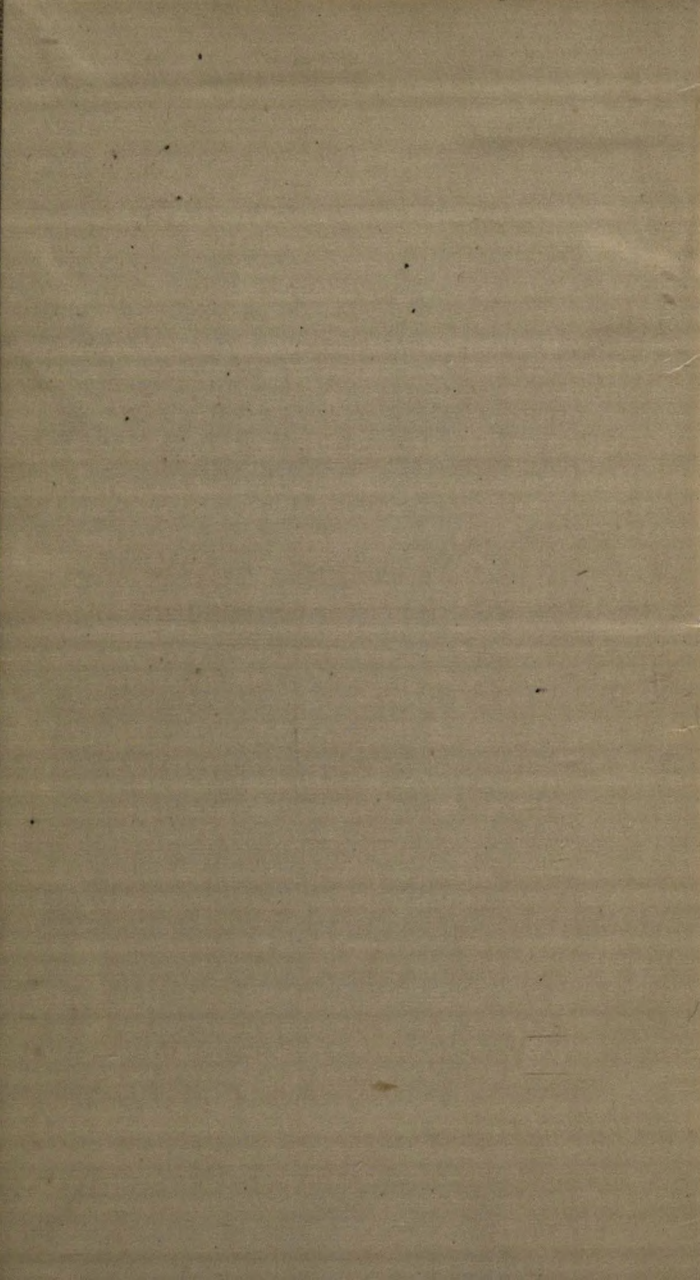
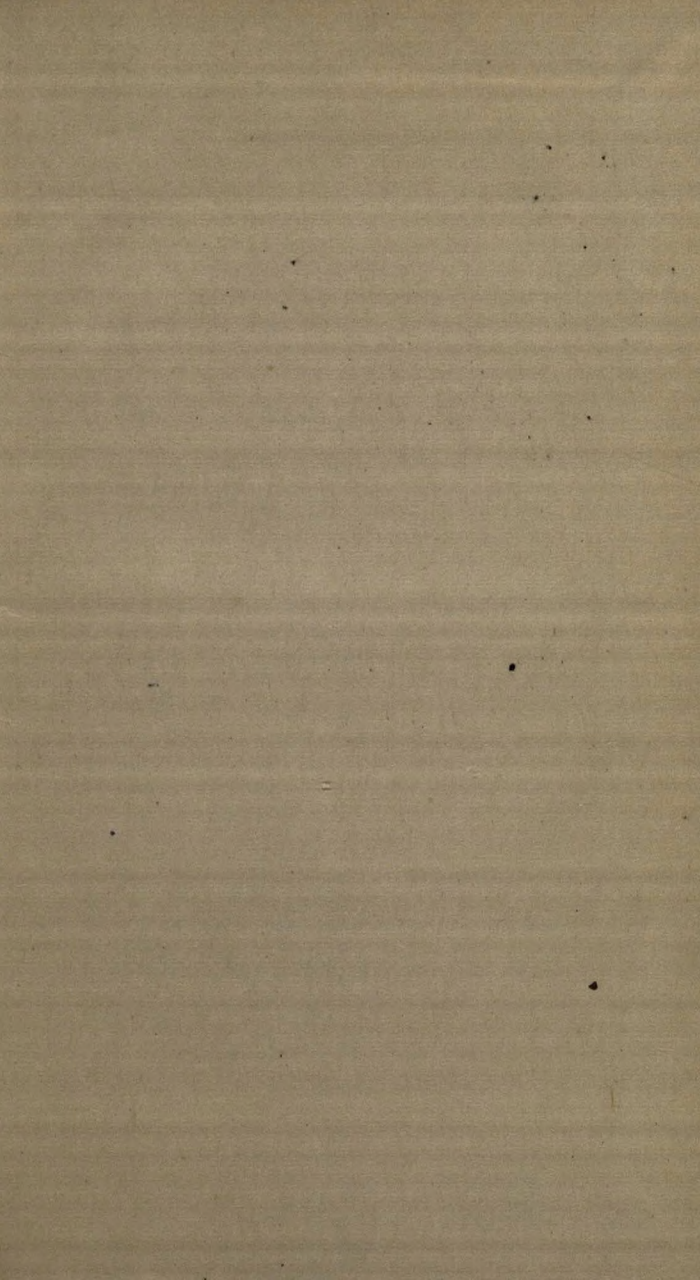

27911

1007.

IEOGRAFIIA

PANSTWA ROSSYYSKIEGO

W TERAZNIEYSZYM IEGO STANIE

przez

P. E. ZIABŁOWSKIEGO

Professora Extraordynaryynego w Instytucie pedagogicznym w Petersburgu, ułożona, i przez Rząd główny szkół do użycia szkołom krajowym podana.

Z Rossyyskiego tłumaczoną.

---

w WILNIE

NAKŁADEM I DRUKIEM JÓZEFA ZAWADZKIEGO
TYPOGRAFA AKADEMICKIEGO.

1816.

CBGiOŚ, ul. Twarda 51/55

tel. 22 69-78-773

Wa5153564

*R. R.,
tyczno.*

27911

NH-47243

R O Z D Z I A Ł I.

Granice, wielkość, wody, własność ziemi, klimat i produkta państwa.

§ 1. *Granice państwa.* Rossyiá graniczy: na północ z oceaném północnym; na wschód z oceaném wschodnim i ciąsniną Berynga, która dzieli Azyiá od Ameryki; na południé z morzém czárném, Turcyiá azyiatycká, Persyiá, morzém Kaspiyskiém, Kirgis - Kaysackiém, stepami, z różnemi kraiami podległými Chinóm, iakiémi są: Ziungoryiá, Mongoliá, Manżuryiá i Dauryiá; a na zachód z Norwegiá, Szwecyiá, morzém bałtyckim, księstwém warszawskim, Prusami, Gallicyiá, i s Turcyiá europeyską.

§ 2. *Wielkość państwa.* Náywiększá rozległość Rossyi od zachodu na wschód, t. i. od 39 do 208½ stopnia długości, wynosi wdłuż 169½ stopniów, zaymu-

iąc zaś náydalejsze wyspy oceanu wschodniego, które dochodzą do 225 stopnia, długość takowá rozciągá się na 186 stopni. Náywiększą rozległość od południá na północ, t. i. od 40 do 78 stopnia szerokości, wynosi wszérz 38 stopni. Część zatém náyznakomitszą Rossyi leży w pasie (zona) umiarkowanym, a bardzo małą w zimnym; powierzchnią zaś całą, wyłączając wyspy oceanu wschodniego, wynosi 350,500 mil kwadratowych ieograficznych, czyli 16,194,500 kwadratowych wiersz rossyjskich.

§ 3. *Morza*, obléwając Rossyją są następné:

1. *Ocean północny*, obléwá Rossyją od północy. Ocean tén od *nowéy ziemi* do *czukotskiego klina*, nazywá się *morzém lodowatém*. Znaczniejsze zatoki iego są: *morzé biále*, *morzé karskie*, *obskaia huba* (odnoga rzeki Ob), *tazowskaia huba* (tazowska odnoga), *ieniseyská i lenańská* zatoki, od rzék Jenisey i Lena nazwané.

2. *Ocean wschodni* obléwá Rossyją od wschodu, i w różnych miejscach rozmaite przybiérá nazwiska, iakote: przy brzegach wschodaich pół wyspy Kamczatki nazywá się *morzém kamczatskiém*;

między brzegami Ochotska i Kamczatką morzém ochotskiém; w uýściu rzeki Penżyny morzém penżynskiém; a około wysp kurylskich morzém kurylskiém.

3. *Baltyckie morzé*, w starożytności zwané *wariazkiém*, obléwá Rossyją ze strony zachodniéy. Łączy się z morzém niemieckim trzema ciasninami, a té są: *Zund*, *Belt wielki* i *Belt mały*. Znaczniejsze przy brzegach Rossyi odnogi: *Finská* i *Ryská*.

4. *Czarne morzé* przytyká do Rossyi od południá. Náywiększá iego długość od zachodu na wschód 1000 wierst, a od północy do południá więcéy 1500 wierst.

5. *Azowskie morzé*, łączy się z morzém czarném przez *ciasninę taurycką*, i całe zawarté iest w obrębach kraiów rossyyskich. Długość iego náywiększá od zachodu na wschód 200, a szerokość około 160 wierst. W stronie iego północnéy znáyduie się zatoka, nazwaná *Siwasz* czyli *morzé gnie*, długie 140, a szerokie 14 wierst.

6. *Kaspiyskie morzé*, inaczéy nazywané *chwalénskie*, przytyká do Rossyi całą stroną północną, a w części i zachodnią; má szerokości od północy do

południá około 1000 wierst, a wprzek w náyśzérszém miescu nie więcéy 400 wierst. Otoczoné iest zewszád lądém i dlá tego uważané iest za náywékszé w świecie iezioro.

§ 4. *Ieziora.* Znacznieyszé w Rosyi ieziora sá: 1. *Ladoga*, którém nazwisko starożytné *Newo*, położóná miéddy guberniiami finlandzká, ołonecká i petersburská. Iezioro to náywékszé iest w Europie; rozciágá się wdłuż na 175, a wszérz na 105 wierst. Łáczy ié z morzém baltyckim rzéka *Newa*, z jeziorém *Onegá* rzéka *Swir*, a z jeziorém *Ilmen* rzéka *Wólchow*.

2. *Onega*, iezioro leżácé w gubernii ołoneckiej; má dlugosci więcéy 200 wierst, a szérokości náywékszéy 80.

3. *Czudskoie oziéro* czyli *Peypus*, leży miéddy guberniiami pleskowská, inflantská, estlandzká i petersburská. W stronie południowéy łáczy się z jeziorém pleskowskim, do którém wpádá tak zwaná *rzéka wielká* (wielikaia rieka); a stronie północnej wypływá z jeziora *Peypus* rzéka *Narowa* czyli *Narwa*.

4. *Ilmén iezioro*, dáwniej zwané *Moysk*, leży w gubernii nowgorodzkiej, dlugie na 40 a szérokie na 50

wierst. Do niego wpadają rzeki: *Msta*, *Łobat*, *Szeloń* i inne; a wypływa jedna tylko *Wołchow* wpadająca do *Ladogi*.

5. *Biłé iezioro* czyli *Biéło-oziero*, leży także w gubernii nowgorodzkiej; ma długości do 50, a szerokości do 50 wierst. Wpada do niego wiele rzek małych, a wypływa jedna tylko *Szeksna*, wpadająca do *Wołgi*.

6. *Czany iezioro* leży w barabinskim stepie; łączy się z innymi jeziorami, wielkie jest i rybne.

7. *Altyn*, *Altay*, czyli *teleckie iezioro* leży w gubernii tomskiej; długie na 126 a szerokie około 84 wierst. Z niego wypływa rzeka *Biia*, która po złączeniu się z rzeką *Kotuneia*, stanowi rzekę *Ob*.

8. *Baykał*, inaczey baykałskie albo święte morze zwané, leży w gubernii irkuckiej ku granicom chińskiej *Mingalii*; wdłuż rozciąga się na 600, a wszérz od 30 do 50, w najszerzszym zaś miejscu do 70 wierst.

§ 5. *Rzeki*. Znaczniejsze rzeki w Rosyi są następujące:

I. *Rzeki morza bałtyckiego*. S tych, zaczynając od zachodnich granic Rosyi té są znakomitsze.

1. *Niemén* czyli *Memel* poczyná się w Gubernii mińskiéy, płynie przez Gubernią grodzieńską i wileńską w części księstwo warszawskie odgraniczá i Prusy, gdzie w témże królestwie wpadá do morza. S prawéy strony wpádaia do Niemna rzeki: *Szara*, *Wiliia* i *Niewiaża*.

2. *Dźwina* czyli *zachodnia Dźwina* dlá różnicy od Dźwiny północnéy, wypływá z błót gubernii twerskiéy, i przebiegłszy pleskowską i witebską gubernie, wpáda między guberniami inflantską i kurlandzką do odnogi ryskiéy. Wpádaia do niéy ze strony prawéy, rzeki: *Torop*, *Obol*, *Iewset*; a z lewéy: *Mieža*, *Kasplá* i *Ulla*.

3. *Newa* wypływá z jeziora Ladogi, idzie przez gubernią petersburską, i różnemi odnogami wpáda pod Petersburgiem do zatoki finskiéy. Z lewéy strony wpádaia do niéy rzeki: *Iżora* i *Tosna*. Między zachodnią Dźwiną i Newą wpádaia do morza bałtyckiego: *Perna-wa*, *Narowa* i *Łuha*.

4. *Kiumen* wypływá s połączonych ieziór w Finlandyi, i odgraniczała dáwniéy Rossyją od Szwecyi.

II. *Rzeki czárnomorskie*, toiest, wpá-

daiące do morza czarného, znacznie-
sze té są:

1. *Dniestr* inaczéy *Dniester* albo *Niester*, bierze początek w Gallicyi, i odgraniczając Rosyją od Turcyi europey-
skiéy wpadá do morza.

2. *Boh* zaczyna się w gubernii po-
dolskiéy, a w chersońskiéy wpadá do
zatoki czarného morza *Liman* zwanéy.

3. *Dniepr* inaczéy *Dnieper* albo *Nieper* w starożytności zwany *Borystenes*, za-
czyna się w gubernii smoleńskiéy, i prze-
biegłszy gubernie: mohilewską, czerni-
chowską, połtawską, kiiowską, iekate-
rynosławską i chersońską, między Oczá-
kowém i Kinburném wpadá do zatoki
Liman. Łączą z Dnieprém znakomitszé
rzeki, s prawéy strony: *Berezyna* i *Pry-
pec*; a z lewéy, *Soża*, *Desna*, *Sula*, *Psio-
ła*, *Worskła* i *Samara*. Na Dnieprze
w przeciągu 60 wierst znajduie się 13
porohow (progów czyli katarakt), któ-
ré czynią w tém miejscu żeglugę niebez-
pieczną, kiedy iest mała woda.

4. *Don*, w starożytności *Tanais*, wy-
pływá z jeziora iwanowskiégo w guber-
nii tulskiéy; idzie przez gubernie: ria-
zańską, tamhowską, woronezką i kráy
dońskich Kozaków, nakoniec wpadá do

morza azowskiego, przez które łączy się z morzem czarnym; przebiega w ogóle około 1000 wierst. Główniejsze rzeki w Don wpadające: *Sosna* i *Doniec* s prawy; a *Woroneż*, *Choper*, *Niedwiedica*, *Ilawła*, *Sal* i *Manycz* z lewy strony.

5. *Rzeki Chersonozy tauryci* (*Chersonesus taurica*). Tu wychodzą z gór małe rzeki, s których znaczniejsze są: *Sathir* — *Karas mały i wielki*, wpadające do morza gnilęgo; *Alma*, *Kacza* i *Kabarta* do morza czarnęgo.

6. *Kubań*, wypływa z gór kaukaskich, wpada jedną odnogą w azowskie, a drugą w czarne morze, i formuje wyspę *Fanagoryi* czyli *Taman*.

III. *Rzeki wpadające do morza kaspiskiego*:

1. *Terek* wypływa z gór kaukaskich. Do nię wpada wiele rzek drugich, iakoto: *Malka*, *Sunża*, *Baksan*, *Aksay*, i inné.

2. *Kuma* wychodzi z kaukaskię góry *Szata*, płynie równinami między *Terekiem* i *Wołgą*, a niedochodząc do morza kaspiskiego ginie w piaskach.

5. *Wołga*, w starożytności *Rha*, wypływa z blót w gubernii *twerskię*, idzie

przez gubernie: iarosławską, kostromską, niżegorodzką, kazańską, symbirską, saratowską i astrachańską, a potém wpadá wielą korytami do morza kaspijskiego. Naywiększe koryto nazywa się *Achtuba*, które odłączywszy się od niéy za *Carycyném*, wyżéy nieco Astrachania łączy się z drugim wielkiem korytém. Cała długość Wołgi ze wszystkiemi zakrętami przechodzi 4000 wierszt. Nie masz na niéy żadnych porohów, i od samego prawie miejsca, gdzie się poczyná, chodzą po niéy statki s ciężarém służąc przemysłowi i dostarczając żywność wielu tysiącóm ludzi. Między wielką liczbą rzék wpádających do Wołgi, znaczniejszé té są: s prawéy strony, *Oka*, *Sura*, *Swiaha* i *Sarpa*; a z lewéy, *Twercza*, *Motoha*, *Szeksna*, *Kama*, *Czeremszan* i *Samara*. *Oka* wypływa z orłowskiéy gubernii i przebiegá przez gubernie, tulska, kałużka, riazkańska, wladymirską i niżegorodzką. Wpádają do niéy rzeki: *Uhra*, *Moskwa*, *Kliazma*, *Upa* i *Moksza*. — *Kama* wypływa w gubernii permskiéy z gór uralskich w stronie zachodniéy, długim przeciągiém płynie przez tę guberniá, potém bieży między guberniami wiatską i

orénburską, a naostatek wpádá do Wołgi o 60 wierst niżej Kazania. Od samého prawie początku iest żeglowná, i náywiększe statki bez przeszkody mogą po niéy płynąć do Wołgi. Do Kamy wielé rzék wpádá, s których znaczniejsze są: *Wiatka*, *Czusowaia* i *Bielaiá*.

4. *Ural*, dáwniéy *Jaik* a w starożytności *Rymn* zwaná, wypływá z gór uralskich w gubernii orénburskiéy i wpádá pod Guriewém w morzé. Długość téy rzeki wynosi około 3000 wierst. Znaczniejsze rzeki wpádaiące do Uralu są: *Sakmara*, *Or*, *Itek*.

IV. *Rzeki wpádaiące do oceanu północného:*

1. *Dźwina* (Dwina) *północná*. Rzeki *Suchona* i *Juh* łącząc się w gubernii wołohodzkiéy, przybiéraiá nazwisko *Dźwiny* północnéy, która pod tém imiéndem płynie w gubernii archanielskiéy i wpádá do morza. Znaczniejsze rzeki do niéy wpádaiące nazywaią się: *Pineha*, *Waha* i *Wyczehda*.

2. *Pieczora* *większá* zaczyna się w gubernii wołohodzkiéy w górach uralskich w stronie zachodniéy, a w gubernii archanielskiéy wpádá do morza lodowa-

tého, pochłonawszy rzék wielé, s których znaczniejsze są: *Usa* i *Ielma*.

3. Ob powstaie s połączenia się dwóch rzék zwanych *Biia* i *Katun*, s których piérwszą wypływá z jeziora teleckiego. Ob płynie przez guberniie tomską i tobolską i wpadá do morza lodowatého do odnogi swégo nazwiská. Cała iey długość wynosi nie mniéy 3000 wierst. Łączy się do niéy rzék wielé, a s tych znaczniejsze: *Tom*, *Czulym*, *Ket* i *Wach*, s prawého boku; z lewého zaś, *Irtysz*, *Konda* i *Soswa*. Do *Irtysza* wpadá znaczna rzéka *Tobol*, a do téy *Iset*, *Tura* i *Tawda*.

4. *Ienisey*, powstaie s połączonych rzék *Ulukem* i *Baykem*, wypływaiących z gór saiańskich w granicach Mungalii. Idzie przez całą Syberyją w gubernii tomskiéy, i przebiegłszy 2500 wierst wpadá zatoką swégo imiienia w morzé lodowaté. Znaczniejsze do *Ienisey* wpadaiące rzeki są: *Tunguska wyższa*, *Tunguska podkamienna* i *Tunguska niższa*, *Abakan*, *Jelouy* i *Turuchan*.

5. *Lena*, náywiększą rzéka w państwie rossyyskiém, wypływá z gór w północno - zachodniéy stronie jeziora *Baykał*, i przebiegłszy wpoprzék całą Sy-

beryią, pięcią odnogami wpádá do morza lodowatého. Całego iéy biegu naznaczaia 5000 wierst. Znakomitszé do Leny wpádaiące rzeki, s prawého boku: *Kirenha*, *Witym*, *Otekma* i *Aldan*; a z lewéy, *Wiluy*.

6. *Iana*, 7. *Indyhirka* i 8. *Kołyma*, znaczne są rzeki w gubernii irkutskiéy, i wszystkie trzy wpádaią do morza lodowatého.

V. *Rzeki wpádaiące do oceanu wschodniého.*

1. *Amur* powstaie s połączeniá dwóch rzék *Szyłka* i *Arhun* w granicach rosyyskich, płynie potém przez Manzuriją chińską i tamrże wpádá do oceanu.

2. *Ochota* rzeka niewielká wpádá do morza od iéy imieniá ochotskiém nazwaného.

3. *Pénżyna* wypływá s pasma gór iabłonowych (chriebiet iabłonnoy) i wpádá w morze penżyúskie.

4. *Anadyr*, ze wszystkich rzék syberyyskich náydaley ku wschodowi płynie, bierze początek z jeziora Ioanko, i przebiegłszy między czukotską ziemią i Kamczatką wpádá do oceanu.

5. *Kamczatka* płynie na pół wyspie

Kamczatce i wpada w morze Kamczat-
skie poniżej Niżnie - Kamczatska.

§ 6. *Wodna komunikacyja.* Nie-
które z rzek wyliczonych połączone są
kanałami, za pośrednictwem których
dalekie od siebie łączą się morza ros-
syjskie.

1. *Wodna komunikacyja morza bal-
tyckiego s kaspijskiem.*

Kommunikacyja ta náywiększy jest
w państwie rosyjskiem wagi. *Wy-
szniewołockie kanały*, łączące dwie prze-
ciwne rzeki zwané *Twerca* i *Msta*, są
onéy częścią śródkową. *Kommunika-
cyja* ta, zaczynając od morza balty-
ckiego, idzie Newą, ładoskim kanałem,
rzeką *Wołchowém*, kanałem nowgorodz-
kim, rzeką *Mstą*, wyszniewołockiemi
kanałami, rzeką *Twercą*, a potem *Woł-
gą* do samego iéy uścia w morzé ka-
spijskie. Kanał ładoski przedłużony te-
raz od *Wołchowa* do rzeki *Sias* nazywá
się *kanałem siasskim*. Z rzeki *Siasi* prze-
wożą towary od *Tychwiny* na go wiersz
do *somińskiego* portu, a stąd rzekami
Czahodoscą i *Mołohą* prowadzą na *Woł-
gę*. Teraz rzeki *Tychwina*, wpadająca
w *Sias*, i *Somina* wpadająca w *Czaho-
doscę*, połączone już są kanałem, cho-

ciąż ieszcze żegluga rozpoczęta nie została.

II. *Wodná komunikacyjá morza czár-
ného z bałtyckiem.*

Morza té połączone są kanałami: *Berezyńskim* i *Ogińskiego*. Pierwszy kanał, łączący Berezynę, którą wpada do Dniepra, i Ułę, którą wpada do Dźwiny zachodniéy, zaczęty w 1799 a skończony w 1806, służy do ułatwienią handlu biały rusi, małorossyi i innych guberniy. Drugi kanał łączący rzeki *Sczarę* i *Jacodę*, s których pierwszą wpada do Niemna, a drugą do Prypeci, zaczęty był w 1798 a skończony w 1803 roku.

§ 7. Dla obszérności państwa rosyjskiego bardzo rozmaítá iest powierzcziá iego ziemi. Znáyduią się w niém wielkie góry, równiny, płodne i nieurodzayne obszary, suche i mokré krajiny; niemnieyszá daie się widziéc rozmaitość do samego powietrza.

§ 8. Góry znakomitszé w Rossyi:

1. *Góry północné* rozciągają się między morzem bałtyckiem i oceaném północnym. Są oné przedłużením gór lapońskich, a wysokość ich w ogólności niewielká.

2. *Plaską wyniosłość* (плоская возвышенность), w starożytności góry *alau-^{Asyjska}niskie*, leżą między miastami: Moskwa, Toropiec, Smoleńsk i Tuła. Náywiększą ich wysokość około miasta Wałday, od którego biorą tam nazwisko *gór wałdajskich*. Stąd biorą początek rzeki: *Dniepr*, *Don*, *Wolga* i *Dźwina* zachodnią.

3. *Karpackie góry* zachodzą w państwo rossyyskie odnogami wschodniemi kończącemi się w guberniach podolskiéy i wołyńskiéy. S tych górnych odnog wyplývają rzeki: *Boh*, *Prypec* i inné.

4. *Kaukazkie góry*, leżą między czarném i kaspiyskiém morzém. Tam biorą początek rzeki rossyyskie: *Kubań*, *Terek*, *Kur* i inné.

5. *Tauryckie góry*, rozciągają się na południowym brzegu Chersonozy tauryckiey, i głęboko zachodzą wewnątrz téy pół wyspy.

6. *Uralskie góry* (*) w starożytno-

(*) Góry té dzielą Rosyją na dwie części, zachodnią i wschodnią, ostatnią nazywają się Syberyją (Sibir).

ści zwané *ryfeyjskiemi* (montes riphæi), rozciągają się od źródeł rzék Ural i Bielaia do oceanu północnego przez gubernie: orénburską, permską, potem między ^{bielogorodzka}bielogorodzka i archanielską zjedną, a tobolską z drugiey strony; nakoniec giną w górach nowéy ziemi i innych wysp oceanu północnego. Od źródeł wyżéy rzeczonych wychodzi jedna gałąź gór uralskich, przez rzekę Ural w Kirgis - Kaysackié stepy pod imieniem gór *huberlińskich*; a drugą zwaną *obszczy syrt*, rozciągą się ku Wołdze do uścia rzeki Ierusias. Z gór uralskich wypływają znacznieysze rzeki: *Ural*, *Kama*, *Czusowaia*, *Bolszaia Pieczora*, *Tobol*, *Isiet* i inné.

7. *Altayskie góry* leżą w stronie południowéy gubernii tomskiey między rzekami Irtysz i Ienisey. Znacznieysze części tego pasma w granicach rossyjskich składają się z gór zwanych: *Koływano-woskresieńskie*, *Korbolichińskie*, *Czaryszskie*, *Ubińskie*, *Buchtarmińskie* i *Teleckie*. Stąd wypływa znakomitá rzeka *Ob*.

8. *Saiańskie góry*, rozciągają się także w południowéy stronie Syberyi od rzeki Ienisey do Baykał. Tu znajdują

się w wielkiéy mnogości tak zwané *czud-skiia kopi*, czyli mogiły starożytnych mieszkańców tego kraju.

9. *Baykalskié góry* rozciągają się około jeziora baykalskiégo. S tych gór wypływa ogromná rzeka *Lena*.

10. *Nerczyńskié góry* leżą nad rzekami zowiącemi się *Onona*, *Inhoda*, *Szylka* i *Arhuna*.

11. *Ochotskié góry* od gór nerczyńskich rozciągają się ku północy nad rzekami *Lena*, *Ałdaném* i nad ochotskiém morzém. Część znaczniejszá tych gór nazywá się *iablonowém* albo *stanowém* pasmém (*iablonowyy* ili *stanowyy chrebiet*).

12. *Kamczatskié góry* znáydują się na półwyspie *Kamczatce*.

Uwága. Między niektórymi z wyliczonych gór bywają trzęsieniá ziemi. Zdárzá się to w górach kaukaskich, a bardziéy ieszcze i znakomiciéy w altajskich i baykalskich. W górach nerczyńskich około rzeki *Amur* i około rzék doń wpádaiących, iakotéz i około *Leny* do *Wityma* daią się czuć lekkie trzęsieniá ziemi, ale daleko większe przy brzegach morza ochotskiégo. Naymocniéjszé trzęsieniá ziemi bywają w *Kamczat-*

ce, także na wyspach aleutkich i kurylskich. Nadto na półwyspie Kamczatce, oraz na niektórych wyspach aleutkich i kurylskich znajdują się mnogie poczęści dymiące tylko, a poczęści ogień buchające góry wulkaniczne.

§ 9. *Równiny.* Náywiększe obszary równin rozciągają się od południowey strony gór nazwanych *ploskaia wozwyszennost*, obejmując gubernie: tambowską, penzeńską, woronezką, symbirską, orłowską, kurską, rizańską, czernihowską, połtawską i słobodzko-ukraińską. W południowey części Rosyi leży wielką równina zajmująca stepy krymskie i całą rozległość począwszy od niższej części Dniestru idąc przez rzekę Boh, Dniepr ku Donowi i morzu azowskiemu. Tu należą oprócz tauryckiey w części, całe gubernie, chersonska i iekaterynosławska. Do wielkich równin liczą się także obszary rozciągające się od rzeki Donu przez Wołgę i Ural do Iemby. Zaięte w tém gubernie są: kaukazka, astrachańska, saratowska i część orenburskiey. W Syberyi znajdują się równiny w dole Irtysza i nad rzekami Itum, Bahaj, Iset, Tur, między Obem, Irtyszem i górami altajskiemi, nad rzé-

kami Czującym, Tom, Abakan i nad innymi; a zatem w tobolskiéy i tomskiéy guberniach. Nakoniec obszérné równiny leżą między rzekami Ienisey i Lena, i rozciągają się aż do morza lodowatého; w którém rozciągłości znajdują się małe przerwy od gór sięgających w té strony swémi gałęziami.

§ 10. *Suché i mokré miejsca.* Kraie suche i piaszczyste s częścią jezior słonych i gruntów w sól obfitujących, leżą w dole Dniestru, Boha, Dniepru, nad brzegami morza azowskiégo ku rzece Don, a stąd ciągną się do rzeki Kuma, tudzież wedle Wołgi i Urala do rzeki Iemba. W Syberyi znajdują się suche, piaszczyste i w sól obfitujące obszary w dole Irtysza, oraz ponad rzekami Itym i Bahay. A co do miejsc mokrych, całą w ogólności rozległość, stanowiącą część północną Rosyi, składają się z błót i mszarników, osobliwie na wschód gór uralskich. Tu w kole północném rozciągają się tak obszérné błota, że wszystkie tén krój byłby nieprzebytym zupełnie, gdyby się w nim nie znajdowały przez cały rok lody nietopniejące.

§ 11. *Urodzayné kraie.* Cała w powszechności rozległość, przez którą idzie

Wołga, iest żyzną, a osobliwie guberniie: tambowská, penzeńská, symbirská, woronezká, orłowská i kurská; a także guberniie: czernihowská, wołyńská, podolská, kiiowska, iekaterynosławská, slobodzko-ukraińská, i kráy donskich Kozaków do náurodzaynieyszych należą okolic. Guberniie taurycká i kaukazká u schyłku gór bardzo są żyzné. Guberniie północné, iakoto: estlandzká, inflantská, pleskowská, nowgorodzká i inné, chociaź co do urodzayności nie mogą się równać z wyżej wyliczonémi; iednakże często wydaiają zboża nad domową potrzebę. W Syberyi miesca urodzayné leżą między rzekami Irtysz, Ob i między áltayskiémi górami, rozciągaiąc się w stepy Barabińskie, potem nad rzekami Bahay, Tobol, Iset, Tur, Czułym, Tom, w górze Obu, nad Abakaném i innémi rzekami wpádaiącemi do Ieniseiu. Na wschód Baykału, gdzie náywięcéy rozciągaią się góry; znáyduiają się pochyłości z wyrobnémi gruntami.

§ 12. *Nieurodzayné kraie.* Obszerność rozciągaiącá się na zachód gór uralskich, od 57 stopnia szerokości do koła biegunowégo, po więkšéy części

kamiénistá i błotnistá, im więcéy zbliżá się do północy, tym bardziéy jest nieurodzayná. Równiny około gniégo morza pełné soli ziemnéy, którá im odeymie żyzność od azowskiégo do kaspijskiégo morza, także między rzékami Wołgą i Uralém do Iemby leżą kraie bardzo nieurodzayné. Całá Syberyiá, począwszy od morza lodowatégo aż do 58 stopnia szerokości má pola do wydawania płodów ziemskich niesposobné. Niesposobność ta tém widoczniéy daie się postrzegać, im więcéy się postępuje ku wschodowi, tak, iż za rzéką Leną zupełnie ustaie uprawa roli na 56 stopniu szerokości.

§ 13. *Klimat.* Co do klimatu dzieli się Rossyiá na 4 części, s tych 1 *náyzimnieyszá*, 2 *zimná*, 3 *umiarkowaná*, 4 *cieplá*. 1. *Náyzimnieyszá* część leży między 60 i 78 stopniém szerokości północnéy i stanowi gubernie: finlandzką, ołonecką, archanielską, większą część irkuckiéy, tobolskiéy, wołohodzkiéy, nieiaką część tomskiéy, permskiéy, nowgorodzkiéy i petersburskiéy. Tu w powszechności panuie ostré zimno, tym dotkliwsze, im bliżéy postępuje się do koła biegunowégo, wewnątrz którégó

trwają mrozy tak tęgie, że ziemia nie-tylko jest niezdolną do uprawy, ale nawet drzewa, na niej wysoko nierosną; i dla tegoż w bliskości morza lodowatego same tylko niskie krzaki widzieć się dają. 2. Zimna część leży między 55 i 60 stopniem szerokości. W niej zamykają się gubernie: estlandzką, inflantską, kurlandzką, witebską, ple-skowską, twerską, moskiewską, iarostaw-ską, władymirską, kostromską, wiat-ską, większą część petersburskiej, li-tewsko-wileńskiej, permskiej i kazań-skiej, niejaką część irkuckiej, tom-skiej, orenburskiej, sibirskiej, ni-żegorodzkiej, kałuzkiej i smoleńskiej. W tej części mówiąc ogólnie, powietrze tylé jest ciepłe, że wszelkie zboże doyrzewa, a miescami s pożytkiem utrzy-mują się niektóre ogrodowe rośliny. 3. Część umiarkowana leży między 50 i 55 stopniem szerokości, i obeymuje gu-bernie: mińską, litewsko-grodzińską, wołyńską, mohilewską, czernihowską, orłowską, kurską, tulską, tambowską, penzeńską, większą część kijowskię, poławskię, slobodzko-ukraińskię, wo-ronezkię, riazanińskię, saratowskię, kałuzkię, sibirskię, orénburskię,

tomskiéy, i nieiaką część astrachań-
skiéy, irkutskiéy, kazańskiéy, niżego-
rodzkiéy i smoleńskiéy. Tu ciepło sło-
neczne sprzyia żyzności wszelkiégo zbo-
ża, a rozmaitégo rodzaju ogrodowé owo-
ce, właściwé umiarkowanému klimatowi,
bez przeszkody doyrzewiają. Wreszcie,
w miejscach górzystych, osobliwie w Sy-
beryi, daie się czuć nierównie większe
zimno, i dla tego tam żadné owocowé
drzewa nie rosną. 4. Ciepłą czyli połu-
dniowá część leży między 40 i 50 sto-
pniem szerokości, i obejmie guber-
nie: podolską, chersonską, iekateryno-
sławską, taurycką, kaukazką, kráy doń-
skich Kozaków, Georgiá (Hruziá
czyli Gruzziá), większą część astra-
chańskiéy, część kiiowskiéy, slobodzko-
ukraińskiéy, woronezkiéy, saratowskiéy,
orénburskiéy, tomskiéy i irkutskiéy. Ła-
godność téy części klimatu sprawiaie,
że nietylko rosną urodzayné drzewa
kraiów umiarkowanych, ale nawet ze
wszelką łatwością przyymiają się rośliny
náycieplejszych okolic Azyi i Europy.
Strona nawet Syberyi do téy należąca
części, má tak łagodné powietrzé, że
w niektórych miejscach pod gołem nie-
bém rosną melony i kawony.

Produkta królestwa kopalného.

§ 14. *Rodzaje ziem i kamiéni.*

*Glina porcellanowá delikatná i biá-
lá* znáyduie się w gubernii czernihowskiéy około Głuchowa, skąd się bierze do fabryk porcellanowych do Dmitrowska i Petersburga; znáyduie się takóž glina porcellanowá w górach ałtayskich i uralskich. — *Talk* albo *kamiéń przeyrzysty* (Vitrum Ruthenicum) znáyduie się na wyspie sołowieckiéy leżącáy na morzu biálem, takóž nad rzéką Witim, i nad dwoma do niéy wpádaiącými rzéczkami, których nazwisko Mamam, tudziéž w górach saiańskich miéędzy rzékami Uda i Biriuzá, i w ałtayskich nad rzéką Aleia. Kamiéń ten łupaiący się w ciénkié arkusze używany bywá zamiást szkła do okién, osobliwie na okrétach. *Azbest* czyli *lén górny* znáyduie się w górach oloneckich i Nerczyńskich nad rzékami Oka i Sura, a szczególniéy obfitniá wén góry uralskie. — *Lazur* czyli *kamiéń ormiański* bywá znaydowany w górach granitowych około ieziora Baykał. — *Kreda* czyli *Kreda* znáyduie się w wielkiéy obfitości nad rzékami Don, Doniec, Wołga, Dniepr,

Sok, w Krymie i wielu innych miejscach. — *Porfir* w różnych kolorach dobywają z gór altajskich i saiańskich. — *Iaspis* znáyduie się w górach kaukaskich, uralskich, altajskich i nerczyńskich; szczególniejszego rodzaju iaspis wydobywają w górach huberlińskich pod twierdzą orską. — *Kornaliny* znáyduią się w górach uralskich, altajskich, saiańskich, baykalskich i nerczyńskich; lepsze z nich koloru ciemnoczerwonego wyrábiaią się na różne drobne rzeczy. — *Ametysty* mniéy żywych kolorów natrafiane bywają w górach ołoneckich i nerczyńskich; wyborniejsze zaś i w obfitości daleko większy dobywają się w górach uralskich niedaleko slobody murzińskiéy. — *Topazy* czyli właściwie *krystaly górne żółte*, znáyduią się w kopalniach złotych iekaterynburskich, a więcéy w górach nerczyńskich. — *Beryle* znaydowane bywają w górach nerczyńskich przy rzéce Onona; a *Smaragdy* czyli *krystaly górne zielone* w górach uralskich niedaleko murzińskiéy slobody. — *Granaty* znáyduią się w górach ołoneckich nad rzéką Ienisey, więcéy zaś ieszcze w górach uralskich pod Iekaterynburgiém.

§ 15. *Sole.*

1. Sól kuchénna znáyduie się w Ros-syi w wielkiéy obfitości, i troiakiégo iest gatunku: *kopalná*, *ieziorná* i *źródlaná*.

a. *Kopalná sól* koloru náybieszégo i bardzo twardá, znáyduie się po obu stronach rzeki Iłek niedaleko Orénburga, w Georgii pod Tyflis, i w gubernii irkuckiéy przy rzéczce Kentendoy. Do używania zaś wydobywá się tylko sól *ilecká* zwaná od rzeki Iłek.

b. *Jeziorná sól*. Przednieyszé w państwie rossyyskiém ieziora, s których sól wydobywaią, położoné są w Krymie, przy úciu Dniepru, około gnilégo morza i przy pólnocnych brzegach azowskiégo morza; obszérné stepy między rzékami Doném, Wołgą i Iembą obfituią takzé w znaczné solné ieziora. Náysláwnieyszé w téy stronie i w całéy Ros-syi solné iezioro nazywá się *Iolton*, leżącé na wschód Carycyna, wydaie corok soli do 8 miliionów pudów. Na lewym brzegu Urala znacznieyszé solné ieziora są: *Inderskié*, *Hriazné* i *Balturta*, takzé *Iebeley* iezioro leżącé niedalekó źródła rzeki Tobola. W Syberyi na prawym brzegu Irtysza w gubernii tomskiéy znáy-

duią się jeziora *Koriakowskié*, *Borowé* i *Karasukskié*, s których na użytek sól wydobywają. W gubernii irkuckiéj są jeziora solné przy rzékach *Sielenha* i *Borza*.

c. *Zrzdłaná sól czyli warzonka*. Zrzdła, s których się aktualnie sól takową wyrabia, są: *Staroruskié* niedaleko *Staréy Rusy*, *Balachnińskié* w mieście *Balachnie*, *Serehowskié*, *Tutménskié* i *Ledenhskié* w gubernii wołohodzkiéj, także przy rzékach *Tor* i *Bachmut*, wpadających w *Doniec*; náywážniejsze atoli zrzdła leżą w gubernii permskiéj nad *Kamą* w *Dediuchinie*, *nowym Usole* i nad rzeką *Czusowaia* w *wyższém* i *niższém Czusowskiém*; a w *Syberyi* znaydują się takowé zrzdła po obu biezgach rzeki *Anhara* i przy rzéce *Sielenha*.

2. *Sól gorzká*. Jeziora, sól takową zawierające, leżą na lewym brzegu w dole *Wołgi*, tudzież nad rzékami *Tobol*, *Irtysz* i *Ob*. *Tahirskié jeziora*, położoné niedaleko *Baykała*, niémało wydają gorzkiéj soli.

3. *Saletra* zbiera się náywięcéj w *Ukrainie*; *rodzimy atun* znayduje się przy wodach mineralnych *terekskich*, nad

rzeką Sahis wpadającą do Iemby i nad rzeką Ilek: a *ziemia alunowá* pod miastem Tambowém, w górach wałdajskich i północnych kaukazkich, nad rzekami Iemisey, Szyłka i po innych miejscach.

4. *Kopérwas* albo *witryiol* znáyduie się w wielu wodach witryiolicznych, osobliwie przy Ołonce; *bryty* albo *piryty* (pyrites) *witryioliczne* nad Wołgą pod Symbirskiém, nad rzeką Sur pod Penzą i w nerczyńskich kopalniach; a *ziemia witryioliczna* w znaczney ilości około Wołgi, tudzież w górach ołoneckich, uralskich i innych.

§ 16. *Pálné materyie.*

1. *Węgiel ziemny* czyli *kopalny* znáyduie się w górach wałdajskich, kaukazkich, uralskich, áltajskich, saiańskich, nerczyńskich i w jnnych miejscach Rossyi.

2. *Torf* znáyduie się w wielu stronach Rossyi i pożytecznie służyć może zamiast drzewa na opał. Już go nawet do tego używają w powiecie karaczewskim gubernii orłowskiéy.

3. *Siarka pálná.* W stanie rodzimym znáyduie się ta siarka około Wołgi w miejscu, naprzeciw którego wpá-

dá do niéy rzéka Sok, także około Terrek niedaleko wód mineralnych, w górach ałtayskich i nerczyńskich; w więkšzýy zaś obfitości około gór wulkanicznych na półwyspie Kamczatce, oraz na wyspach kurylskich i aleutskich. Piryty maiące w sobie podostatkiem siarki znayduią się we wszystkich rossyjskich górach i innych miescach.

4. *Nafta* czyli kléy biały ognisty i niewygasisty, znáyduie się w wielu źródlach około rzéki Sok i Bielajia, na wyspie Taman, przy wschodnim brzegu Baykała i po innych miescach; *górná* czyli *kopalná smola* na Wołdze niedaleko Syzrań, na rzéce Samara, przy Soku, Irtyszu, oraz w górach ałtayskich i nerczyńskich.

§ 17. *Metalle.*

A. *Metalle nieszlachetné.*

1. *Zywé srebro* czyli *Merkuryusz*. Zywé srebro i cynober, w stanie rodzimym, znalezioné, w stwardniałéy glinie z częściami pirytu, w górze nerczyńskiéy, położonéy o dwie wiersty od ildekańskiéy siarkowéy góry. Są ślady rodzimégo cynobru w górze zmieiewskiéy.

2. *Międz.* W tén metal Rossyjá bardzo bogatá. Rudy miedziané znáydują się w górach ołoneckich, kaukazkich, áltayskich i nerczyńskich; ale náybogatszé dobywaią w pasmie gór uralskich, gdzie są obszérné miedziané huty po większey części do partykularnych osób należące; wreszcie wyrábiają nieiaką ilość miedzi w górach áltayskich i ołoneckich; nadto zaś zaprowadzoné są miedziané fabryki i w jnych miescach Rossyi.

5. *Ołów.* Rudy ołowiané zawieraią w sobie góry ołoneckie, tauryokie, kaukazkie, uralskie, áltayskie i nerczyńskie. W náywiększey ilości wytápiá się ołów w fabrykach nerczyńskich, a znaczná część iego wychodzi na wytápianie srebra; w górach także áltayskich są piękne kopalnie ołowiané. W kopalniach złotych berezowskich wydobywaią się zieloné, czerwóné i biále kamienie (spaty) ołowiané; té ostatnie znáydują się w áltayskich i nerczyńskich górach.

4. *Zelazo.* Ruda żelazná znáyduie się obficie nietylko we wszystkich kruszcowych górach; ale i po niektórych równinach, błotach i innych mokrych miescach. Náyważnieyszé żelazné fabry-

ki, tak co do ich wielości iakotéż i bogactwa rudy, są uralські; oprócz tych znáydują się inné w górach ałtayskich, saiańskich i ołoneckich, tudziéż w guberniach wiatskiéy, orłowskiéy, tambowskiéy, wołohodzkiéy, wołyńskiéy, i po wielu innych miejscach. Náylepsze *magnesy* wydobywają z gór uralskich, osobliwie z góry magnesową zwanéy.

Co do innych metalicznych istot znáydują się w Rosyi: *piryt arsenikowy* we wszystkich prawie kopalniach; *nikiel* w nerczyńskich, koływańskich i ołoneckich górach; *bizmut* w nerczyńskich kopalniach; a *zynk* w uralskich, ałtayskich i nerczyńskich górach.

B. *Metalle szlachetné.*

1. *Złoto.* Metal tén w stanie rodzimym znáyduje się w górach ołoneckich w kopalni woickiéy, gdzie i fabryki złoté były zaprowadzone, lecz teraz dla ubóstwa rudy są zanedbané; w górach uralskich między rzékami Pyszma i Berezowka znáyduje się złoto w białym kamieniu (kwarcu), s którego się i wydobywá od roku 1754, fabryki té znaniomé są pod imiéndem berezowskich

złotych fabryk. Są one dosyć wazne, i mówiac ogólnie o fabrykach złotych, iedyné w Rossyi, bo inné są srébrné, chociaż i w tych wytapia się złoto w znaczney ilości. Fabryki takowe znayduia się w altaiskich i nerczyńskich górach.

2. *Srétbro*. Ruda srébrná wlasciwie znayduie się w górach altaiskich; wreszcie wszystkie ołowiane i niektóre miedziane gatunki tak w altaiskich iako i nerczyńskich kopalniach, zawieraią w sobie w wiekszy lub mniejszy ilości srétbro. W górach altaiskich zaprowadzone są obszérne fabryki srébrné. S tutejszych kopalni wiecéy nad inné obfituią w srétbro: *Zmieiewská* i *Satairská*. Wazne są takze kopalnie srébrné nerczyńskie lezace między rzekami Szyłka i Arhuneia.

§ 18. *Skamiénialosci* (petrificatio).

W górach i nad różnymi rzekami bardzo wiele znayduie się różnego rodzaju drzew skamiénialych, tudziez rozmaitych ciat s królestwa zwiérzécégó; ale nierównie wiekszą pod tym wzglédem sciagaią na się uwage *słoniowékości*, znaiomé w Syberyi pod imieniem *kości mamontowych*. Znayduia się one w wielu kraiach Rossyi, iakoto: nad

rzekami, Wołga, Don, Isiet, Tur, Ir-
tysz, Ob, Ienisey, Chatanha i nad in-
nymi, a więcéy ieszcze w kraiach bie-
gunowych przy uściu rzék Ob, Ienisey
i Lena. Oprócz kości słoniowych są i
inne znaczney wielkości, które zaczy-
niają za kość *bawolą* i *nosorożcową*; osta-
tnie wykopane pod Kazaniem, znáydu-
ją się takóž okolo rzék Ob, Sielienha i
w innych miejscach, gdzie takowe zwi-
rzęta nie przebywają. Znaleziono na-
wet cały *skélet nosorożca* w zimnych
stronach rzeki Wiltuia.

§ 19. *Wody mineralné.*

I. *Kopérwasowé* czyli *witryoliczné*
albo *kwaśné wody*. Zródło żelazney
własności znáyduie się niedaleko miasta
Oloniec. Césarz Piotr wielki przema-
rzył ié w roku 1716 do powszechného
użytku. Podobné tému drugie źródło
leży między Carycynem i Sarpą, które
s pożytkiem od wielu chorych bywá od-
wiedzane. Wyborny zdroj wody kwa-
śney znáyduie się niedaleko wód mine-
ralnych S. Piotra przy rzéce Terek i
w gubernii permskiéy pod Katerynbur-
giem przy fabryce kuwszyńskiéy. Nie-
wspominając o wielu innych źródłach
kwaśnych, *wody kwaśné lipeckie dla*

właŝności swoich lékarskich na róŝné dolegliwoŝci, bardzo się za naszych czasów wŝlawiły. Leŝą oné niedaleko miasta Lipecka w gubernii tambowskiéy, poznane w roku 1801.

II. *Siarczysté czyli gorące wody.* Siarczysté ŝródło znáyduie się na Wołdze przy Sarepcie, a drugié pod Saratowém; iest takŝe zdróy siarczysty w gubernii permskiéy niedaleko wsi Kluczyce. *Wody gorące* znáyduią się w górach kaukaskich okolo rzeki Terek. Wiedział o nich Piotr wielki. Znako- mitszé z nich są: *kąpiele ś. Piotra, ś. Katarzyny, ś. Pawła, i ś. Maryi.* Uŝywané bywają z dobrym skutkiem w chorobach wnétrznych i zewnétrznych. Za Baykałém, ze ŝródeł gorących, sławnieyszé leŝy niedaleko Barhuzińska przy rzéce zwanéy Turka.

Produkta królestwa roślinnégo.

§ 20. *Rośliny słuŝące do ŝyciá, czyli zboŝé, iakoto: ŝyto, pszenica, ięczmién, owies, gryka, proso, ber.* Wszystkie té rodzaje roślin razem wzięte stanowią rolnictwo, które w obszerném państwie rossyyskiém dla wielkiéy klimatu roz-

maitości i dlá różného stopnia dobroci ziemi, nie z jednostayną pomyslnością w różnyh odbywá się stronach. Wá-
żniejsze są co do rolnictwa gubernie: mińska, grodzieńska, mohilewská, wo-
łyńska, czernihowska, połtawská, char-
kowska, woronezská, kurská, ortowska,
riazańska, tambowská, niżehorodzká,
kazańska, symbirská i penzeńská. S. cze-
go widać, że w większėj części nad
Wołgą, Doném, Dnieprém i nad rzé-
kami do nich wpádaiącemi, rolnictwo
jest náyzykownieyszé. Krym od dá-
wná sławny żyznością, przy pochyłości
téz gór kaukazkich wybornie udaie się
zbożé. Strony północné, zawieraiące
gubernie: wiléńską, kurlandzká, witeb-
ską, estlandzká, pleskowská, smolén-
ską, nowhorodzká, twerská, iarosláw-
ską, kostromská, wołohodzká, wiat-
ską i permská, chociaż są rolnicze, ie-
dnakzé doświadczaia w niektórych mo-
krych i zimnych latach nieurodzaiu. Gu-
bennie: petersburská, finlandzká, oło-
necká i archanielská, niewielé są do
rolnictwa sposobné. Na zachód gór u-
ralskich w całėj południowėj części aż
do Baykała rolnictwo odbywá się z wiel-
kim pożytkiem; náybogatszé w zbożé

osady leżą nad rzekami Wahay, Tobol, Isiet, Tur, w dole Tawdy, w górze Obu i nad rzekami tu doń wpadającymi, tudzież nad rzekami Abakan i Ienisey do Krasnoiarska. Na wschód Bajkała chociaż się rolnictwo odbywá, iednak nie zawsze udaje się pomyślnie; przeciwnie zaś nad rzeką Sielenha obficie rodzi się zboże.

§ 21. *Drzewa stanowiące lasy.* Więcý nad inné obfitują w lasy, gubernie: ołonecká, archanielská, wołohodzka, wiatská, permská, tobolská, tomská i irkutská. Szrednią także część Rossyi má lasów podostatkiem; ale mówiąc ogólnie, zbywá na nich części południowéy. W północnych stronach *sosny, iodły i świerki* składają obszérné lasy. Sosna użyteczná jest náybardziéy na bierwiona i brusy, służące do budowania domów i rozmaitych kupieckich statków, osobliwie zaś przydatná jest na maszty okrętowé; z niéy także wypálają się wyborné węgle, potrzebne do fabryk i zgodné do różného użycia. Sosny niedostatek, zastąpić można drzewém iodły i świerku. *Modrzew* rośnie na górach uralskich a obficiey ieszcze na Syberyyskich. Z niego w porcie ar-

chanielskim budują woienne okręty, a na brzegach ochotskich rozmaite statki morskie; wielce ieszcze zdatny iest modrzew do budowli podwodney, poniewaz długo bardzo bez żadnego uszkodzenia w wodzie zostawać może. *Sosna syberyyska* albo *cedr* (*pinus cembra*) rośnie na górach uralskich po rzekę Lenę, podobnie iak sosna używa się na domową budowę, a więcey sławne swemi orzechami. Dąb rośnie wszędy idąc na zachód od gór uralskich w więksey zaś obfitości okolo Dniepru, Wołgi i Kamy; oprócz domowych rozmaitych potrzeb, przednieysze iest iego użycie w budowli okrętów. *Brzoza* rośnie w całej Rossyi, wyiawszy kraie náyzimnieysze; a używa się szczególniey na opał. *Lipa* rośnie wszędy w Rossyi europeyskiej do 63 stopnia szerokości, a w Syberyi do rzeki Lenisey. Z nię pälą się węgle potrzebne do fabryk prochowych, a s kory wieśniacy plötą obawie powszechnie znanomé pod imieniem łapci. *Olcha* rośnie wszędy i zdatna iest do stolarszczyzny. *Osina*, *topola*, *łozina* i inne drzewa rosna w obfitości w różnych stronach Rossyi, i w niedostatku innego lasu używaią się

takoż na różné w gospodarstwie potrzeby. W wielu miescach Rossyi wyrabia się w lasach potaż, który niepoślednią handlu stanowi odnogę.

§ 22. *Drzewa owocowé i krzewy.* Pospolité drzewa owocowé, iakoto: *iabłonie*, *gruszki*, *śliwy* i *wisnie* rosna obficiency w srzedniéy i południowéy części Rossyi. Wielkie znáyduia się sady około rzék Oki i Wołgi, około Dniepru i około rzék doń wpádaiących, w górach kaukazkich, a náybardziéy w Krymie. W guberniich północnych dla ostrości klimatu przy szczególniejszych tylko staraniach drzewa té pielęgnowané korzyść nieiaką przynosić mogą; w Syberyi zaś dotąd nie ma drzew owocowych. *Brzoskwinie* i *morele* doskonale doyrzewiaią pod gołém niebém w Krymie i w górach kaukazkich. *Cytryny*, *apelcyny* czyli *iablka chińskie* (gatunek pomarańcz), *drzewa granatowé* i *figowé* rosna w Krymie przy małéy staranności; dwa ostatnie rodzaje iakotéz i *kasztany* znáyduia się po górach kaukazkich. *Drzewa migdałowé* i *orzechy tureckie* wybornie rosna w Krymie, a *laskowé* czyli *pospolité orzechy* wszędy znáyduia się na zachodzie, począwszy od gór uralskich.

Winorośl albo *winograd* rośnie na półwyspie tauryckiém nad Terekiém, w Georgii, w dole Donu, około Astrachania, s którego robią wino dobré; a w południowozachodniéy części Rossyi utrzymuje się po o rodach dla winogron. Z gatunku krzewów owocowych pospolitszé w Rossyi: *malina*, *smrodynia*, *poziémka*, *truskawka*, *żurowina*, *bruśnica*, *czérnica* i niektóre inné, dziko rosną na zachód i wschód gór uralskich, i użyteczné wydaia owoce.

§ 23. *Rośliny użyteczné w fabrykach i rękodzielach godnieyszé uwági:*

1. *Konop* z osobliwszą buynościa i urodzaiém wyrasta w guberniach, kur-skiéy, orłowskiéy, tulskiéy, rizańskiéy, i innych tym pogranicznych. Ku wschodowi od gór uralskich sieia konopie w części tylko południowéy, ale i to w małej ilości. Piénka i oléy konopny, oprócz domowych potrzeb, stanowi znaczną odnogę handlu zewnętrznego.

2. *Lén*. Więcéy go sieia w kraiach średnich piérwszéy połowy, a w Syberyi w części południowéy gubernii tomskiéy. Lén, płótno i oléy lniany, zbywaiące od domowého obchodu, w zna-

sznég iłości corocznie wyprzedają się za granicę.

3. *Bawełna* rośnie około Kizlara i w Georgii; biorąc zaś miarę s klimatu, możnaby ją s pomyslnym zaprowadzić skutkiem wszędy w guberniach kaukazkiéy i astrachańskiéy.

4. *Chmiel* i *tytuń* rosna w Rossyi w wielkiéy iłości. Piérwszą roślina znayduie się wszędy idąc na zachód od gór uralskich, a w Syberyi na pochodzistöściach pasma altayskiégo; drugiéy zasiewaią wiécéy około Dniepru, w dole Wołgi, około Uralu i Samary, a w Syberyi w powiecie biyskim.

5. Po stepach solnych około morza czárnégó i kaspiyskiégo rosna *trawy solné*, które wypalaia się na *sodę*, a ta używá się w mydlarniach i szklanych hutach.

§ 24. *Rośliny farbiérskié*. S tych znakomitszé w Rossyi:

1. *Marzána farbiérská* rośnie na niektórych miéscach około Oki, Wołgi, Dniepru, po odnogach południowych gór uralskich, a wiécéy około Tereku, Kumy i w Tauryce. Korzén tey rośliny daie farbę czérwonégó koloru. Wiékszá

część marzány farbiérskiéy sprowadzą się do naszych fabryk z za granicy.

2. *Urzét siniło* roślina, którój liście dają farbę błękitną, rośnie dziko w Rossyi około Syzrania, Penzy, nad Oką, Surą, a więcéy na Ukrainie i w gubernii kaukazkiéy.

3. *Szafran dziki* rośnie wszędy około Tereku; a w niektórych miéscach Rossyi umyślnie go sieją. Znamiona iego kwiatów używają się do farbowaniá iedwabiu w kolorze cielistym i różowym.

4. *Janowiec farbiérski*, *s. Jańskie ziele*, *psinki* (ros. sobaczki), *rutka żółta*, służące do farbowaniá w kolorze żółtym, pospolitými są roślinami w południowych i śrzednich guberniach.

§ 25. *Rośliny lékarskié*, s których wáżniejsze:

1. *Rabarbarum* rośnie po niższych stronach Urala, a w Syberyi w paśmie altajskiém i saiańskiem, takóž w Dauryi; i w znaczney ilości zbiérá się dla rossyyskich apték. Náylepsze rabarbarum przychodzi s Chin i Bucharyi za pośrednictwém handlu pogranicznégó.

2. *Rhododendron chrysanthum* krzew, rosujący w górze rzeki lenisey i około

Nerczyńska, liście jego zbierają się do apték.

3. *Lukrecyiá* rośnie dziko w południowych stronach Rossyi i Syberyi, s korzenia iéy robi się sok gęsty, który się przedaie w aptékach.

4. Do roślin lékarskich należą: *bukwica*, *szałwiá*, *przetacznik*, *maruna rumianková*, i inné, dziko rosnące po wielu miejscach Rossyi.

§ 26. *Rośliny kuchénné*. Rozumieią się tu rośliny takie, które są utrzymywane w ogrodach na obchód kuchénny. Takowé są: *kapusta*, *bóraki*, *cébula*, *mar-chew*, *rzepa*, *ogórki*, *rzodkiew*, *kartofle* i inné. Wjelká część mieszkańców znayduie swoié wyżywiénié, albo w gospodarskiém utrzymywaniu tych roślin, albo handlując niemi w stołecznych i gubernskich miastach, i po wielu innych miejscach. *Kapusta*, *bóraki* i *ogórki*, są tego rodzaju ogrodowiną, którą się po większém części na długie przysposabiá chowanie. *Kartofle* zaprowadzoné są w całym państwie rossyyskiém; nawet na brzegach Ochotskich i w Kamczatce wybornie się udaią. *Melony* i *kawony* zasiéwaią się na polach w dole Uralu, *Wołgi*, *Donu*, około *Dniepru*, w Tau-

ryce, i w jnnych ciepleszych stronach Rossyi.

Uwaga. Oprócz wymiémionych roślin, niémałego téż użytku są grzyby, których podostatkiem znáyduie się w więkšej części Rossyi, a osobliwie w stronie północnéy. Znaionszé są bedłka gorzká albo mleczaý, rydze, borowiki, podbrzozowiki czyli hubka włóknowatá i inné.

Produkta królestwa zwierzęcego.

§ 27. *Zwierzęta domowe.*

1. *Konie* należą do tego rodzaju domowych zwierząt, który iest náypospolitszy i náyużyteczniejszy. Wychów ich w państwie rossyyskiem iest ogromny. Nie mówiąc o narodach niémających stałego pobytu, u których pasą się konie po stepach, rzádko znalazć w Rossyi rolnika niémaiącego dwóch albo trzech koni. Chociaż zwyczajné konie wozowé znakomité są ze swoiéy mocy; iednakże mówiąc ogólnie, nie dostaie im okazałego wzrostu i piękného składu. Wreszcie gubernie: moskiewská, tambowská, riazzańská, symbirská, iaroslawská i niektóre inné, mają piękne i rączé konie. Konie gubernii inflantskiéy znakomité są

dlá swey chyżości i siły, a tatarskié dlá lekkości w biegu. Krymskié, nietylko są lekkie ale i okazałe; od gór kaukaskich przez swoię piękność i rączosć podobné są arabskim. Narody przenászające się z miejsca iednego na drugie, iakoto: Kałmuki, Kirgisy, Baszkiry i Tatarowie Syberyyscy, mieszkający około wyższyć części Ieniseia, bardzo wielkie chowaią stada koni. Przednieyszy pożytek iaki mieszkańcy Rossyi s tego rodzaju zwierząt odnoszą, zawiera się w robotach, tak około rolnictwa, iakotéz i w przewożeniach rozmaitégo rodzaju; a nadto ieszcze pod namiotami mieszkaiące albo raczey pastérskié narody, mięso końskie iedzą, a z mléka robią napóy upaiający.

2. *Bydło rogaté* wiedzie się dobrze w całej Rossyi umiarkowaney, ku północy zaś małego iest wzrostu. W okolicach Dżwiny północnéy zaprowadzono gatunek hollénderski nazwany bydlém *chołmogorskiém*. Ukraina, a bardziéy strony przyległe kraiom tureckim, maia bydło náywiększé, znaiomé pod imiieniem czerkaskiego. W Tauryce, górach kaukaskich i po stepach od Donu do Iemby, bydło iest wielkie i w zna-

cznój obfitości; w części południowej Syberyi od Irtysza do Dauryi wszędy prawie dosyć wiele znáyduie się bydła rogatego. Łój i rozmaitym sposobem wyprawne skóry, oprócz wewnętrznego użyciá, stanowią wáżny handel zewnętrzny.

3. *Owce* wiodá się w Rossyi bardzo dobrze, osobliwie w części średniej i południowej: w krajach zaś biegunowych i w Syberyi wschodniej za rzeká Kirená zaprowadzenie ich niepodobne. Gatunek pospolity jest mały, dający wełnę twardá i zgodná tylko na proste sukna. Narody pasterskie w stronach południowych państwa posiadają niezliczone stada owiec, które się różnią od zwyczajnych wielkością i grubými na obie strony pośladka obwisłými ogonami czyli kurdiukami. Wełna ich także jest grubá, ale skórki iagnięcé dla włosów w piękne kędziory wiiących się, stanowią drogi dosyć gatunek futra. Najlepsze są w Rossyi owce czerkaskie; pomysłnie rozmnażają się w ziemi Kozaków dońskich, w guberniach katarsnosławskiej, słobodzko-ukraińskiej, kurskiej, woronezkiej, tauryckiej i niektórych innych. Skórki ia-

gnięć tych owiec, czyli baranki, nazywają się w handlu rossyjskim ukraińskimi. W Tauryce i innych stronach południowey Rossyi, dla poprawienia gatunku owiec, zaprowadzono teraz rodzaj hiszpański. Zwierzęta té dają człowiekowi na użytek, wełnę, skóry, łój i mięso, które u narodów pasterskich pod namiotami żyjących, pospolitym iest pokarmem.

4. *Swinie* w śrzednich i południowych stronach Rossyi wszędzie się utrzymują, wyjąwszy kraie zamieszkané od Tatarów (*), którzy tén rodzaj zwierząt poczytują za nieczysty. Oprócz pożytku z mięsa, szczecina świnią należy do zyskownego handlu zewnętrznego.

5. *Kozy* znaydują się we wszystkich stronach Rossyi, ale náywięcéy u na-

---

(*) Tatarowie nie używają świniny, nie przeto że są Tatarami, lecz że wyznają Mahometa Alkoran, którym tén rodzaj zwierząt iest uznany za nieczysty, a mięso do użytku niepozwolone; tak iak go zabrania używać stary zakon Moyżesza. I dla tego, iako Tatarowie nie Mahometańskiego wyznania, nie gardzą świniną, tak i inné oprócz nich ludy trzymające się Alkoranu i starého Moyżeszowego zakonu, bydłę to mają za nieczyste i mięsa iego nie używają. N. T.

rodów pasterskich osobliwie w Kirgizów i Kałmuków. Z sierści robią się różne rzeczy, a ze skór náylepsze safi-iany.

6. *Wielblądy* znáyduią się w Krymie, w miescach pobytu narodów pasterskich między Donem i Irtyszem i za Baykałem. Z narodów pod namiotami przemieszkuiących, chowaią ié Baszkirowie, Buriatowie, Kałmucy, Mongolanie, a náywięcéy Kirgisy. Bydlę to służy do iazdy i przewozu ciężarów, tylko się do wozu nie zaprzęgá, lecz na grzbiecie ié dźwigá. S sierści robią się kamloty, materace, woyłoki, a mięso i mléko iest pokármém ludzi.

7. *Ostý* domowém są bydłęcím w górach kaukazkich, na linii orenburskiéy, a bardziéy w Tauryce. Oprócz użytku w robocie i z mléka, skóra osłá używá się na náylepszy szagrén służący do ob-iania puzderek i oprawy xiąg.

8. *Bawoty* utrzymuią się miescami w guberniach: chersońskiéy, tauryckiéy, katarynosławskiéy i kaukazkiéy; oprócz roboty, daią na użytek mięso, mléko skóry.

9. *Jelénie* są takżé domowém bydłęcím u pólnocnych pasterskich naro-

dów, iakiemi są: Laponczykowie (Łopary) Samoiedy, Jukagiry, Czukczy, Tungusy i Jakuty. Zastępują one u tych narodów miejsce koni do przewozu ciężarów i do polowania na dzikie zwierzęta; skóry ich służą na pokrycie namiotów czyli kuczek i na odziénie, a mięso i mléko na pokárm.

10. *Psy* znáydują się u wszystkich prawie mieszkańców Rossyi do strzeżenia domów a poczęści do polowania; narody zaś Syberyjskie iakoto: Ostiaki, Tungusy i Kamczadale używają ich do jazdy. Oprócz tego, psié skóry, u wszystkich pamiénionych narodów służą na odziénie, a niektóre z nich iedzą ich mięso.

§ 28. *Zwierzęta dzikie będącé cėlém łowiectwa i polowania.* Przednieysze z nich té są:

1. *Sobole* znáydują się po wszystkich lasach na wschód od gór uralskich; więcej i lepszégo gatunku łowią się w Syberyi wschodniéy, osobliwie około Witymu, Olekmy, Aldanu i innych rzék. Dobroć sobolégo futra zależy natém, ażeby miało włos czárny, lśniący się, puszysty, gęsty i długi. Dla różnaitéy odmiénności włosów i dla nie

iednostayného gustu znaiących się na tém, w czém wiele má uczestnictwa samo szczególne upodobanie, stopnie téy dobroci bardzo są różne, a tém samém i céna tych futer bardzo odmiénná i niestała. Skórki sobolé, służące iedynie na drogié futra, idą do miast wielkich, Turcyi, Niémiec, Persyi; a Chińczykowie nabywaią podleysze zachowuiąc tylko wzgląd na wielkość i puszystość sierści, ponieważ ié wszystkie farbuią (*).

2. *Lisy* pospolitém są zwiérzęciem w całej Rossyi, a náylepszégo rodzaju znáyduiá się w Syberyi wschodniéy, s których poczytuia się za przednieyszy gatunek wiécéy zbliżaiące się do czárného koloru. Takowé łowiá się w lasach wschodniéy Syberyi i na wyspach aleutskich. Oprócz znaczného wewnątrz obchodu, wiele futer lisich wychodzi na zamianę do Kiachty.

3. *Lisy biále* (po rossyysku *Piescy*) s którego gatunku są, znaioné pod imiém *krzyżaków*, znáyduiá się w Kam-

D

(*) Dokładniejszá wiadomość o Sobolach podług Gué-
lina i Pallasa znáyduie się w Zoologii X. B. S.
Jundzitta. N. T.

czafce, na wyspach zachodnich aleut-
skich, a więcéy po mszystych półno-
cnych miejscach, na wyspach nowaia zie-
mła i Spicberg. Zwiérzéta té bywaią
biáté i błękitnawé; ostatnié droższé są od
piérwszych nie równie więcéy. Łowią
ié dla futer, których część, od wewnę-
trznéy zbywaiąca potrzeby, wychodzi
w handlu za granicę.

4. *Bobry* żyją náywięcéy około rzék
Obu, Irtyszu, Ieniseiu, Abakanu, Ura-
lu, osobliwie około Turuchańska, Ob-
dorska i Berezowa. Głównieyszym z bo-
brów pożytkiem jest skóra używana na
futra, i siérść s któręy robią się czapki,
pończochy i tym podobné rzeczy.

5. *Kuny* łowią się w stronach umiar-
kowanych piérwszęy części Rossyi, tak-
że po górach południowych Syberyj-
skich, osobliwie altajskich; náylepsze
zaś znáyduią się przy odnogach połu-
dniowych gór uralskich. Użytek skór
kunich tén sám jest co i sobolich; ale
włos ich jest grubszy.

6. *Zaiące* znáyduią się w całej Ros-
syi umiarkowanęy; na północy pospo-
lité są té, które w porze zimowęy bie-
leią; w Syberyi ostatni tylko znáyduie
się gatunek. Wielé bardzo skór zaię-

czych wychodzi na futra, a oprócz tego z sierści robią się kapelusze.

7. *Wiewiórki* znáydują się po wszystkich lasach w umiarkowaney i północnóy stronie Rossyi, osobliwie wiele ich iest w Syberyi. Skórki tym droższe, im kolor sierści ciemniejszy, oraz im więcéy są włosém odziané i więkksze.

8. *Gronostaje* znáydują się w całej Rossyi a więcéy w Syberyi. Skóry ich używają się w kraiu na futra i są celém handlu zewnętrznógo.

9. *Łąski* (norki) i 10 *Wydry* żyją náywięcéy około rzék Ural, Iemba, Iset, Tobol, Irtysz, Ob, Ieniséy i innych. Skórki ich są miękkie.

11. *Wilki* znáydują się w całej Rossyi, a náylepsze w Syberyi. Skóry ich używają się na futra w Rossyi, i wywożą się za granicę osobliwie do Chin.

12. *Niedźwiedzie* bywają kasztanowate, czárne i biále. Kasztanowate znáydują się wszędy po lasach gęstych i po górach; czárnych osobliwie ze siwizną náywięcéy iest około rzék Tungusek, po górach za Baykałem i w Kamczatce; biále czyli biegunowé albo polarné znáydują się na brzegach morza lodowate-

go, na wyspach nowaia ziemia i Spicberg. Polują na té zwierzęta dla skór, które służą na niedźwiednie, na zarekawki, a z młodych robią się trwałe i ciepłe futra. Narody północne i Kamczadale mięso niedźwiedzie poczytują za wyborny przysmak.

13. *Rosomaki* żyją w gęstych i nieprzebytych puszczach rossiyskiego państwa, osobliwie w południowych i wschodnich stronach rozległej Syberyi. Futra z nich mało znaiomé w handlu europejskim, do Chin po większą część wychodzą.

14. *Rysie* znáydują się we wszystkich czarnych lasach umiarkowaney Rosyi, a náywięcej w Syberyi południowey. Skóry ich służą na futra, a z podbrzusia i łap przednich drożey się płacą dla pięknych cętek.

15. *Borsuki* pospolité są we wszystkich większych lasach. Skóry ich, dla twardości włosu, używają się tylko na torby strzeleckie i do obiciá skrzyń.

Na zwierzęta następujące polują nie tylko dla skór ale i mięsa.

16. *Jelénie dzikié* znáydują się w północnych i wschodnich stronach państwa rossiyskiego; osobliwie wiele ich iest

w kraiach biegunowych czyli polarnych. Samoiedzi, Ostiacy, Tungusowie, Iukagirowie i Czukczy łowią ié w znaczney obfitości. Pożytek z nich zależy na skórze wyrabiaiącý się na zamsz, lub używanéy prosto na odzież, tudzież na mięsie i tłustości.

17. *Łosie* żyją w piérwszýj części Rosyi po większych lasach, a więcéy ich łowi się po wszystkich górach pogranicznych Syberyi. Użytek tén sám co z jeléni.

18. *Kozy dzikie* znáyduią się po rozległych stepach od Donu przez Wołgę aż do Uralu, a w Syberyi około pasma gór altajskich i saiańskich. Dają na użytek mięso i skóry.

19. *Owce skalné*, 20. *Kozy skalné* żyją náywięcéy po górach pogranicznych Syberyi. Mięso ich służy na pokárm.

21. *Swinie dzikie* znáyduią się około Uralu, Irtyszu, Wołgi, Samary i po stepach w Tauryce. Białą ich náybardziéy dlá mięsa Kozacy uralscy.

22. *Piżmowce* żyją po górach południowych Syberyjskich do Baykału; łowią ié dlá skór użytecznych na odzież oraz dlá mięsa, a bardziéy dlá znaíomego w handlu piżma.

§ 29. *Foki*, *Trichechus Rosmarus*, i inne zwierzęta morskie z rzędu ssących.

1. *Foki* pospolite żyją w morzu bałtyckim, czarnym i kaspijskim; w jeziorach, Ladoga, Onega, Ilmen, Oron, a osobliwie w Baykale; w oceanie północnym i wschodnim znajdują się foki osobliwszemy wielkości zwané na miejscu *tachtak*. Łowią je dla tranu i skór.

2. *Trichechus rosmarus* i 3 *Wieloryby* znajdują się w oceanie wschodnim, a więcéy w północnym. Główniejszy z nich pożytek zależy na tranie i skórach. Tran osobliwie wielorybi po przetopieniu używá się zamiast łoju do robieniá świec i mydła. Traném takowym prowadzi się znaczny handel zewnętrzny. U narodów pasterskich po brzegach oceanu północnego i wschodniego mięso wielorybie i tran służy za przysmak wyborny; oprócz tego Kamczadale, Czukczy i Aleuci, żeber wielorybich używają do sporządzenia swych łodzi.

4. *Krowy morskie* żyją w oceanie wschodnim a więcéy przy cieśninie Beryngowskiéy. Mięso ich jest smaczne, a skóry używają się na odzież, obuwie i inne potrzeby.

5. *Koty morskie* znáydują się w wielkiéy mnogości około wysp kurylskich i aleutskich. Kamczadalowie i mieszkańcy wysp oceanu wschodniégo łowią ié dlá skór zgodnych na różné domowé potrzeby.

6. *Wydry morskie* żyją około brzegów Kamczatki i po wyspach oceanu wschodniégo. Skóry ich, należą do rodzaju drogich i delikatnych futer, tak iż iedna sztuka płaci się od 200 do 300 rubli; a piękność tych skór zależy na tém, aby miały włos długi, gęsty, czarny i lśniący się.

§ 30. *Ptaki*. Po wielu miejscach Rosyi znáyduie się podostatkiem rozmaitégo rodzaju dzikiégo i domowégo ptastwa. Swoyskie ptaki, należące do gospodarstwa domowégo, są: *kaczki, gęsie, indyki*, a osobliwie *kury*; dzikié pospolitszé i przednieyszé dlá smaku mięsa: *kaczki, gęsie, gluszcze, cietrzewie, kuropatwy, iarząbki, dropie, kuliki i przepiórki*. Z rodzaju kaczek (raczény gęsi) znakomity iest *erdredon*, którego puch wchodzi do handlu. Żyje on po wyspach i brzegach morza biálego i lodowatého. — Z ptaków drapieźnych znakomitszé są: *orzeł* i *sokol* używany do

łowów przez Baszkirów, Kałmuków i Kirgisów (*). Oprócz wymienionych ptaków znáyduie się wielká mnogość i rozmaitégo gatunku innych, iakiemi są: *łabędzie*, *pelikany*, *kormorany* (*pelecanus carbo*), *żórawie*, *drozdy*, *szpaki*, *słowiki*, *iaskółki*, *kukułki*, i t. d.

§ 31. *Rybołowstwo*. Rybołowstwo w państwie rossiyskiém wielkiéy iest wági. Opiszémy ié porządkiem morz i rzék do nich wpádaiących.

1. *Ocean północny*. Ponieważ więkzá część brzegów tego oceanu iest niedostępna, a przytém strony té dlá niepłodności zamieszkané nie są; zatém i rybołowstwo, mówiąc ogólnie, mało znaczné. W nim znáyduią się ryby: *stokfisz eglesiń*, *stokfisz pomuchla*, *flądra*, a osobliwie *śledzie*, których połów dobrze się udaie na brzegach morza białégo. Z rzék wpádaiących do oceanu północnégo znakomité są *Dźwina* i *Pieczora*, w których oprócz zwyczajnych ryb, znáyduią się, *sigi* czyli *sięgi* i *łososie*. Ob rzeka nárybnieyszą

(*) Łowy za pośrednictwém Sokołów przedtém w Europie całéy náyznacznieyszych panów były zabawą. N. T.

s tych co wpadaiają do morza lodowatého. Oprócz ryb rozmaitégo gatunku właściwych wodóm słodkim, poławiaiają się w niéy *iesiotry*, *sterlety*, gatunek stynki do sięgi podobny *Muksun* na miescu zwany, *łososie-pstrongi* (salmo vimba), i *łososie-nelmy* (salmo nelma).

2. *Ocean wschodni*, dostarczá téż samé i niektóre inne ryb gatunki w wielkiéy mnogości, s których náyznakomitsze są dla wyborného smaku *łososie* i *pstrągi*. Doświadczone, że pstrąg rodzi się w rzékach, żyje w morzach, a umierać powraca na miejsce urodzenia. Dostatek ryb, nigdzie tak wiele nie przynosi użytku iak w Kamczatce, gdzie powszechnie chléb zastępuje, a w ciągu zimy iedynym jest pokármém.

3. *Morze kspiyskie* náywáznieszém jest dla rybołowstwa. Poławiaiają się w niém *iesiotry*, *sterlety*, *siewrugi* (accipenser stellatus), i *wyże*. Ostatnia ryba, świeża, solona, zamrożona, ikra iey przygotowana na kawior, rozwożone są ledwo niepo całej piérwszéy części Rosyi. Z rzék wpadaiających do morza kspiyskiego, *Wołga* jest náyznakomitsza. W niéy oprócz *sterletów* i *iesiotrów*, poławiaiają się *mientuzy* (gadus lota), sę-

dacze, cietniki albo koluszczy, sumy, salmo leucichthys, syrty, lipienie, cyprinus cultratus, brzany albo barweny, leszcze i wiele innych. Rzeka także Ural ważną jest dla rybołówstwa, stanowiącego główną zabawę i dobry byt uralskich Kozaków. W niej znajdują się wszystkie prawie te ryb gatunki które się wyliczyły w Wołdze.

4. *Morze czarne i azowskie* chociaż we względzie rybołówstwa nie tyle znaczą co kaspijskie; poławiają się w nich jednak oprócz ryb innych *iesiotry* i *sterlety*. Przy brzegach Tauryki poławiają się w wielkiej obfitości *Makrele*, które idą w handlu do Konstantynopola i do wszystkich miejsc południowych Romelii i Natolii. Spomiędzy rzek wpadających do morza czarnego i azowskiego, Don znakomitszą jest od innych we względzie rybołówstwa, którym szczególnie zatrudniają się Kozacy dońscy.

5. *Morze bałtyckie* przy brzegach państwa rosyjskiego różne ma ryb gatunki, z których, dla użytku swojego, przedniejsze są: *łososie, sigi, szproty, salmo albula, stynka*; niekiedy natrafiane bywają *iesiotry* i *sterlety*, a w obfitości poławiają się *sigi* i *łososie*, iako-

téż *salmo albula*, *stynka* i *szproty*. Ma-
łą rybka *kilka* nazwaná po rossyysku,
baltyckiemu tylko, ilé wiadomo właści-
wá morzu, poławia się w jesieni około
Rewla i portu baltyckiego, a soloná i
do ostrégo smaku przyprawná, używá
się zamiást śledzi. Wpádaiące do mo-
rza baltyckiego rzeki i połączone z nié-
mi ieziora mają także ryb podostatkiem.
Wszédy prawie oprócz *szczupaków*, *okó-
ni*, *leszczów*, *sędaczów*, poławiaią się *ło-
sosie* i *sigi*. Ieziora: Ładoga, Onega,
Ilmen i czudskie iezioro czyli peypus,
znacznie obfituią w ryby, które częścią
żywé lub zamarzlé a częścią soloné po-
syłaią się na sprzedaż do Petersburga.
W Syberyi znakomitém iest we wzglę-
dzie rybołowstwa iezioro Baykał; gło-
wná w niém ryba *salmo autumnalis*; a
nadto znáyduie się tu rzádki ryb gatu-
nek i ilé wiadomo, iednému tylko té-
mu miescu właściwy, *gołomianką* zwa-
ny po rossyysku; ryby téy nigdy nie
zdarzyło się widziéc żywéy. Składá się
ona z delikatnéy tłustości; w czasie tę-
giéy pogody wypływá obumarlá na po-
wiérzchnią wody, i w takiéy mnogości, iż
znaczną iéy przestrzén pokrywá. Przy-
pędzoná od fali do brzegów zbieráią

okoliczni mieszkańcy, i wytopioną z nięj tłuściość używają zamiast dobręj oliwy i przedają Chińczykóm.

§ 32. *Owady.* Z owadów, znáydujących się w państwie rossyyskiém, osobliwéy godną uwagi *pszczola*. W piérwszéy połowie Rossyi pszczelnictwo rozciąga się do 60 stopnia szerokości, chociaż nie wszędzie z równym skutkiém. Dogodnieysze są ku tému celowi kraie leżące w śrzednim pasie piérwszéy połowy Rossyi, a daleko lepiéy południowé, gdzie zima krótká i umiarkowaná, łąki okryté zieleniną i kwiatami przez sześć nie mniéy miesięcy; teráz i w Syberyi w części południowéy gubernii tomskiéy zaprowadzone już zostały pszczoły. *Iedwabniki* utrzymują się w guberniach: kaukazkiéy, astrachańskiéy, tauryckiéy, katarynosławskiéy, chersońskiéy, słobodzko-ukraińskiéy, saratowskiéy, kiiowskiéy i podolskiéy. W tym zawodzie przodkują innym mieszkańcy gubernii kaukazkiéy, a osobliwie obywatele miasta Kizlara. *Kantarydy* czyli *Hiszpańskié muchy* znáydują się około Wołgi, Donu, Chopru i po innych miescach południowéy Rossyi, ale náywięcéy około Samary, gdzie taká ich

mnogość znáyduie się, iż wystarczaiącą byłaby dla wszystkich apték rossyjskich. *Czérwiec* zbiérany bywa w stronach leżących nad Doném, Dnieprém i w jnych miescach południowéy Rosyi, na farbę karmazynową. — *Raki* na zachód od gór uralskich wszędy się znáyduią po rzekach; lecz nie ma ich w Syberyi, wyiawszy Dauryą, gdzie połáwiała się bardzo malé, osobliwie w Jngodzie. *Sarańcza* znáyduie się w stronach południowych i w niektórych latach wyiádá zasiéwné pola i łąki. *Chrząs*ze miescami psuią lasy, co się szczególniéy zdárzá w górach áltayskich. W południowych i gorących stronach Rosyi około rzék, ieziór i innych miesc wilgotnych mnożą się w niezmiernéy obfitości *muchy* i *komory*, wielce uprzykrzone ludzióm; osobliwie nieznośny iest tén rodzaj much, który znaiomy iest pod nazwaniem rossyjskiém *moszkarów*.

R O Z D Z I A Ł II.

Mieszkańcy państwa.

§ 23. *Ludność.* Państwo rossyyskie, náyobszérnieyszé na całej kuli ziemskiéy, co do liczby mieszkańców jedném jest z náypotężnieyszich mocarstw europeyskich. W roku 1792 ludność wynosiła do 31 miliona, a po roku 1795 za przyłączeniém od Polski guberniy: wileńskiéy, grodzieńskiéy, mińskiéy, podolskiéy, wołyńskiéy, a z niemi i całej Kurlandyi, liczba mieszkańców płci oboiéy urosła do 36 milionow. Ze zaś w Rossyi liczba urodzonych znacznie przechodzi liczbę umarłych, i tę coroczną przewyżkę do 500,000 dusz kładź można, co od roku 1795 do 1806 uczyni 5 milionów; ludność zatém ogólná Imperium rossyyskiégo dochodzi teraz przynáyymniéy do 41 miliona.

§ 34. *Pokoleniá mieszkańców.* Mieszkańcy państwa rossyyskiégo, według podobieństwa twarzy a osobliwie mowy, podzieléni byđz mogą na następujące główne pokoleniá, a té znowu na mieszkań-

ców dawnych Rossyi i nowych kolonistów.

A. Dawni mieszkańcy Rossyi.

§ 35. *Narody pokolenia sławińskiego:*

1. *Rossyianie*, naród w państwie rosyjskiem panujący.

2. *Polacy*, żyją we wszystkich guberniach od Polski przyłączonych.

§ 36. *Narody pokolenia łotewskiego:*

1. *Łotysze*, czyli *Lettowie* żyją częścią w Kurlandzkiej, a więcéy w inflantskiej gubernii.

2. *Litwini*, mieszkają w guberniach wilénskiej, grodzieńskiej, mińskiej, i we wszystkich miastach byłego wielkiego księstwa Litewskiego.

§ 37. *Narody pokolenia niemieckiego:*

1. *Niemcy właściwie* zwani, żyją w guberniach, finlandzkiej, estlandzkiej, inflantskiej i kurlandzkiej. Z nich składa się tu po większej części szlachta i mieszcianie, właściwi zaś mieszkańcy tego kraju, jakoto: Łotysze, Inflantczykowie czyli Liwonowie i Estonowie są ich poddanymi.

2. *Szwedzi* żyją w gubernii finlandzkiej i na niektórych wyspach morza

bałtyckiego, gdzie osiedli w czasie panowania szwedzkiego.

5. *Duńczycy* znaydują się na wyspach morza bałtyckiego Worms i Gros-Roohu.

§ 38. *Narody pokolenia fińskiego:*

1. *Finnowie terażnieysi* (Czuchońcy albo *Maymistry*) żyją w guberniach finlandzkiej i petersburskiej; tu nazywają się oni *Iżorcami* i *Ingrami*. Mówią językiem własnym, piszą głoskami niemieckimi, przyjętymi wraz z religią chrześcijańską, i mają swoje szkoły. Wiśniacy zatrudniają się rolnictwem, wychowem bydła, polowaniem i rybołówstwem, iakotęż robieniem statków i temu podobnym przemysłem.

2. *Estlandowie* żyją w gubernii estlandzkiej i częścią w inflantskiej.

3. *Liwonowie* żyją w gubernii inflantskiej około rzeki Salisy i na wyspie Ruunie w odnodze Ryskiej. Zatrudniają się náywięcej rolnictwem i chowaniem bydła. Trzy té narody trzymają się wyznania luterskiego.

4. *Laponowie*, po rossyysku *Lopary* albo *Laplandcy*, żyją w powiecie Kolskim, należącym do gubernii archanielskiej, i stanowiącym Laponią rossyjską.

ską, której część wielką należy do Szwecyi i Danii. Stałych siedlisk nie mają, żywią się s polowania i rybołówstwa a niektórzy z utrzymywania ieleni. Większą część wyznaie wiarę chrześcijańską a reszta żyie w bałwochwalstwie. Pisma nie znają.

5. *Zyrianie* żyją w gubernii wołohodzkiéy nad rzekami Wyczehda, Wym, i Susoł; a wielu z nich przebywszy pasmo gór uralskich oddalili się w strony północné rzeki Ob. Zatrudniają się rolnictwém, ciesielstwém i innémi wiejskiémi robotami. Wyzniają wiarę chrześcijańską, i nabożeństwo kościelné odprawuie się u nich w języku sławiańskim.

6. *Permiacy* mieszkają w gubernii permskiéy, a częścią w tobolskiéy w stronach północnych rzeki Ob. Oni, tak iako i Zyrianie, przyjęli wiarę chrześcijańską w wieku 14, a w obyczajach i sposobie życia nie różnią się od Rossyjan. Zatrudniają się rolnictwém, chowaniem bydła, tudzież rybołówstwém i polowaniem.

7. *Wotiacy* żyją w gubernii wiat-skiéy, kazańskiéy, a częścią i w orénburskiéy. Sami siebie nazywają Udami,

Udmuratami, i Mortami, co znaczy człowieka. S postaci zewnętrzny zupełnie są podobni do Rossyjan, i są licznym narodem. Oprócz rolnictwa i wychowu bydła, zatrudniają się polowaniem i pszczołami. W większy części są chrześciani, a reszta bałwochwálcy; i ci ostatni zabobonné swoje obrządki odprawiają w lasach poświęconych, które zowią Kermetami.

8. *Czeremisi*, albo *Czeremis-Mari*, co znaczy mężczyznę albo człowieka, żyją w gubernii kazańskiéy, niżegrodzkiéy, wiatskiéy, orénburskiéy i symbirskiéy. S postaci i wzrostu poczytanymi bydz mogą za lud pośredni między chłopami ruskimi i Fianami. Wszyscy bawią się rolnictwém, a w zimie polowanie jest ich głównieyszém zatrudniénim; wielu z nich chowaią pszczoły. Większą część Czeremisów chrzest przyięła, a reszta trzymá się religii pogańskiéy, czyniąc ofiary bogóm swoim w miejscach poświęconych czyli Kermetach.

9. *Czuwasze* albo *Czuwaszowie*, żyją po obu brzegach Wołgi w guberniach kazańskiéy i niżegrodzkiéy, a częściej w orénburskiéy. Zatrudniają się rolnictwém i polowaniem. Wszyscy pra-

wie są chrześciani. Trwający w pogaństwie, naksztalt Wotiaków, czynią ofiary bogom swoim w Kermetach.

10. *Mordwa* czyli *Mordwinowie*, dzielą się na dwa pokolenia, zwané, *Jer-zan* czyli *Er-zan* i *Mokszan*, żyją w guberniach niżegrodzkiej, kazańskiej, symbirskiej, orénburskiej i pénzénskiej. Naród ten s postaci zewnętrznój podobny do *Rossyjan*, s którymi zgádza się i co do sposobu domowého życia. Zatrudniają się pilnie około rolnictwa. Wszyscy prawie są chrześcianami, a reszta bogom swoim ofiary czyni w Kermetach.

11. *Wogulicze* albo *Woguliczowie* czyli *Wogulowie*, nazywają sami siebie *Mansi*, przebywają w zachodniej a więcéy w stronie wschodniej gór uralskich około *Kotwy*, *Wyszery*, *Tawdy* i innych rzék w gubernii permskiej i tobołskiej. Po części mają stałe siedliska. Bawią się rolnictwém, ale główném ich zatrudnieniem jest polowanie. Niektórzy z nich są chrześciani, a reszta szamańscy (*) balwochwálcy, ofiary bogom swoim czynią w Kermetach.

E 2

(*) Szamańscy balwochwálcy są to ci ludzie, którzy wierzą szalbierstwu Szamanów. Szamanami zaś na

12. *Ostiacy* żyją w Syberyi nad rzeką Ob osobliwie około Berezowa, Naryma i Surguta. Przebywający między Tomskiem i Narymem nazywają się *obskimi*, a dalsi *berezowskimi* Ostiakami. Wszyscy rybacy, zimą po większą część zatrudniają się polowaniem. Część ich wyznaie wiarę chrześcijańską, a reszta bałwochwálcy; a nawet i ci, co chrześcijaństwa na pozór trzymają się, zabobonni są i pełni wyobrażeń pogańskich.

13. *Teptery*, pod imieniem których rozumié się mieszczanina Wotiaków, Czuczaszów, Czeremisów i niektórych innych narodów. Żyją w gubernii orénburskiej, zatrudniając się náywięcéy rolnictwem i chowaniem bydła. Co do sposobu życia, podobni są wyliczonym narodóm.

§ 39. *Narody pokolenia tatarskiego.*

1. *Tatarowie właściwie zwani* żyją po różnych miejscach państwa rossyjskiego, a mianowicie w Tauryce, w górach kaukazkich około rzeki Terek, nad Kumą, w dole Wołgi, w Syberyi

---

żywiają się sami szalbiérze pod pozorém wrózby oszukujący lud dziki Sybirski.

około rzék Tury, Tobola, Irtyszu, w guberniach niżegrodzkiéy, kazańskiéy, tambowskiéy, i orénburskiéy. Tu znają się oni od owych czasów kiedy panowanie tatarskie było w swéy mocy. Wszyscy mówią ięzykiem turkomańskim, który wszelako tak różni się w swych dyalektach, że sami Tatarowie s trudnością iedni drugich rozumieją. Jest to lud dumny, śmiały, bystrého poięcia, pilny, do różnych rzemióśt sposobny, z wychowania i religii chędogi, trzézwy i w sposobie życia umiarkowany. Po miastach mieszkający bawią się handlém albo rzemiésłém; a wieśniacy trudnią się rolnictwém, utrzymywaniem trzód i rybołówstwém, niektórzy zaś chowają pszczoły. Większą część Tatarów idzie za nauką Mahometa, a niektórzy na początku wieku 18 chrzest przyjęli.

2. *Tatarowie nogayscy* składają cztery główne ordy, zwané: *Dżemboyluk*, *Jedizan*, *Budżak* i *Jedyskul*. Mieszkają pod namiotami czyli raczém błakają się ponad Wołgą w bliskości Achtuby, nad morzém azowskiém między Kubaniém i Doném, a częścią ponad Terekiém; s twárzy podobni są do Kałmuków. Głó-

wną ich zabawą jest staranié około trzód, które składają się s koni, bydła rogatego, nieco wielbłądów, a więcej z owiec. Żyjący na stałych siedliskach sięią proso, ięczmién, pszenicę i tytoń. Wszyscy są religii mahometańskiéy.

3. *Kumycy* żyją około rzeki Sunży. Po większey części są ludém pastérskim, a niektórzy mają stałe siedliska. Zatrudniają się wychowém bydła, a inni i rolnictwém. Wszyscy religii mahometańskiéy.

4. *Truchméncy* czyli *Truchménowie* albo *Turkomanie* mieszkają oddawna na brzegach wschodnich morza kaspijskiégo, skąd część ich przeszła w roku 1770 na brzeg zachodni tego morza, i jedni pod namiotami wałęsają się, a drudzy na stałych żyją siedliskach, mając głównieyszą żywność z utrzymywaniá trzód. Wiara ich mahometańska.

5. *Baszkirowie*, nazywający sami siebie imiém Baszkurt, co znaczy pszelnika, żyją w stronie południowéy gór uralskich, osobliwie około rzék: biatéy, Uralu i Isetu na stałych siedliskach. Główną ich zabawę stanowi chowanie bydła; wreszcie zatrudniają się cokolwiek rolnictwém, polowaniem a wielu

utrzymuie pszczoły. Chociaż oddawna przyjęli wiarę mahometańską, mają meczety, szkoły i ofiarników; wiele jednak zachowują obrządków pogańskich. U nich podług wschodniego zwyczaju szanowną starość i biała broda w wielkiem są poważeniu.

6. *Mesczeracy* żyją częścią między Tatarami orénburskimi, a częścią między Baszkirami. Główném ich zatrudnieniem jest chowanie bydła, s pożytkiem zajmują się chowaniem pszczoł, niezaniebując i rolnictwa. Wszyscy są religii mahometańskiej.

7. *Kirgisowie* albo *Kirgis - Kaysacy*, dzielą się na trzy ordy: *wielką*, *małą* i *szrednią*. Orda wielka, niepodległa Rosyi, żyje między Bucharyją i ziemią kałnucką, zimą w mieszkaniach a latém po większey części w namiotach s sitowia robionych, i bardzo rzadko odmieniają swoje siedliska. Szrednia i mała ordy błąkają się po stepach, rozciągających się na zachód do rzeki Uralu i nieco daléy, na północ do Uia i linii iszymskiej, na wschód do Irtyszu, a na południe do Ordy wielkiej kirgiskiej. Obie té ordy przyjęte w poddaństwo rossyjskie roku 1738 i 1759.

Dziela się na pokolenia, a każde pokolenie na mniejsze podziały zwané *Utus*, które znowu poddzialają się na tak zwané *Aymaki*. Wszyscy żyją na wozach wołokami pokrytych. Główną i iedyną prawie ich zabawą iest chowanie trzód, które składają się s koni, bydła rogatego, owiec, kóz i wielbłądów. Oprócz tego zatrudniają się polowaniem i nieco rybołowstwém. Na początku wieku 17 z pogaństwa przeszli do religii mahometańskiej.

8. *Bucharowie*, czyli *Tatarowie z Bucharyi*, osiedli dawno w guberniach orénburskiéy, tobolskiéy i tomskiéy w miastach: Orénburg, Tara, Tomsk, Turynsk, Tiumén i innych miescach. Mieszkańcy po miastach zatrudniają się handlém i niektórymi rzemiésłami, a wiesniacy żyją s chowaniem trzód i rolnictwa.

9. *Barabińcy*, czyli *Tatarowie barabińscy* żyją w letnich i zimowych iurtach (namiotach) w stepach barabińskich między Irtyszém, Obém, altajskimi górami i rzekami Tara i Wasuganém. Zatrudniają się chowaniem bydła, polowaniem i rybołowstwém, o-

raz rolnictwém. Wszyscy są wiary mahometañskiéy.

10. *Teleutowie* czyli *bieli Kalmucy* żyją w gubernii tomskiéy około kuzniecka. Język ich chociaż tatarski, pomieszany iest iednak z wielą wyrazami mongolskiémi. Przedtém zatrudniali się tylko polowaniem i rybołowstwém, a teraz wzięli się do rolnictwa. Większą część Teleutów trzymá się zakonu szamañskiégo, wielu przyięło mahometañską a niektórzy i chrześciiańską religią.

11. *Kaczyńcy* błąkaią się latém i zimą na lewym brzegu Ieniseiu od Abakanu do Kaczy. Chowanié trzód i polowanié stanowi ich główną zabawę. Trzymają się wiary szamañskiéy; a wielu przyięło religią chrześciiańską.

12. *Beltyrowie* wałęsaią się nad rzeką Abakan; żyją s pastérstwa i cokolwiek zatrudniaią się rolnictwém, a pożyteczniey polowaniem; mają przytém między sobą kowalów, którzy sami wytapiaią rudę i robią żelazo. Gorliwi są bałwochwálcy.

13. *Jakutowie*, nazywaiący sami siebie *Sochami*, żyją około rzek Lena, Aldan, Jana i Indygirka. Stanowią naród śrzedni między Tatarami i Mongolami,

z języka jednak należą do plemienia tatarskiego, do którego wmiészanych jest wiele wyrazów mongolskich i manżurskich. Zimą żyją w stałych chałupach, a latem z jednego na drugie przechodzą miésce. Przemysł ich zależy na pastérstwie, polowaniu i rybołówstwie. Południowi Iakutowie chowają konie i bydło rogaté, a północni ielénie i psy. Bardzo małą ich liczba przyjęła religią chrześcijańską, a wszyscy inni w náygrubszych zostają pogrążeni zabobonach szamańskich.

§ 40. *Narody kaukazkie.*

1. *Czerkiesowie* czyli *Czerkasowie*, dzielący się na *wielką* i *małą Kabardę*, i dla tego więcej znanomi w Rossyi pod imieniem *Kabardyńców*, żyją nad Kubaniem i Terekiem. Język ich podobny nieco do tatarskiego. Mieszkają wielkiemi wsiami i główne wyżywienie mają z utrzymywaniem trzód: zatrudniają się takóž rolnictwem i chowaniem pszczół. Płeć żeńska stroi się bardzo czysto i należy do rzędu náypiękniejszych kobiet na świecie. Znakomitsi Czerkasowie wyznają zakon mahometański, a lud prosty wierzy w Boga stwórcy nieba i ziemi.

2. *Abchazowie* (*), dzielący się na nieiakié pokolenia, żyją około brzegów morza czarného i w górach w wyższyć części Kubania. Co do języka, mieszkańia i sposobu życia podobni są Czerkasóm: a co do wiary widać w nich nieiaki ślad dawného chrześcijaństwa.

3. *Osetyńcowie* czyli *Osowie* mieszkają od źródeł Tereku do Kuru. Obyczajem innych narodów kaukaskich, zatrudniają się náywięcécý staraniem około bydła.

4. *Kisteńcowie* czyli *Kistowie* żyją w porozrzucanych wsiach ponad Terekiem i Sunżą; trudnią się staraniem około trzód i rolnictwém.

§ 41. *Narody samoiedzkiego plémienia.*

1. *Samoiedzi* albo *Samojadi* właściwie zwani błakają się na brzegach morza lodowatého od rzeki Pieczory do Ieniseju. Przemysł ich zależy na polowaniu, rybołówstwie i utrzymaniu ieleni. Samoiedzi, tak iako i wiele innych pastérskich narodów, chleba nie znają, a

---

(*) U innych autorów zwani są: Awchazami, Abazami, albo Abazgami. Ob. *Henr. Storch*, *Genmälde des Russischen Reichs*. N. T.

iedzą mięso wszelkiéy zwierzyny i ryby częstokroć surowé. Do napoiów upaiających bardzo skłonni; i przetoż wielé pálą tytuniu, i przykładém Ostiaków oraz innych narodów iedzą muchomorry, a od Rossyian przez zamiany dostaią wódki. Wszyscy trzymaią się bałwochwálstwa wiary szamańskiéy. Wálęsaiąc się w dzikich i niedostępnych prawie pustyniach, nie znią ani pisma ani rachunku czasów.

2. *Koybalowie* albo *Koybalanie* (Koybały po rossyysku) żyją po obu brzegach Ieniseiu wyżéy uściá Abakanu w uchomych iurtach czyli namiotach. Główné ich zatrudniénie zależy na staraniu około trzód; niektórzy idąc za przykładém Rossyian uprawiaią cokolwiek ziemi i pobudowali sobie drewniané chałupy; maią téż wielką zręczność do polowania w górzystych miejscach swoich. Wszyscy są wprawdzie wiary chrześcijańskiéy, wielé atoli zatrzymali z zabobonności swych przodków.

3. *Karagasy* mieszkaią pod namiotami na górach saiańskich około rzeki Uda. Zimą żywią się iedynie z polowania, a latém rybami, dzikiemi roślinami. W ogólności lud tén ubogi, oprócz

cokolwiek ieleni nic więcéy nie posiada. Chociaż chrzest przyjęli, wyraźnie jednak trzymają się wiary szamańskiéy.

4. *Sioity* żyją na náywyższych górach saiańskich, tak iż część ich przebywá w Mongolii chińskiéy. Ziją z polowania, rybołowstwa i chowają cokolwiek ieleni. Wyznają bałwochwálstwo szamańskié.

Uwága. Do samoiedzkiego należą plémieniá: *Mutory*, *Tubińcy*, *Kamaczyńcy*, *Iuraki* albo *Iurale* i inni, którzy wszyscy żyją około gór saiańskich, a żywią się s polowania, rybołowstwa i częścią z utrzymywania trzód.

§ 42. *Narody plémieniá mongolskiego czyli mungalskiego.*

1. *Mongolowie właściwie zwani* w państwie rossiyskiém żyją nad rzeką Seléngą około Seléngińska i dzielą się na liczné tak zwané Aymaki. Wzrostu są średniego, suchorlawi, twarze mają płaskié, policzki wypuklé, oczy malé, nosy przyplaszczoné i malé, brody rzadko zarastaiące, wielkié i sterczące uszy, włosy czárne, a kolor naturalny twarzy czérwonobrunatny. Stałych siedlisk zgoła nie pilnują, żyją na wozach woyłokami krytych. Główném ich za-

trudnieniem są trzody, dającé im żywność i odziénié; chowaią konie, wielbłądy, bydło rogate, owce i kozy; bawią się także polowaniem. Wszyscy są religii lamayskiego bałwochwálstwa. Gádaią właściwym ięzykiem mongolskim, w nabożénstwie zaś używaią mowy tybetańskiéy.

2. *Kalmucy* (po rossyysku *Kałmyki*) nazywaiący sami siebie *Derben-Oret*, t. i. *czterosprzymiérzécami*, dziela się na cztery pokolenia: *Chosztot*, *Zoongar* (*Ziungor* po rossyysku) *Derbet* i *Torgot* (*Torgaut*). Chosztotowie pozostali się w Tybecie i podlégaią Chinóm; Zoongorowie żyją pod namiotami w Zoongoryi; Derbetowie oddzieliwszy się od Zoongorów przeszli ku rzéce Ural, a stąd ku Donowi i daléy; Torgotowie odłączywszy się także od Zoongorów na początku wieku 17 poddali się także Rossyi, i żyją teraz między Uralém i Iembą. Składają się s trzech stanów: szlachty, duchowieństwa i ludu pospolitego podlégaiącego szlachcie. Główném ich zatrudniéniém iest utrzymywanie trzód, w które wchodzą wielbłądy, konie, bydło rogate, owce i kozy. Kalmucy będąc religii lamainskiéy, ma-

ią swoiého Lame, poświęconého od Dali-Lamy, i zachowującego się w *Ulusach* (*) swoich tak iak sám Dali-Lama. Niektórzy s Kałmuków w powiecie staropolskim chrzest przyięli, a inni w czelabińskim cyrkule nawróceni są przez Kirgisów do wiary mahometańskiéy. Wszyscy mieszkają pod woyłokowými namiotami.

5. *Buretowie* czyli *Buriatowie* błakają się nad Angarą, wyższą Leną, Baykałem, Seléngą, i nad innými w téy stronie rzeczkami. Główną ich zabawę stanowi naprzód staranie około trzód, a potém polowanie, rybołowstwém zaś zatrudniają się tylko w potrzebie. Niektórzy z nich robią rzeczy żelazné, nasadzané srébrém, znaiomé w Syberyi pod nazwiskiem *roboty bratskiéy*. Wszyscy żyją w pogaństwie szamańskim.

§ 43. *Narody Mandżurskiého pokoleniá.*

1. *Tungusowie* záymują rozległość od Jeniseiu za Lenę do samého Amuru i morza ochotskiého. Wszyscy walęsa-

---

(*) *Ulus* wyráz tatarski znaczy zebranie pewnéy liczby namiotów czyli kibitek. *Ob. Słówar Akademii Ressaysoy. N. T.*

iąc się po obszérnych stepach albo w głu-
chych lasach, żyją s polowania, rybo-
łowstwa i trzód swoich. Przebywają-
cy po lasach, oprócz pospolitógo bydła
domowógo, chowają ielénie. U wielu
Tungusów twarz iest oznaczóna różné-
mi figurami. Wszyscy są bałwochwál-
cami szamańskimi.

§ 44. *Narody Syberyi wschodniéy.*

1. *Koriacy* żyją w części północnéy
Kamczatki okolo zatoki pénżyńskiéy i
nad oceaném wschodnim prawie aż do
Anadyra. Dzielą się na miescowych i
bląkających się. Naród w ogólności gru-
by. Miescowi żyją s polowania i rybo-
łowstwa, a ci drudzy z ielénie. Wiara
ich pogańská.

2. *Czukczowie* żyją w północnowscho-
dniéy stronie Syberyi między oceaném
północnym i wschodnim. Jedni mie-
szkają na miescach stale, zimą w cha-
łupach, a latém pod namiotami; inni
zaś tak latém iako i zimą pielgrzymują
po bezlesnych i dzikich polach dlá kár-
mi ielénie, na czém ich przednieyszy za-
leży przemysł, równie iak na rybołow-
stwie i polowaniu. Ielénie stanowią ich
całe bogactwo, i niektórzy mają tych
zwierząt tysiącami. Czukczowie mie-

scowi niemając ieleni, zamiast nich psy utrzymują. Religii są szamańskię a w zdarzeniu wielkiego nieszczęścia odęmują sobie życie.

3. *Lukagirowie*, lud dosyć liczny, mieszka na brzegach morza lodowatego od Leny do Kołomy. S postaci zewnętrzny podobni do Jakutów. Dawniey w odzieniu i sposobie życia mało różnili się od Tungusów, chowali obyczaiem ich ielenie i żyli przenosząc się z miejsca na miejsce; teraz mieszkaią w jzbach w ziemi wykopanych i pokrytych darnem, a zamiast ieleni do zimowey iazdy psy utrzymują. Żywią się s polowania i rybołowstwa. Chociaż, powodem przestawania s Kozakami, przyjęli wiarę chrześcijańską; zabobonność iednak i szamanstwo nie wykorzeniło się u nich.

4. *Kamczadałowie* czyli *Kamczadał* żyją na półwyspie Kamczatce i nazywają sami siebie *Itiulmen*, to jest mieszkańcami. Mówią ięzykiem własnym; który pierwotnie podobny nieco do mongolskiego; ale nie mają ani nauk, ani piśma. Kamczadał tak dawniey iako i teraz żyją na stałych siedliskach. Bawią się polowaniem i rybołowstwem; a

wielką część ich staraniá zajmują psy, służące im do polowania i jazdy. Czas zimowy poświęcają szczególniej polowaniu, a przez całe lato, od wiosny aż do jesieni, łowią ryby, w rzekach i morzu. Teraz Kamczadalki zaczęły stroić się na uroczystości po większój części tak iak Kozaczki, toiest noszą korseciki i spodnice, a głowy zawieszają chustkami. Chleba nie używają, a do przybycia Rossyjan nie mieli nawet o nim wyobrażenia. Rozmaité zwierzęta, ptáki, ryby, rośliny i korzenie służą im za pokárm. Z wielkiój skłonności do napoiów upajających, zbierają muchomory i gotowany z nich napój pią. Przedtém byli bałwochwálcami, a teraz nawróceni do religii chrześcijańskieój, porzucili w ogólności dáwné obrządki; wierzą jednakże w Szamanów i mniémané ich cuda.

5. *Kurylcy* albo *Kurylowie* lub *Kurylanie* żyją na wyspach kurylskich. Co do ięzyka, południowi więcéy zbliżają się do Iaponów, a północni do Kamczadalów. Prawdziwi Kurylanie piękniejsi są od Kamczadalów, twarze ich przyiémné, wzrostu są niewielkiego, włosy mają czárne, brody długie i ciało zna-

cznie obrosłe włosami, w obeysciu uprzymi, powazni, grzeczni i wielkie dla starych zachowujacy uszanowanie. Tak mezczyzni iako i niewiasty, obyczaiem Tungusow, wyrabiaja na twarzy i rekach rozne figury. Bawia sie polowem zwierzat morskich, ptakow, wielorybow, iako tez polowaniem i rybolowstwem; nadto prowadza nieiaki handel z mieszkancami wysp poludniowych, ktorym posylaja zapasy swoje z ryb i zwierzat, a dostaja za to towary iapońskie. Wszyscy sa halwochwalcy.

6. *Aleutowie* albo *Aleuci* zyja na wyspach, ktore leza miedzy Kamczatką i Ameryką. S tych niektore zgoła sa niemieszkalne, chociaz znacznie obszerné, drugie maja doczesnych mieszkancow, inne malo a inne dosyc zaludnione. Ludnosc ich niewiadoma, czescia dla tego iz te wyspy sa rozrzuczone, a czescia ze na niektórych albo malo albo i zupełnie nie bywaja Rossyianie. Miedzy wyspiarzami daie sie postrzegac wielka rozmaitosc w rysach twarzy, zewnetrznety postaci, formie, obyczaiach, a osobliwie w odmiennosci ięzykow. Aleuci nie znaja ani pisma, ani rachunku czasu, i nic nie wiedza o dziełach swych przodkow.

Niemaia żadnego bydła, ani psów nawet, wyiawszy iedynie náydzalsze wyspy, których mieszkańcy utrzymują psy i nieco ieleni; przetoż zatrudniénié ich ograniczá się polowaniem, rybołowstwém i budowaniem chałup; bogaté i święteczné szaty robią s podbrzusiá ptaków i różného futra. Na wielu, osobliwie wyspach pólnocnych, obiedwie płci, dla mniémaney ozdoby, na rękach i na twarzy rysują zwierzęta, ptaki, kwiaty, przez nakłócié do krwi kościmi rybiémi: nakłóte tym sposobém miesca, naciéraią czárną lub inną iaką farbą ziemną, tak, że to ich rysowanie staie się niewygłozowaném. Między zwyczajami, co do ubioru, zasługuie na uwágę to, że na wszystkich prawie wyspach, wiele iest męzczyzn i niewiast, od młodości wargę spodnią sobie przerzynających, w chrząstce zaś nosa wiércących dziurki. Do wargowych otworów wstawiają dla stroju ze zwierza morskiego (po ros. morż) do 2 calów skrzywioné zęby, a przez dziurkę w chrząstkach nosowych przeciągają kości. Wszystkie zatrudniéniá Aleutów należą do tego, aby mieli sobie żywność, odzież i mieszkanié; a zatém polują na zwierza i łowią ryby,

do czego téż używają białychgłów ku swéj pomocy. Wiarę mają szamańską: Szamanowie albo wieszczbiarze podług zdania ich, obcują z bogami, z nimi rozmawiają, błągają ich, zgadywają przyszłość i radzą się ze złymi duchami. Znaczniejszy przyrodzenia miejsca, jakoto: góry kurzące się albo ogień wyrzucające, i niektóre niepospolite jaskinie, tudzież morskie przepaści, poczytuja za mieszkanié bogów i duchów: do tych się Szamanowie s czarodzieyskimi swémi modły udaia.

B. Nowi mieszkańcy.

§ 45.

1. *Niémcy.* Náywiększą ich osada jest w gubernii saratowskiéy po obu stronach Wołgi, składa się ona ze 101 Koloniy, s samych prawie Niémców częścią zaś ze Szwaycarów, Francuzów i Holléndrów. Co do handlu, rzemiosła, rzędu i fabryk niepospolitymi są z nich Sarepcianie. W gubernii sankt-petersburskiéy náyduie się wieś nowo zaludnioná przez Niémców na br zegu prawym Newy o 10 wierst od Sankt-

petersburga, dwie małe wioseczki nad rzeką Iżorą, czwarta zaś na połowie drogi s S. Petersburga do Carskiego siola idący. W gubernii czernihowskiéy osadzeni Niemcy nad rzeką Osterém w pięciu wsiach, a w woronezkiéy niedaleko miasta Ostrohozka. Nie dawno zaprowadzono niemieckie osady po różnych miejscach iekaterynosławskiéy nawet gubernii.

2. *Anglicy, Francuzi, Włosi, Holéndrowie* i niektórzy inni Europejczycy, mieszkają náywięcéy po miastach stołecznych.

3. *Grecy* s Tauryi r. 1779 przeszli do gubernii iekaterynosławskiéy, i mieszkają w Iekaterynosławiu i Maryiupolu, czyli w okolicach tych miast. Za panowania Piotra I osiedli oni w Nieżynie dla handlu: są Grecy po innych nawet miastach handlowych, osobliwie w Moskwie i Sanktpetersburgu.

4. *Ormianie* osiedli od dawnych czasów w Tauryi i Astrachaniu; tu ludność ich s przychodniów coraż nowych, dla wielkich przywileiów, temu narodowi danych przez Piotra Wielkiego, podniosła się do znaczney ilości. Wielką onych liczba s Persyi, Gruzji,

Arménii i Krymu przyszedłszy, mieszkają w Kizlarze, Mozdoku, Moskwie, Sanktpetersburgu, Hryhoryopolu i po niektórych innych miastach. R. 1778 ci, co mieszkali rozsypani na półwyspie Krymu, przeszli dobrowolnie pod opiekę Rossyi, i osiedli w nowo zbudowanym dla nich mieście Nachczywanie w krainie dońskiéy. Ormianie mówią językiem własnym i piszą swoiemi głóskami. Po większém się części bawią handlém: prócz kupców, są między nimi złotnicy i iubilerowie. Prawdziwą Ormián wiara jest gałęzią wyznania Koptów i Iakóbitów, nie przypuszczających dwóch natur w Chrystusie.

5. *Indyianie* od czasów Monarchi Piotra I stale mieszkają w Astrachaniu, atoli jest ich kilka familiy w Kizlarze. Wszyscy Indyianie rossyyscy handlém się bawią. Wiary są Braminów, mają téż w Astrachaniu swoją bożnicę. A ponieważ wierzą oni o przeysciu dusz, więc nie jedzą mięsa, a ieszcze mniéj zabijają albo rzeżą co s ptastwa i bydłat. Pokarmém ich codziennym jest, kasza ryżowá z rodzeńkami i innemi przyprawami.

6. *Persowie* mieszkają w Astracha-

niu i Kizlarze; wiary są mahometañ-
skiéy, bawią się handlém.

7. *Karelowie*, jestto naród finlandz-
ki, rolniczy, mieszkają około Waldaja i
Bieżecka.

8. *Polacy* są osadzeni na Syberyi
przy samym spodzie gór altajskich, po
prawéy stronie Irtyszu i nad rzeką Se-
lénką. Zatrudniają się korzystném u-
trzymywaniem bydła i rolnictwem.

9. *Cyganie* wszędy się rozsypali po
Rossyi, już nawet pokázali się na Sy-
beryi; ale nierównie jest ich więcéy na
Ukrainie. Mówią własnym językiem.

10. *Zydzi* w wielkiéy są liczbie w gu-
berniiach mohilewskiéy, witebskiéy i
we wszystkich innych od Polski oder-
wanych. Handlém się bawią i różném
rzemięstlém.

11. *Chiwińcy* mieszkają w guberni-
iach orénburskiéy i kaukazkiéy.

12. *Gruzińcy* żyją po miescach ró-
żnych gubernii kaukazkiéy; wreszcie,
jako dawni mieszkańcy, są w Gruzji.

13 <i>Serbowie</i> ,	(żyją po różnych
14 <i>Bulgarowie</i> ,	(miescach guber-
15 <i>Moldawianie</i> czyli <i>Mul-</i>	(nity iekateryno-
<i>tańczycy</i> ,	(sławskiéy i chier-
16 <i>Wolochowie</i> ,	(sońskiéy.
17 <i>Arnauci</i>	(

§ 46. *Języki.* Z opisania powyższego narodu, widno, że w Rosyi mówią, prócz różnych nowo osiadłych mieszkańców, językami: 1. sławiańskim, dzielącym się na dyalekta: wielkorosyjski, małorosyjski i polski; 2. niemieckim; 3. finlandzkim; który się też poddziela na 10 różnych dyalektów; 4. tatarskim, który podobnie się składa z wielu różnych dyalektów; 5. czerkaskim; 6. gruzińskim; 7. samoiedzkim, złożonym z wielu bardzo rozlicznych i całę odmiennych dyalektów; 8. mongolskim; 9. mandżurskim; i na koniec 10. językami wschodnich Syberyi mieszkańców, jakiemi są: Iukagierowie, Koriacy, Czukczowie, Kamczadale, Aleuci i Kurylcy albo Kurylowie; lecz panujący język jest rosyjski, który chociaż się różni po rozmaitych krajach Rosyi dyalektami, ale to bynajmniej nie przeszkadza mieszkańcowi Syberyi rozumieć Małorosyjanina, a temu innych rodowitych Rosyjan: bo chociaż i były niegdyś w Rosyi obce narody; atoli od czasu dawnego zmieszawszy się z Rosyjanami, zapomnieli swęgo przyrodzonęgo języka, w charakterze zaś i zwyczajach stali się podob-

bnymi Rossyanóm tak, że teraz się same tylko ich imiona w dziejach pozostały.

§ 47. *Wiara.* Panująca w Imperium rossyjskiém wiara grecká, zaszczepioná r. 988 przez W. Xcia Władzimirza. Xiążę tén chcąc oświecić poddanych swoich prawdziwą Ewanielii nauką, rozkázal przełożyć Pismo święté z greckiego ięzyka na sławianorossyjski, postanowił oraz szkoły dla ugruntowania w religii prawowiernéy. Odtąd kościół rossyjski wszystkie obrządki i ustawy greko-wschodnie nienaruszenie zachowuje. Przy wszelkiéy stałości w swoiéy wierze, monarchowie rossyjscy od náy dawniejszych czasów dawali wolność różnym innym religióm, których czciciele bez przeszkody żadnéy odprawiali swoje nabożeństwo. Dopiero w Rossyi znádują się wiary: luterská, którą wyznają mieszkańcy Finlandyi, Inflánt, Estlandyi, Kurlandyi, koloniści, którzy wyszli z pólnocnych Niémiec i osiedli w sanktpetersburskiéy i innych guberniach: jest wiele Lutrów w Sanktpetersburgu, Moskwie i po miastach drugich Rossyi. Rzymskokatolicy są we wszystkich guberniach od Polski przy-

łączonych, tudzież po stołecznych i innych miastach, bynajmnięj nienależąc do rządu zwierzchniego duchownego w Rossyi, lecz mają swęgo Metropolite, pod stérém którego są wszystkie bez wyłączenia kościoły Rzymskiego wyznania, w Rossyi będącé. Po wielu miejscach wcielonych od Polski guberniy mieszkaia Uniaci, t. i. z liczby wyznawców greckich ci, którzy się, podczas polskiego w krajach im należnych rządu, zjednoczyli przez przyznanie rzymskiego Papieża głową kościoła z wyznającymi wiarę rzymską. Nad wyliczone tu religie bez przeszkody odprawiają swoje wiare Kalwini i inni chrześciance. Ormianie, Zydzi i Mahometanie wszędy, gdzie tylko są w niemałej liczbie, mają swoje bożnice. Sami poganie bywają cierpiani w jch wierze. S tych większą część, osobliwie w Syberyi, podlegá náysprośniejszemu bałwochwálstwu szamańskiemu; nájdaią się bałwochwálcy łamayscy, t. i. Mongolanie i Kałmucy; tudzież czciciele Braminów, iakoto Indyjanie. Krótko mówiac, wielkiéy liczbie wiar obcych, nie tylko że nikt nie przeszkádzá swobodnie odprawiać swoje nabożénstwo,

lecz owszém daie się onym wsparcié, byłéby tylko kto z nich nie szkodził tém dobru powszechnému i szczególnému každého bezpieczeństwu.

§ 48. *Nauki i sztuki przyiémné.* Ie-
 szcze w początkach zaprowadzenia wi-
 ary chrześcijańskiéy, wielcy Xiążęta ros-
 syyscy już zamysłali o rozszerzeniu o-
 świéceniá miédy Rossyianami, zaklá-
 daiąc po różnych miastach szkoły. Wtar-
 gniénie do Rossyi Tatarów, wstrzymało
 wszystkê tê chęć dla dobra powsze-
 chného. Po zniesieniu silnéy tatarskiéy
 ordy, Monarchowie rossyyscy znowu
 się iéli starać o oświécenie swoich pod-
 danych. Car Ián Bazylewicz IV na tén
 koniec sprowadził z jnnych państw u-
 czonych różnych i drugiego tytułu po-
 trzebnych ludzi. Panowanie Piotra W.
 czyni náywážnieyszą Epoché dla nauk
 i kunsztów. Tén Monarcha poprawił
 drukowanie xiąg, kázal wytłumaczyć i
 dla rozmaitych mądrych zamiarów dru-
 kować obcé xięgi; ustanowił dla nauk i
 kunsztów szkoły, pomnożył łacińskie li-
 cea i seminaryie, wysyłał rodowitych
 Rossyian na koszcie publicznym za gra-
 nice, a to w celu nabrania poloru i wiad-
 omości w rzeczach potrzebnych i pó-

żytecznych: sprowadzał i z ochotą oraz laskawością przyjmował wszystkich tych cudzoziemców, którzy mogli odpowiadać zamiarowi tego wielkiego Monarchi: zakładał biblioteki, zbierał różne kunsztowne rzeczy, a nakoniec założył sanktpetersburską Akademią nauk. Następny tego w dziejach świata nieporównanego Pana, nie przestawali rozciągać troskliwości na oświecenię narodu, lecz onę coraż bardziéy pomnázali przez ustawy, służące do ukształceniá sposobnych do posług publicznych ludzi. Imperatorowá Anna Ioanowna założyła lądowy, Monarchini zaś Elżbieta Pietrowna morski kadecki korpus, Uniwersytet moskiewski i dała początek Akademii kunsztów. Katarzyna W. nauki do náywyższégo doprowadziła stopnia. Ona troskliwie i nieustannie się stárała o rozpostarcie oświeceniá do wszystkich stanów. Onato ustanowiła kadecki korpus inżynierów; onato pomnożyła duchowné seminaryie; onato założyła Akademią rossyyską, i rozkazała zakładać po miastach i wsiach szkoły narodowé, aby przez to utworzyć sposób łączny i pewny, dla wszystkich synów oyczyzny, do poznaniá różnych

potrzebnych i pożytecznych wiadomości. Ta głęboką przezorność i macierzyńska pieczołowitość, wzbudzała nieznacznie w Rossyianach gust i chęć do nauk; a teraz nie tylko rodzicy wyższego stanu, za konieczné mają prawo uczyć swoje dzieci, iak w wiadomszych obcych językach, tak i w rozlicznych wyższych umiejętnościach; ale téż ludzie stanu średniego, wielu nawet s pospolitego, do szczęśliwego życia nauki poczytnią za nąypewniejszy środek. Panniaoy dopiero łagodnie i łaskawie ALEXANDER I, chcąc té czuciá swoich poddanych coráz bardziéy rozkrzewić, postanowił Uniwersytety w Sanktpetersburgu, Charkowie, Kazaniu, Kiiowie, Tobolsku i po innych miastach podług zręczności: i iuż w Charkowie i Kazaniu té ustawy wzięły swój byt, w Sanktpetersburgu zaś iest część czyli oddział Uniwersytetu pod imieniem Instytutu pedagogicznego. Dáwniéy założoné Uniwersytety w Moskwie, Wilnie i Derpcie, lepiéy urządzone przy tym nowym kształcie oświéceniá. Prócz Uniwersytetów, po wszystkich miastach gubernskich pozakładané są Gimnazyie, s których w części znaoznéy iedné się roz-

poczęły, drugié zaś do skutku przycho-
dzą: po powiatowych ustanawiają się
szkoły powiatowé, a po wsiach parafi-
ialné. Wszystkie té Ustawy, razém
wzięté, czynią niewątpliwą nadzieję, że
Państwo rossyjskié w czasie prędkim,
zrówna się co do umiejętności i postę-
pku w naukach z nayoświećcześniejszemi w Eu-
ropie mocarstwami.

§ 49. *Rękodziela i fabryki.* Chociąż
od dawnych czasów niektóre rękodzie-
ła rossyjskié i fabryki, są niepospolité;
stoli powszechnie mówiąc, oné ode dni
Piotra W. i jego Następców lepszy na-
brały świetności. Do główniejszych ręk-
kodziel, których materiały biorą się
z królestwa zwierzęcego, należą skóro-
wé fabryki, gdzie się sporządzają ró-
żnego gatunku skóry, szczególniéj zaś
iuchty. To rzemiosło jest náydawniey-
szą mieszkańców zabawą, a s przyczy-
ny wielości swoiey, oprócz wygody
wnętrznój, służy za wielką gałąź do
zagranicznego handlu. Fabryki iedwa-
bné niemniéj są wáżné i liczné: tam
się robią atłasy, axamity, sztofy, gredy-
tury i inné materyie iedwabné. Państwo
rossyjskié utrzymuje wiele sukiénnych
i materyy wełnianych fabryk, które do-

starczaią po większój części grubé dla żołnierzów sukna i pewną materiją wełnianą po ros. *Karazeia* zwaną; również sławné są fabryki kapeluszków, tudzież warzenia mydła i świec łoiowych. Daleko więcéy liczy się fabryk, które potrzebują rzeczy s królestwa roślinnego, od poprzedzających. A té są: płócienné i żaglowé, należące do nájpiérwszych rękodziel Państwa rossyjskiego: zrobioné tam płótna ordynaryyné i żaglowé czyli namiotowé, oprócz domowégó rozchodu, wysyłané bywają do handlu zamorskiego: w znacznej ilości są papiérnie, farbiérnie, robiénia pudru, tabaki i lin: takóž ściągają na się uwagę potasznie, gorzalnice, piwowarnie, fabryki cukrowé i tłoczénia olejów. Fabryki, które biorą materiały s królestwa kopalnego wiadomsze są: huty szklané, porcelanowé, fajansowé, saletrzané, kopérwasowé, prochówé i siarczane, tudzież szlifiarnie, robiénia farb, galonów, płaszénia kruszców, ciągniénia drótu, oraz po ros. *nakładnoho* złota i srebna. Co się tycze fabryk odléwania czyli pławiená żelaza (po ros. *czugunnych*), żelaznych i miedzianych, onéto są przednieyszém w Rossyi rzé-

mięślém. Robioné tam pławionégo żelaza, żelazné i miédziané statki, kotwice i bez liczby inné rzeczy s tego lub drugiégo kruszcu, nadaią dobry byt bardzo wielóm Państwa rossyyskiégo mieszkańcóm.

§ 50. *Handel.* Rossyyski handel wielkiéy iest wági. Dopomága tému rozległość Państwa, wielość, po których chodzą statki, rzék i kanałów, przygraniczenié z morzami, otwieraiącemi wolną drogę do náyodleglejszych krain, a nakoniec wielká obfitość w rzeczach przyrodzonych. Handel dzieli się na wnątrzny i zewnątrzný.

a. Handel *wnątrzny* prowadzi się częścią za pomocą rzék, po których statki chodzą i kanałów, częścią zaś drogami zimowémi, iużto przedają cudzoziémskich towarów po miescach rozmaitych Rossyi, iużto zakupowaniem domowych wszelakich produktów, dla korzystnégo sprzedaniá w głébi państwa, lub téż dla posłaniá za granicę. Towary domowé albo się zakupiá tam, gdzie oné sporządzané bywaią, albo po miastach handlownych i po mieyskich targach. Obce czyli zagraniczné towary, rozwożą się po miastach kupieckich

pod pozorém większych handlów, albo się posyłaia na iarmarki. Między wielą w Rossyi handlownemi miastami, znaczniejsze są: *Sanktpetersburg, Ryga, Archanielsk, Odessa, Moskwa, Kazań* i inne. Piérwsze z nich cztery miasta nader są sławne, dla handlu towarami morskimi, ostatnie zaś wnątrznemi handlami słyńą. *Moskwa* jest punktem szrodkowym handlu domowego. Tu bezprzestannie się zgromadzają kupców bardzo wiele ze wszystkich krajów Rossyi, częścią ze swoiemi na przedaż towarami, częścią zaś dla kupna różnego rodzaju rzeczy, na fabrykach w tém mieście robiących się i zagranicznych towarów. *Kazań* w krajach średnich rzeki *Wołgi* najsławniejszém kupieckim miastem, dokąd zimową osobliwie drogą przyjeżdżają znaczna liczba ludzi dla handlu. Z wielu iarmarków w Rossyi, nayıpiérwszy jest *Makarewski*. Tén bywá w mieście *Makarewie*, nad *Wołgą* położoném w gubernii niżegrodzkiej. W témto mieście, nie tylko handluia kupcy rossyjscy ze wszystkich stron państwa, ale téż cudzoziemcy nawet, iakoto: Grecy, Ormianie, Anglicy, Niémcy i inni. Główniejszém zagraniczném na tym iarmarku

towary są: cukier, kawa, herbata, wino; iedwabné, bawełniané, oraz z wełny robioné materyie, sukna, owoce, płótna i bardzo wielé innych rzeczy: niemniéy się tu przywożą i kraiowé różnégo tytułu towary. Po iarmarku Makarewskim nie mały jest wági *irbicki*, w mieście Irbicie gubernii permskiéy odbywający się. Tam się zjeżdżają kupcy z odległych miast Rossyi: lecz náyznakomitszymi są uczestnikami na tym iarmarku kupcy Syberyi. Na tén roczny targ przywożą się s towarów cudzoziémskich té samé, iakié do Makarewa, s tą wszakże różnicą, że w jłości mnieyszéy. Kupcy Syberyi dostarczają wszelkiégo rodzaju futer i różnych towarów chińskich. Jest także znaczny iarmark po ros. *Korennaiá*, który odprawuie się przy klasztorze Matki Bozkiéy znamiénskim, w powiecie kurskim. Prócz wielu kupców rossyyskich handlują tu cudzoziémscy. Na tym iarmarku wielé bywá do przedaniá koni. *Urupiński* iarmark, bywający we wsi urupińskiéy nad Cho-prém, podobnież jest niemały wági, tak iak miasteczko *Berdyczew*, leżące w powiecie żytomirskim, w którém bywá pięć, wcale znacznych corok iarmarków,

dokąd się zjeżdżają kupcy tak rossyjscy iako téż i cudzoziémscy.

b. *Zewnętrzny handel* prowadzi się w obcé państwa, częścią z nadmorskich portów, częścią zaś s pogranicznych miesc: a zatém dzieli się na *morski i lądowy*.

Náydawniejszy w Rossyi *zewnętrzny morski handel* odbywá się *biátém morzém z Archanielska i Onegi*. Tuto przychodzi corok do 300 okrętów i tyléż odchodzi. Náywiększą onych część składaia angielskié, potém duńskié, hamburskié, pruskié, breménskié i szwedzkié. Przywożné towary są: wino, wódka francuzká, cukier, kawa, korzenie, owoce suché, bryzeliá, oliwa, materiały aptékarzkié, bawelniané, iedwabné, wełniané i inné towary; wywożné zaś: lén, piénka, siémié lniané, smoła, futro, drzewo, lóy, trán, szczecina, żelazo, płótno żáglowé, rogoże, iuchta, powrozy, liny, świeíce lóiwé i t. p. Daleko sławniejszy iest handel morski, który się prowadzi *morzém baltyckiém s Sankt-petersburga, Kronsztatu, Rygi, Parnawy, Narwy, Rewla, Arénsburga, Wyborga, Lipawy, Frydryshama, Windawy, i Hapsala*. Tu s cudzoziémzskich kupców

handlują: angielscy, szwedzcy, duńscy, pruscy, lubecy, meklenburscy, amerykańscy, bremenscy, hollenderscy, oldenburscy, hamburscy, rostokscy, hiszpańscy, portugalscy i francuzcy. Pospolicie do tych portów zawią corok do 3000 okrętów, i tyléż odchodzi. Więcéy 1000 okrętów angielskich przyplývą. Przywożą się towary: cukier, cukrowy proszek, wino, wódka francuzká, korzenie przyprawné, ryba, sól, świeżé i suché owoce, bawełna, iedwáb, farby, oliwa, bryzeliá, towary saletrzané, kopérwasowé i t. p. (ros. słowém *moskotylnyie* zwané), aptékarськіe rzeczy, bawełniané, iedwabné, ze lnu i wéłny towary, galanteryie, porcelanowé, gliniané i szklané statki czyli naczyniá, instruménta różné, xięgi i wielé innych sprzétów; wywożą się zaś: gorzałka, zbożé, pieńka, lén, szczecina, kléy, oléy konopny, żelazo, potasz, siémié lniané i konopné, drzewo, smoła, lóy, puch i piérzé, płótno żágłowé, płótno grubé, iuchta, obrusy i serwéty, powrozy, liny, świece łoiowé i w. i. Handel na czárném i azowskiém morzach, prowadzi się z *Odessy*, *Mikolaiowa*, *Oczakowa*, *Chersonu*, *Owidyjopola*, *Eupatoryi*,

Sebastopola, Kerczy, Teodozyi, Bugaža, Taganrogu, Maryupola i Enikola. Do tych portów przychodzi teraz do 1000 okrętów, i tyléż prawie odchodzi. Oné, prócz rossyyskich, są: tureckie, raguzańskie, césarskie, siedmiu zjednoczonych wysp, francuzkie, angielskie, hiszpańskie, neapolitańskie i weneckie. Na okrętach dopiéro wyliczonych przywożą się: wino, wódki francuzkie, kawa, w znaczny ilości świeże i suche owoce, bawełna, iedwab, tytuń, oliwa, mydło, saletra, kopérwas i t. p. rzeczy, kadzidło, bawełniané, iedwabné i z wełny materyie, i w. i. towarów: a wywożą się: zboże, kawior, masło, wełna, lén, piénka, skóry niewyprawné, futra, kości i zęby rybie, płótno żągłowé, płóciénko, złoto przedzione, powrozy, liny, żelazo. Na morzu *kaspiyskiém* odbywá się handel z *Astrachanią* s perskiemi prowincyiami i częścią s Turkomanami. Tam przychodzi do 20 wielkich kupieckich statków i tyléż odchodzi. Przywoźné towary są: ryż, suche jagody, futra, bawełna, iedwab, farba, kadzidło, bawełniané, iedwabné i z wełny materyie: odwoźné zaś: mąka pszéniczna i żytniá, masło, część gorzałki

i wódek, żelazo, papier, półkartunek, płótno strefisté, zwiérciadła, towary s ciągnioného ołowiu albo miédzi (po ros. *miszurnyie* zwané), żelazné i miédziané naczyniá, skóry garbowané, obrusy i serwéty.

Handel lądowy zagraniczny, mówiąc w ogólności, wielce iest sławny. W części północnéy Rossyi prowadzi się tén handel ze Szwecyją s *Serdobola*, *Neyszlota*, *Wilmanstranda* i *Iuszkozera*, leżących w guberniách finlandzkiéy i ołonieckiéy. Tu przywożą się towary: masło, lóy, część z winogradu robionéy wódki, drzewo, smoła i nieco innych; wywożą się zaś: miód, ryba, kawior, mąka pszéuná, żelazo, futro, piénka, lén, tytuń, oléy konopny, mydło, płótno żágłowé, płóciénko, skóry garbowané, naczyniá żelazné, papier i iné niektóre potrzebne rzeczy w małej liczbie. Bardzo wielki w obcé kraie lądowy handel na granicach guberniy: wilénskiéy, grodziénskiéy, wołyńskiéy, podolskiéy i chersońskiéy, który prowadzi się s kraiami niemieckiemi, Multanami, Wołochami, Bessarabią s *Połongi*, *Godźska*, *Iurborka*, *Kowna*, *Grodna*, *Brześcia*, *Krynek*, *Przeborowa*, *Radzi-*

wiłłowa, Rożeiampolá, Wołoczyska, Isakowca, Mohilewa nad Dniestrem i Dubossár. Przywoźné towary są: wódka i wina, cukiér, kawa, korzénie przyprawné, ryba, sól, świeże i suché owoce, złotá i srebrná moneta, stal, ołów, cyna, żywé srebro, bawełna, iedwab, tytuń, pachnącé i mineralné wody, aptékarskié rzeczy, farby, oliwa, bawełniané, lniané, iedwabné i z wełny materyie, galanteryie, kupfersztychy, xięgi, statki srebrné albo naczyniá, instruménta różné, szklany bisiór, porcelanowé, gliniané i szklané naczyniá, korale, żywé bydło, almazy, perło i t. p.: a wywoźné: gorzałka i wódka, żyto, pszénica i inné zbożé, masło, piénka, lén, воск, lóy, oléy konopny, futro, potasz, drzewo, mydło, chmiél, siemié lniané i konopné, łyki, płótno ordynaryyné, iuchta i inné skóry, rogoże, suknie i bielizna, płóciénko i inné różného gatunku towary. W guberniich astrachańskiéy i kaukazkiéy prowadzi się *ładowy handel* s Persyią i kaukazkimi góralami s *Kizlara* i *procznokopnéy* strážnicy. Do tych miesc przywozi się z zagranicznych towarów: ryż, świeżé i suché owoce, ryba, ka-

wiór, miód, futro, bawełna, iedwáb, kadzidło, niewyprawné skóry częścią zaś garbowané, bawełniané, iedwabné i z wełny materyie i inné rzeczy: a wywożą się: pszénica, żelazo, towary s ciągnionégo ołowiu albo miedzi, grubé i ciénkié płótna, statki żelazné i miedziané, zwiérciadła, papier i inné rzeczy. Przy lądowéy granicy guberniy orénburskiéy, tobolskiéy i tomskiéy, prowadzi się handel s Chiwą, Bucharyą oraz poczęści s Kirgiskaysacką orđą z *O-rénburga*, *Troicka*, *Piotropawłowskiéy twiérdzy*, *Priesnohorkowska*, *Semipolatyńska*, *Zelezínska*, *Koriakowa*, *Ustkamenohorska* i *Buchtarmy*. Do tychto pogranicznych miast przywożą się przez cudzoziémskich kupców: ryż, herbata, suché iagody, futro, bawełna, wełna, barbarum, skóry niewyprawné, bawełniané, iedwabné i wełniané materyie, chińskie korale, szyté suknie, żywé bydło i inné: a towary rossyyskie za granicę posyłaia się: zbożé różné, żelazo, miedz, wosk, miedz ciągnoná czyli blacha, papier, rzeczy s ciągnionégo ołowiu lub miedzi zrobioné, płótno, płóciénko, sukna, zwiérciadła, iuchty, miedziané i żelazné statki albo naczynia

igły, złoto przedzione i srebro, i inne niektóre. Handel, iaki prowadzi się w gubernii irkuckiéy przez *Kiachtę* i *Curuchaytuiew* s Chińczykami, iest dosyć niemałéy wági. Tam przywożą Chińczycy cukier lodowaty, herbatę, ryż, świeże owoce, bawełnę, iedwab, bawełniané i iedwabné materyie, tytuń, rzeczy aptéczné, korale, drewniané i fajansowé statki, trzciny, wachlarze, częścią szaty szyté: z Rossyi zaś wywożą: rogi kozy dzikiéy, piżmo, futro, blachy żelazné, płociénko, płótno, statki czyli naczyniá żelazné i miedziané, skóry różné, a osobliwie iucht, zwiérciadła, towary s ciągnioného ołowiu albo miedzi, papier, i inne. Handel zwany *transzynny* dlá Rossyi także bardzo iest korzystny, tén się prowadzi częścią z Europy do Szwecyi, z Europy do Azji, z Azji do Europy, i nakoniec z Azji do Azji i w części do Europy. Główniejszé europeyskié w tym handlu towary są: złoto w monécie czyli czerwoncach, materyie wełniané, bawełniané i iedwabné, cukier, korzenie do przypraw służące, farby i co náywięcéy koszenil, bryzeliá, futro i inne: z Azji zaś znaczniejszé są: herbata, ra-

barbarum, bawełna, kitayka, korale chińskie, srebro monety azyatyckiey, siérc wielbładowá i t. p. Wszystkich w ogóle towarów w r. 1803. przywieziono za 55½ miliionów rubli, wywieziono zaś więcéy niż na 67 miliionów rub: s czego się okazuje, że z Rossyi wysłano w tym roku towarów na 11 miliionów i coś: s tego skarb dochodu má na rok od 12 do 13 miliionów rub:

R O Z D Z I A Ł III.

Herb, kształt rządu i podział państwa na części.

§ 51. *Herb państwa.* Monarchii rosyjskiéy herb, iest czárny dwóygłowy s trzema koronami orzeł, w polu złotém, trzymający w szponie iednéy berło, w drugiéy zaś świat czyli iabłko césarské. Na piérsiach orła powinién bydź, tak iak w herbie moskiewskim, święty Ierzy na koniu biáłym, włócznią smoka przebiiający: w około orła tego są herby różnyeh kraiów, o których się powié przy opisaniu guberniy.

§ 52. *Kształt rządu.* Państwo ros-

syyskié iest samowładné i dziedziczné dla płci męzkiéy i żeńskiéy. Monarchowie do r. 1547 nazywali się Wielkimi Xiażętami: odtąd Wielki Xiażętań Bazylewicz zaczął się tytułować Carém (Królém) i Wielkim Xiażęciem: lecz Piotr Wielki w r. 1721 przyjął tytuł Imperatora.

§ 53. *Podział państwa na części.* Rossyiá, składającá się teraz s 50 guberniy i 2 prowincyy, dzieli się: I. na *Dyieczyie*; II. na *wydziały Uniwersytetów*; III. na *gubernie*, podług *ustaw narodowych urządzoné*, i na *gubernie na osobnych prawach będącé*, do rzędu tych drugich náležą *prowincyye*.

I. *Podział Rossyi na Dyieczyie.* Rossyiá iest podzieloná na 36 Dyieczyy, a té na Dyieczyie klasy piérwszéy, drugiéy i trzeciéy.

1. Dyieczyie klasy piérwszéy są:
1) Kiiowska, 2) nowgorodzka, 3) moskiéwska, 4) sanktpetersburska.

2. Dyieczyie klasy drugiéy są:
5) Kazańska, 6) astrachańska, 7) tobołska, 8) iaroslawska, 9) pskowska, 10) razańska, 11) twerska, 12) iekaterynosławska, 13) mohilewska, 14) czernihowska, 15) mińska, 16) podolska.

3. Dyiecezyie klasy trzeciéy są:

17) Kałużká, 18) smoléńská, 19) ni-
żegrodzka, 20) kurská, 21) władzimir-
ská, 22) wołogodzka, 23) tobolská, 24)
wiatská, 25) archanielská, 26) woro-
nezka, 27) irkutská, 28) kostromská,
29) tambowská, 30) orłowská, 31) poł-
tawská, 32) wołyńsko-żytomirská, 33)
permská, 34) penzeńská, 35) słobodz-
ko-ukraińská, 36) orénburská.

II. *Podział Rossyi na wydziały Uni-
wersytetów.* Dla ułatwiénia oświécénia
narodowégo, Rossyiá jest podzieloná na
6 *wydziałów Uniwersytetów*, s których
do každégo celém urządzénia szkół i
umiejętności przydano pewną liczbę gu-
berniy. Wydziały té są:

1. *Uniwersytetu Moskiewskiégo wy-
dział*, má do siebie przyłączone gubernie:
1) moskiewská, 2) smoléńską, 3)
kałużką, 4) tulską, 5) razańską, 6) ko-
stromską, 7) władzimirską, 8) woło-
godzką, 9) twerską, 10) iaroslawską.

2. *Sanktpetersburski do nauk należą-
cy wydział*, do którégó są przydane
gubernie: 11) sanktpetersburská, 12)
nowgorodzka, 13) pskowská czyli ple-
skowská, 14) ołoniecká, 15) archanielská.

3. *Wydział Uniwersytetu wileńskiego*, do którego przydano gubernie: 16) wileńską, 17) grodzieńską, 18) witebską, 19) mohilewską, 20) mińską, 21) wołyńską, 22) kiiowską, 23) podolską.

4. *Wydział Uniwersytetu derptskiego*, má do siebie przyłączone gubernie: 24) inflantską, 25) estlandzką, 26) kurlandzką, 27) finlandzką.

5. *Wydział Uniwersytetu charkowskiego*, do którego są należné gubernie: 28) slobodzko-ukraińska, 29) orłowska, 30) woronezka, 31) kurska, 32) czernihowska, 33) połtawska, 34) chersońska, 35) taurycka, 36) iekaterynosławska, 37) kráj Kozaków dońskich i kraina Kozaków czárnomorskich.

6. *Wydział Uniwersytetu kazańskiego*, má do siebie przydané gubernie: 38) kazańską, 39) wiatską, 40) permską, 41) niżegrodzką, 42) tambowską, 43) saratowską, 44) penzeńską, 45) astrachańską, 46) kaukazką, 47) orénburską, 48) symbirską, 49) tobolską, 50) tomską, 51) irkutską.

III. *Podział Rossyi na gubernie podług ustów narodowych urządzone, na gubernie na osobnych prawach będą-*

cé i na prowincyie, które nie składają guberniy:

1. Guberniie, podług ustaw narodowych urządzone, są następujące:

- 1) Guberniia sanktpetersburská.
- 2) — moskiewská.
- 3) — smoleńská.
- 4) — twerská.
- 5) — pskowská.
- 6) — nowgorodzka.
- 7) — ołoniecká.
- 8) — archanielská,
- 9) — wołogodzka.
- 10) — kostromská.
- 11) — iaroslawska.
- 12) — władimirská.
- 13) — kałuzka.
- 14) — tulska.
- 15) — razańska.
- 16) — tambowska.
- 17) — orłowska.
- 18) — kurska.
- 19) — woronezka.
- 20) — slobodzko-ukraińska.
- 21) — iekaterynosławska.
- 22) — chersonska.
- 23) — taurycka.
- 24) — kaukazka.
- 25) — astrachaiska.

- 26) Guberniá saratowská.
27) — symbirská.
28) — penzeńská.
29) — niżegrodzká.
30) — kazańská.
31) — wiatská.
32) — permská.
33) — orénburská.
34) — tobolská.
35) — tomská.
36) — irkutská.

2. *Gubernie, na osobnych prawach
będące są:*

- 37) Guberniá kiiowska.
38) — czernihowska.
39) — połtawska.
40) — finlandzka.
41) — estlandzka.
42) — inflantska.
43) — witebska.
44) — mohilewska.
45) — kurlandzka.
46) — litewsko-wilénska.
47) — litewsko-grodziénska.
48) — mińska.
49) — wołyńska.
50) — podolska.

3. *Prowincyje, które nie składają gu-
bernij, są:*

1) Gruzjiá. ....

2) Kráý Kozaków dońskich.

Nadto Rossyiá panuje nad wyspami, które leżą na oceanie wschodnim; i má osady w Ameryce.

1) Wyspy na oceanie wschodnim:

a. Wyspy kurylskié.

b. Wyspy aleutskié.

2) Osady amerykańskié.

Uwaga. Tu opisujące się gubernie są położone podług ostatniego podziału, t. i. na gubernie podług ustaw narodowych urządzone, na gubernie na osobnych prawach zostawione, i na prowincyje. Porządek ich jest następujący:

I. *Gubernie podług ustaw narodowych urządzone.*

§. 54. 1) Guberniá sanktpe-
tersburská.

Granice gubernii: odnoga fińská i gubernie finlandzká, ołonecká, nowgorodzka, pskowska i estlandzká.

Rzeki znacznieysze: Newa, Wołohów, Pasza, Sias, Łuha i Narowa.

Własność ziemi i produkta. Grunt w ogólności nizki, równy, miejscami

błotnisty, gliniasty, iłowaty i piaszczysty: produkta zaś: dosyć lasu, nieco zboża, bydło rogaté, ryba i zwierzyna.

Ludność. Liczba mieszkańców obojczy płci dochodzi do 600,000, prócz Rosyjan, składają tę ludność Finnowie, koloniści niemieccy i inni cudzoziemcy.

Herb gubernii wyróża, w polu czerwonym dwie srebrne kotwice na krzyż ułożone, w środku zaś onych berło złoté.

Podział gubernii na powiaty. Dzieli się ona na ośm powiatów, w których miasta powiatowe są:

1) *Sanktpetersburg* miasto stołeczne i guberskie, założone od Piotra W. w r. 1705 przy uściu Newy. To miasto porządnie zbudowane, należy dopiero do liczby wielkich, bogatych i pięknych miast Europy. W niém zasługują na osobliwszą uwagę: twierdza Piotra i Pawła z granitu wystawiona s kościołem św. Apostołów Piotra i Pawła, w którym się chowają ciała Monarchów, tamże się znajduje laboratorium chemiczne dla oddzielenia srebra i złota, oraz mińca, gdzie biją monétę srebrną i złotą: pałace imperatorskie: pałac zimowy z marmuru, zamek michałowski

i taurycki pałac, domek Piotra I, zbudowany przy założeniu twierdzy, Admiralicji, dwa pobrzeża do budowania okrętów, dwa monuménta wzniesioné dla Piotra I przez Katarzynę II i Pawła I, monumént hrabiemu Rumianców-Zadunajskiému i drugi xiążęciu włoskiému, hrabiemu Suworow-Rymnikskiému; birża z obszérnymi magazynami, kláštor alexandronewski, w którym mieszka Metropolita nowgorodzki i sanktpetersburski, kláštor paniénski nowowoskresiénski, dóm dla sierót, dóm gościnny, teatr, brzegi rzeki Fontanki, kanałów iekaterynińského i nikolskiego, Moyki i lewy brzeg Newy, są obłożoné ciosanym granitém. Dla rozszerzenia potrzebnych umiétności i ćwiczenia młodzi, znáydują się w Sanktpetersburgu: Imperatorská Akademiá nauk, Imperatorská Akademiá kunsztów, rosyjská Akademiá, Towarzystwo wolné ekonomiczné, Akademiá medykochirurgiczná, korpusy kadeckie: lądowy, morski i inženierów, korpus paziów, korpus górny, szkoła wojénná siérocká, Instytut pedagogiczny, szkoła wyższá wiadomości prawa, Towarzystwo szlachečných pańien i Instytutu Katarzyny

szkoła kupiecká, szkoła Architektury okrętowéy, Gimnazyum guberskié, liczne parafialné szkoły i pensyiony: a dlá ćwiczenia duchowienstwa w naukach, iest w kláštorze alexandronewskim Akademiiá duchowná. S tuteyszich fabryk i rękodzielni godné są uwagi: 1 porcelanowá, i zwiérciadłowá i 1 szpalerná imperatorskié: także wiele galonowych, płaszéniá kruszców, ciągniéniá drótu, złota i srebra po ros. *nakładnaho*, stalowé, topionégo żelaza po ros. *czugunné*, miédziané, galanteryi, szklané, bronzowé, materyy bawełnianych i iedwabnych, robiéniá lin, cukru, garbarnie, oraz 1. fabryka prochowá monarszá, nie wspominaiąc o wielu innych rzémiéstach, s czego má wyżywiénié, nié mało tysiąców ludzi. Dlá handlu morskiégo miasto to, iest piérszém w Rossyi: tu corocznie przychodzi obcych do 1000 okrętów, i wywozi się towarów podług taxy do 51 miliona rub.

2) *Szlisselburg* miasto i twiérdza na wyśpie Newy przy iéy źródle, czyli wypływie z jeziora Ladogi, s fabryką bagazyi.

3) *Sofiiá* przy kanale ze źródeł taickich.

4) *Nowá Ladoga* nad Wołchowém między ieziorém Ladogą i kanałem tegoż imiienia. W bliskości miasta tego są ostatki dawnéy Ladogi, niegdys stolicy W. Xiążęcia Ruryka,

5) *Gdów* ku stronie wschodniéy ieziora czudzkiégo nad rzeką Gdówką.

6) *Łuha* nad rzeką Łuhą.

7) *Iamburg* także nad rzeką Łuhą.

8) *Oranienbaum* nad odnogą fińską i rzeczką Korostą s pałacém imperatorskim i szpitalém morskim.

Nota. W téy gubernii, oprócz wspomnionych miast, są ieszcze inné 4 niémające do siebie należnych powiatów, a mianowicie:

1) *Narwa*, nadmorskié handlowné miasto s twierdzą i celną komorą nad rzeką Narową.

2) *Kronsztat* miasto i twierdza na wyspie Kotliném zwanéy, na odnodze finlandzkiéy s portém woieniym, miejscém sposobném do budowania i naprawy okrętów, oraz s portém kupieckim.

3) *Pawłowsk* s pałacém imperatorskim i sadém.

4) *Gatczyzna* má také pałac imperatorski.

Są pałace imperatorskie przyiémne i uwelelające za miastami położone: *Peterhof* nad odnogą finlandzką s sadem, fontanami i fabryką do szlifowania, *Sarskie sióło*, *Pella*, *Czesma* i pałac zwany *kamiénno-ostrowskim*; *Systrebsk* sławny jest fabryką broni.

§ 55. 2) Guberniá moskiewská.

Granice: guberniie twerská, wladzi-mirská, razańska, tulská, kałużká i smolénská.

Rzeki głównieyszé: Oka, Moskwa, Kłazma, Pachra, Ruza i Istra.

Własność ziemi i produkta. Położenie téy gubernii w ogólnosci, jest wysokie: powierchniá ziemi gliniastá i iłowatá, po wielu miescach piasczystá, kamiénistá, potrzebuiąca wszedy nawozu: a tak dlá tego, jako téż dlá wielkiéy bardzo ludności, rolnictwo tuteyszé nie wystarczá na potrzebę mieszkańców: corok znaczná ilość zboża tu się sprowadzá s pogranicznych żyznych guberniy. Inné produktá są: las, łaki, bydło, pszczoły, miescami zaś rośnie kamién łupny.

Obywatele téy gubernii pomimo niedostatek w przyrodzonych produktach, są zamożni. Jedni z nich żyją s fabryk, drudzy różném rzemiésłém, inni s podwód, utrzymywaniá karczm czyli gościnnych domów, insi nakoniec puszczają się dlá zarobków w rozmaité miasta Rossyi, a osobliwie do Moskwy, gdzie znáydują pewné niewyczerpané żywiéniá się sposoby.

Ludność téy gubernii dochodzi do 946,784 dusz.

Herb moskiewski wyobraża S. Ierzého na koniu, w polu czerwóném, zabijaiącego włócznią smoka czárnego.

Podziół gubernii. Guberniá ta dzieli się na 13 powiatów, w których miasta są:

1) *Moskwa*, miasto guberskie i stoleczne nad rzékami Moskwą, Iauzą i Nehlinną. Założone w r. 1149 przez W. Xcia Ierzého Władzimiérszowicza, syna Wielkiego Xiążęcia Władzimiérsza Monomacha. Xiążę Iérzy Danielowicz wnuk W. X. Alexandra Iarosławicza Newskiego, otrzymawszy tron w. xięstwa wladzimirskiego, nie odmiénił swoiéy rezydencyi, i od tego czasu, t. i. od r. 1328 Moskwa była stolicą w. xię-

stwa. To miasto jedno z náywiększych na świecie, składa się ze 4 części, iakiemi są: *Kreml*, *Kitaygród*, *Biálnygród* i *ziemnygród* czyli po ros. *zemlanoy gorod*. Wszystkie té części i ich przedmieścia są wałem ziemnym opasané. Miedzy osobliwościami godne są uwagi katedralné kościoły: *Uspiénia M. P.*, gdzie się koronują i namásczani bywają Monarchowie rossyyscy; archaniel-ski, gdzie spoczywają ciała wielu *Carów Rossyyskich*; pałac kremlowski i zbroiownia, gdzie się chowają prawa państwa i drogié dawné skarby; *Patryarchów szatnia* ze znaczną biblioteką, dóm gdzie się sądy odprawują, pałac *slobodzki*, *Uniwersytet*, dóm dla sierót, szpital ieneralny, szpital *Pawia* dla chorych, *Instytut szlachtetnych pannién*, teatr rossyyski, dóm gościnny i wielé innych ogromnych i pięknych budowli. Handel miasta tego bardzo jest znaczny, i prowadzi się nie tylko wewnątrz *Rosyi*, ale s postronnými nawet mocarstwami. Co do fabryk, Moskwa jeśli liczyć się nie może w rzędzie ze znakomitszými w tym względzie miastami *Europy*, to bez żadney sprzeczki piérwszém jest w *Rosyi*. W niém się znajduie

64 iedwabnych, 17 iedwabnowstążkowych, 27 robienia bagazy, 23 sukiennych, 9 płaszczenia i ciagnienia złota i srebra, 6 bicia na cienkie listki mosiadzu, 6 wyrabiania nici złotych i srebrnych do haftów, wiele bardzo skórowych, piwowaren i innych fabryk, nie wspominając o drobnych rękodzielnach, jakimi są: robienia wstążek, złotych galonów, srebrnych i złotych rzeczy, slóсарstwo, kotlarstwo, kowalstwo, zamesznicтво, robienia rasy, kapelusów, rękawiczek, tkanie bawelnianey materji czerwono farbowaney i inne, czem się zatrudnia wielka liczba rzemieślników.

2) *Zwenigród* nad rzeką Moskwa. W powiecie tym są dwie fabryki iedwabne, w nich się robią sztofy, axamity, złotogłowy i inne materje.

3) *Możaysk* nad rzeką Moskwa i rzeczką Możayka.

4) *Ruza* nad rzeką Ruza; w powiecie tym są dwie fabryki sukienne.

5) *Wołokotamsk* nad rzeką Łama; w powiecie tym naydują się dwie fabryki płocienne.

6) *Klin* nad rzeką Sestra.

7) *Dmitrowsk* nad rzeką Iachroma;

má dwie fabryki sukiénne, 1 ciągniéniá cyny i miedzi, 1 robiéniá wstążek, kilka oraz skórowych: w powiecie zaś tym przy wsi Wierzbiłkach iest fabryka porcelanowá.

8) *Bogorodzk* nad rzeką *Klaźmą*. W powiecie tym są dwie bardzo sławne fabryki iedwabné we wsiach *Kupawnie* i *Frenewie*.

9) *Bronnicy* nad rzeką *Moskwą*. W tém mieście iest fabryka iedwabná i stado koni skarbowych.

10. *Kołonna* nad rzeką *Moskwą* i rzeczką *Kołoméńką*. Kupcy tuteysi prowadzą znaczny handel rogatém bydłém, łoiém, rybą i zbożém. Tu się znajdują fabryki 5 iedwabné, 1 sukiénná, skórowé, rozpuszczaniá łoiu, oźdźniá słodu, robiéniá kachel i garków. W powiecie tym przy wsiach *Łysiewie* i *Podlipkach* są trzy fabryki iedwabné, gdzie się wyrábiá przez rok materyy różnych więcéy niż na 200,000 rub.

11) *Serpuchów* nad rzeczkami *Narą* i *Serpeyką*: má 11 żaglowych fabryk i garbarnie.

12) *Podolsk* nad rzeką *Pachrą*. W tém mieście są dwie fabryki iedwabné, w powiecie zaś sukiénnych trzy.

13) *Wereia* nad rzeką Protwą, w powiecie tym dwie się znaydują fabryki sukiénne.

W gubernii moskiewskiéy iest miasto iedno niegdys powiatowé *Woskresieńsk*: prócz tego niemniéy sławné są miesca: *kláštor Sergiiusza*, *pałac Katarzyny*, *kołoméńskie sioto*, *pałac carycyński* i *worobjewski*.

§ 56. 3) Guberniá smolénská.

Granice: guberniie twerská, moskiewská, kałużká, orłowská, czernihowská, mohilewská, witebská i pskowská.

Rzeki znacznieyszé: Dniepr, Dźwina zachodniá, Desna, Soż, Mieża, Kaspła, Uhra, Gżac i Wazuza.

Przymiot ziemi i produkta. Powierzchniá téy gubernii w ogólności iłowatá, miescami zaś piaszczystá i maiącá czarną ziemię. Główné tu produkta są: zboże, lén, piénka, miód, воск, skóry, łóy, drzewo na budynki i maszty sposobné.

Ludność dochodzi do 964,929 dusz.

Herb smolénski wyrážá w polu srebreném działo czárne na złotym lafecie, a na wierzchu działa ptáka rayskiego.

Podział gubernii. Dzieli się ta guberniá na 12 powiatów, w których są miasta powiatowé:

1) *Smoleńsk*, miasto guberskie nad rzeką Dnieprém i rzeczkami Raczowką, Huryłowką i Horodénką; má garbarnie czyli fabryki skórówé, cegielnie i robieniá świec. Kupiectwo tuteysze wáżny prowadzi handel na Ukrainie, oraz do Gdańska i Rygi domowými i zagranicznými towarami,

2) *Drohobuż* także nad Dnieprém.

3) *Duchowyszczyna* nad rzeczkami Chwoscém i Carewiczém, do Dniepra wpádaiącými.

4) *Wiaźma*, nad rzeką Wiaźmą i rzeczką Bebrą, má wiele znakomitych fabryk skórowych.

5) *Gżac* lub *Gżack* nad rzeką Gżacią. Stąd się wyprowadzá corok znaczná ilość zboża, piénki i innych towarów rossyyskich wodą do Sanktetersburga,

6) *Syczewsk* nad Wazużą, do Wołgi wpádaiąca.

7) *Biała* nad rzeką Obszą, która łączy się rzeką Mieżą z Dźwiną, a przeto i posyłaia się stąd wodą do Rygi towary różné.

8) *Porzeczé* nad rzeką Kasplą i rzeczką Hobzą. S portu miasta tego wysyła się zbożé i inné towary do Rygi.

9) *Krasné* nad rzeczkami Swiną i Mereyką.

10) *Ielniá* nad Desną i rzeczkami Horodczanką i Białomoyką. W tym powiecie są znalezione wody kruszcowe czyli mineralné.

11) *Rosláw* niedaleko Ostra, do Soży wpádaiącego.

12) *Iuchnow* nad rzeką Uchrą, do Oki wpádaiącą. W powiecie tym są dwie fabryki sukiénne i dwie robiénia płótna.

§ 57. 4) Guberniá twerská.

Granice: guberniie nowgorodzka, iarslawska, wladzimirska, moskiewska, smolénska i pskowska.

Rzeki: Wołga, Dzwina zachodniá, Twerca, Wazuza, Mołoha.

Własność ziemi i produkta. Grunta w téy gubernii po większý części równé i do uprawy sposobné: rodzą zbożé, piénkę, las, osobliwie czérwony, łąki, a z utrzymywaniá bydła mieszkańcy odnoszą nie malé korzyści.

Ludność rozciąga się do 974,000 dusz : do téj liczby wchodzą Karelowie, którzy wokoło miasta Bieżecka mają swoje siedliska, i są wyznania greckiego.

Herb twerski wyobraża w polu czerwonym na złotém wezłowku wieniec złoty.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 9 powiatów, w których miasta są powiatowé :

1) *Twer* miasto guberskie nad rzekami Wołgą i Twercą : má fabryki płócienné, papierowé, robiénia chustek i lin, oraz cegielnie, słodownie, rozpuszczania łoju, wyprawy skór, tłoczénia oleju, blechowania wosku, robiénia kachel i inné.

2) *Kaszyn* przy uściu Kaszynki : má fabrykę płócienną i kilka skórowych, tudzież przetápiania łoju : towary stąd náywięcéy posyłaia się do Sanktpetersburga.

3) *Bieżeck* nad Mołohą : má garbarnie, fabryki robiénia świec łojowych i cegielnie.

4) *Wyższy Wołoczek* na brzegu prawym Cny. To miasto w czasie wiosny nader bywá ludné s przyczyny przechodu statków czyli barek, i wielki

prowadzi handel zbożem, lnem, piénką i drzewém.

5) *Torżek* nad rzeką Twercą: obfituje w liczne fabryki skórówé, ożdżenia słodów, robiénia cegły, octu, kręconégo rzémiénia i inné, prowadzi oraz znaczny handel.

6) *Ostaszków* nad jeziorem Seligerém. W tém mieście iest fabryka płócienná i kilka cegielni.

7) *Rżew Włodzimierzowski* nad Wołgą i rzeczką Chałunką. Stąd się posyła do Sanktpetersburga w znaczney ilości zbożé, piénka i lóy.

8) *Zubców* nad rzekami Wołgą i Wazużą: má wiele fabryk, gdzie się przędą różne rzeczy s piénki, które towary tudziéż liny i powrozy posyłaia się náywięcéy do Sanktpetersburga.

9) *Starzyca* nad Wołgą i rzeczką Starzycą: tu są liczne fabryki skórówé i ożdżenia słodów.

Oprócz powyżéy wyrażonych miast powiatowych, są ieszcze w téy gubernii 4 miasta niegdyś powiatowé, dziś ros. wyrazém zwané *zasztatné*.

1) *Korczewa* nad Wołgą i rzeczką Korczewką; 2) *Kolazin* nad Wołgą i rzeczką Zabną; 3) *Krasny Chołm* nad

rzeczkami Mołoczą i Neledyném; 4) *Wesyiehońsk* nad rzeką Mołohą i rzeczką Reném.

§ 58. 5) Guberniá pskowská.

Granice: gubernie sanktpetersburská, nowgorodzká, twerská, smoleńská, witebská i inflantská.

Rzeki: Wielka (Welikaia), Szełoń, Łowat i Toropa.

Przymiot ziemi i produkta. Tu grunta po większý części równé i nizkié, których powierchniá skłádá się náybardziéy z gliny i piasku; lecz oné sprawiwszy nawozém dosycé bywaią żyzné. Produkta są: zbożé, lén, piénka, las, łaki, bydło i ryba.

Ludność wynosi do 653,380 głów.

Herb pskowski wyráżá w polu błękitném tygrysa (ros. *barsa*) i nad nim z obłoków wychodzącą rękę.

Podziół gubernii. Ta guberniá skłádá się z 8 powiatów, w których miasta powiatowé są:

1) *Psków* (inaczéy *Plesków*) miasto guberskié nad rzekami Wielką i Pskowém. Stąd się prowadzi znaczny handel piénką, płótném, woskiém i iuch-

tami. Do tego powiatu należy miasto przedtém powiatowé *Pieczora*.

2) *Porchów* nad rzeką *Szelonią*. Obywatele tuteysi handlują témiz towarami, co i *Pskowianie*.

3) *Ostrów* i 4) *Opoczka*: obadwa miasta na wyspach rzeki *Wielkiéy*.

5) *Noworżew* nad jeziorami *Podzo*, *Arszo* i *Resso*.

6) *Chołm* nad rzeką *Łowatą* i rzeczką *Kunią*.

7) *Wielkie Łuki* nad rzeką *Łowatą* i rzeczką *Kołoméńką*.

8) *Toropiec* nad rzeką *Toropą*. Obywatele tuteysi handlują do *Rygi* i do innych miast kupieckich.

W téy gubernii má położenie swoje niegdyś miasto, dziś wieś *Izborsk*.

§ 59. 6) Guberniia nowgorodzka.

Granice: guberniie sanktpetersburská, ołoniecká, wołogodzka, iaroslawská, twerská i pskowská.

Rzeki: *Wołchów*, *Szeksna*, *Msta*, *Mołoha*, *Szelon*, *Łowat*, *Sias*, *Pasza* i *Oiat*: z jezior zaś sławniejsze: *Ilmén*, *Białe jezioro*, *Woż* i *waldayskie*.

Własność ziemi i produkta. W stronie północnej tej gubernii grunta są niskie, błotniste i obszernymi mchami zarosłe; lecz w południowej nieco wyższe i żyzne. Tu się rodzi obficie zboże, lén, i piénka: do ważniejszych produktów tutejszych należą łąki i pastwiska: znáyduie się także ruda żelazna, są oraz źródła solne, łupné wapiénne kamienie i gips.

Ludność. Wszystkich mieszkańców liczy się do 621,630 głów.

Herb nowgorodzki wyobrazá w srebrném polu krzesła zloté z leżacém wezglówkiem czerwóném, na którym są postawioné na krzyż s prawej strony berło, z lewej zaś krzyż: nad krzesłami lichtárz ze trzema gorejącymi świecami, a po bokach stoją dwa niedźwiedzie.

Podział gubernii. Dzieli się ona na dziesięć powiatów, w których są powiatowe miasta:

1) *Nowgorod* czyli *Nowogród* miasto guberskie nad rzeką Wołchowém, którego założenie przypisuje się Sławiánóm w połowie piątego wieku. Ze starodawnéj onégo świetności dotąd pozostały samé tylko ściany murowané. Oby-

watele tuteysi handlują zbożem, piénką i lném.

2) *Stará Rusa* nad rzékami Polista, Porusiém, i Pererytycą. Mieszkańcy miasta tego náywięcéy lném handlują. Tu są fabryki warzénia soli.

3) *Krestcy* nad rzeczką Chołową, do Msty wpádaiącą.

4) *Walday* nad ieziorém walday-skiém, łączacém się ze Mstą: má fabryki skórówé i warzénia mydła.

5) *Borowicze* nad Mstą.

6) *Ustiużna zelazopolská* nad rzéką Mołohą. Obywatele tameczni zatrudniaią się náywięcéy kowalstwém. Około tego miasta znáyduie się rdzawá lub żelazná okra.

7) *Czerepowiec* nad rzékami Szeksną i Iahorbą.

8) *Kiryłów* między ieziorami długim czyli po ros. *dolhim*, siwerskiém i luyskiém.

9) *Biáloziersk* nad biáłym ieziorém.

10) *Tychwin* nad rzeczką Tychwin-ką, do Siasi wpádaiącą.

§ 60. 7) Guberniá oloniecká.

Granice: gubernie archanielská, wołogodzská, nowgorodzská, sanktpetersbur-ská, finlandzská i Szwecyá.

Rzeki: Swir, Wytehra i Onega; ieziora zaś: onezkie, Wodło i Łacza.

Własność ziemi i produkta. W ogólności ta guberniá jest kamiénistá albo skalistá, błotná i klimatu surowého, a zatém do rólnictwa grunt má wcale nie-sposobny. Główniejszé produkta są: las, obfituiący w sosnę, iedlinę, pichtę lub świerk i modrzew, łąki, bydło rogaté, ryba, marmur i inné kamiénie, tudzież rudy miédziané i żelazné.

Ludność dochodzi do 198,584 dusz. Prócz Rossyián, są tu Karelowie, którzy mają swóy własny ięzyk dyalektu finlandzkiego i wiarę grekorossyyską.

Herb ołoniecki wyróżá w polu złotém wychodzącą z obłoków rękę, która trzymá błékitną tarczę, nad ręką zaś ná łańcuchach są cztery kule działowé ná krzyż polożoné.

Podziół gubernii. Dzieli się ona ná 7 powiatów, w nich té są miasta:

1) *Petrozawodzk* miasto guberskie nad ieziorém onezkiém i rzeczką Łososinką. W tém mieście nayduią się fabryki topienia kruszców i odléwania dział, ostatniá z nich zowie się fabryką Alexandra.

2) *Ładeyné pol* é nád rzeką Swirą.

3) *Oloniec* nad rzekami Mehreą, Wierzchowką i Olonką.

4) *Wytehra* nad rzeką Witęhrą.

5) *Kargopol* nad ieziorém Łaczą z lewéj strony rzeki Onegi.

6) *Pudoha* czyli *Pudoż* nad rzeką Wodłą.

7) *Powieniec* s portém nad ieziorém onezkiém. Obywatele tameczni żyją náywięcéy s połowu ryb.

§ 61. 8) Guberniia archanielská.

Granice: Laponiia szwedzká i duńská, ocean pólnocny i biále morzé, tudziéz guberniie tobolská, wołogodzská i oloniecká.

Rzeki znacznieyszé: Onega, Dżwina pólnocná, Pineha, Mezén i Pieczora.

Przymiot ziemi i produkta. Powszechnie guberniia ta, iest skalistá i nieurodzayná: obywatele chociaż pracuią około uprawy róli, ona iednak mało im przynosi korzyści, a przeto zboże dlá nich przywozi się z jnnych guberniy. Produkta główné są: las, pastwiska wyborné i łąki, bydło rogaté i ryba.

Ludność. Wszystkich mieszkańców

liczy się tu 160,400 głów. Oprócz Rosyjan są Laponczykowie i Samoiedzi.

Herb archanielski wyróża w polu złotém tarczę, na niéy leżącego Archanioła, który jest uzbroiony mieczém płomiénistym i tarczą, czém poróża dyabła leżącego.

Podział gubernii. Ona się dzieli na 8 powiatów, w tych miasta powiatowe są;

1) *Archangel* (po ros. *Archanhelsk*) miasto guberskie przy uściu Dźwiny północnéy z dwoma portami sposobnemi do robiénia i naprawy okrętów, gdzie się téż buduią wojénne i kupieckie okręta. To miasto wielki prowadzi morski handel: wywożą się stąd towary: zboże, piénka, lén, oléy lniany i konopny, iuchty, futra, smoła, dziegieć, skóry, lóy i inné. Tu się znáyduią fabryki liczné robiénia lin, przędzy i wyprawy skór, słodownie, piwowarnie, rozpuszczania lóiu i t. p.

2) *Cholmohory* na lewym brzegu północnéy Dźwiny z wielą fabrykami skórówemi, warzénia mydła i innemi.

3) *Pineha* nad rzeką Pinehą.

4) *Onega* przy uściu rzeki Onegi s portém dla okrętów, skąd wysylá się

za morzé pewná ilość takich samych towarów, iak z Archanielska.

5) *Szenkursk* nad rzeką *Wahą*.

6) *Mezeń* przy nadolnym brzegu *Mezeni*, skąd się za morzé wyprowadzá nieco domowych produktów.

7) *Kem* nad białém morzém, gdzie wpadá rzeka *Kema*.

8) *Koła* miasto z portém w *Laponii rossyyskiéy* przy uściu rzeki *Koły*, do oceanu północného wpádaiący. Obywatele náywięcéy się żywią s połowu ryb.

§ 62. 9) Guberniia wologodzka.

Granice: gubernie archanielska, tobolska, permska, wiatska, kostromska, iaroslawska, nowgorodzka i ołoniecka.

Rzeki: *Dźwina* północna, wielka *Pieczora*, *Suchona*, *Wyczehda*, *Waha*, *Iuh* i inné.

Własność ziemi i produkta. Ogólnie mówiąc guberniia ta, má położenie nizkie, błocisté: wreszcie rodzi zboże ze zbytkiem: z jnych produktów nadewszystko iest drzewo czyli las, bydło rogaté i ryba.

Ludność oboiędzy płci wynosi w téj gubernii 569,920 osób. Prócz Rosyjań mieszkają tam Zyrianie.

Herb wołogodzki wyobraża tarczę w polu czerwonym, na nię wychodzącą z obłoków rękę, która trzyma złoty świat czyli jabłko cesarskie z mieczem srebrnym.

Podziół gubernii. Dzieli się ona na 10 powiatów, w których miasta są powiatowe:

1) *Wołogda* miasto guberskie nad rzeką Wołogdą, do Suchony wpadającą: má liczné fabryki przędzenia, robienia lin, wyprawy skór, świec łojowych, słodownie, cegielnie, rozpuszczania łożu i inné. Handel miasta tego odbywá się nie tylko po blizkich miastach handlowych i lepszych w państwie iarmarkach, ale téż dosięgá nawet granic Kaspijskich.

2) *Hriazowiec* nad rzeczkami Hriazowką i Rżawcém.

3) *Kadników* nad rzeczką Sadimą.

4) *Welsk* leży między rzekami Waha i Welia.

5) *Totma* nad Suchoną, niżéy Wołogdy.

6) *Ustiuł wielki*, wsławioné kupie-

etwém miasto nad rzeką Suchoną, która niżéy miasta złączywszy się z rzeką Iuhém, bierze nazwisko Dźwiny: má liczné fabryki skórówé, warzénia mydła, rozpuszczania łoiu, cegielnie, robiénia świec i kapeluszów. Kupcy tuteysi skupują po miescach różnyh zbożé, lén, iuchty, łóy i posyłaiają do Archanielska dlá handlu zamorskiego, iéżdzą oráz dlá kupczénia do Kiachty i innyh miast Syberyi.

7) *Iarénsk* nad rzékami Wyczehdą i Iarengą.

8) *Ustysolsk* nad rzeką Sysdą, która niżéy tego miasta wpádá do Wyczehdy.

9) *Solwyczehodzk* nad Wyczehdą, do Dźwiny wpádaiącą. Obywatele miasta tego handluią takiémiż towarami, co kupcy Ustiuha wielkiego.

10) *Nikolsk* nad rzeką Iuhém, mieszkańcy tuteysi żyiają z uprawy roli.

§ 63. 10) Guberniia kostromská.

Granice: gubernie wołogodzká, wiat-ská, niżegrodzká, wladzimirská i iarosláwská.

Rzeki główne są: Wołga, Wetłuha, Unża i Kostroma.

Przymiot ziemi i produkta. Guberniá ta, má położenie równe i po większý części grunt piaszczysto-gliniasty, a przeto rólnictwo tuteyszé jest mierné. Główniejszé produkta są: lén, piénka, bydło: wreszcie znaczna liczba obywatelów bawi się rzémiéstém mularstwa, ciesielstwa i dáváníá tynków, dla czego udaią się do innych nawet miast.

Ludność wynosi do 822 430 dusz.

Herb Kostromski wyrażá tarozę, na 4 części podzieloną, na piérwszý z nich w polu czérwoném krzyż złoty, na drugiéy i trzeciéy pola złoté, na czwártéy zaś w zieloném polu półmiesiáca srebreného rogami na dół obróconého.

Podziál gubernii. Ona się dzieli na 12 powiatów, w których są miasta:

1) *Kostroma* miasto guberskié nad Wołgą i Kostromą. Tuteysi mieszkańcy prowadzą bardzo wáżny handel zagranicznými i rossyyskiými towarami. W tém mieście náyduiá się liczné fabryki płóciénne, gdzie tką náywięcéy grubé płótno po ros. *flamskoie* zwané i żaglowé czyli *rewenduk*, są téż garbarnie, słodownie, fabryki oleyné i inné.

2) *Nerechta* nad rzeką *Nerechta*. Obywatele miasta tego kupczą náywięcý przedzą i płótném.

3) *Kineszma* na prawym brzegu *Wołgi*: má fabryki płócienné i skórowé.

4) *Iurjewiec powolski* na prawym brzegu *Wołgi*. Mieszkańcy tameczni budują statki wodné i handlują náywięcý płótném i przedziwém.

5) *Warnawin* nad rzeką *Wetluha*.

6) *Kołohryw* nad *Unzą*.

7) *Wetluha* nad tąż rzeką wyżej *Warnawina*.

8) *Makarew* nad *Unzą*. To miasto nad rzeką *Unzą*, którego obywatele zatrudniają się handlém zbożowym i innymi żywnościami.

9) *Halicz* nad ieziorem halickim. Kuptwo tuteysze prowadzi wielki handel rozmaitemi obcemi i kraiovými towarami. Má fabryki skórowé.

10) *Czuchłoma* nad ieziorem czuchłomskim, skąd wypływa rzeka *Kostroma*.

11) *Buy* nad rzekami *Weksa* i *Kostromą*, którego mieszkańcy żyją z małego handlu, niektórzy zaś s przedaży barek, do miast w niz rzeki leżących, przystawujących się.

12) *Solihalicz*, czyli *Sól halická* na prawym brzegu Kostromy, którego obywatele iedni handlém się bawią, drudzy zaś stáwianiem pieców, dáwaniem tynków i mularstwém.

W téy gubernii nájdnią się miasta nie mającé powiatów: 1) *Łuch* nad rzeką tegoż imiienia; 2) *Plesa* nad rzeką Plesą.

§ 64. 11) Guberniá iarosławská.

Granice: gubernie wologodzka, kostromská, wladzimirská, twerská i nowogrodzka.

Rzeki główniejsze: Wołga, Szeksna i Mołoha; z jezior zaś náysławniejsze rostowskié czyli Nero.

Własność ziemi i produkta. Ta guberniá má położenie równe, powierchniá zaś gruntów po większey części gliniastá i piaszczystá, a zatem co do urodzaju w ogólności iest umiarkowaná. Produkta znaczniejsze są: lén, iarzyna ogrodná, bydło i ryba. Mieszkańcy tu-teysi pomimo małą żyzność ról, mają się bogato. Wielé z nich wydála się stąd do miast wielkich rossyýskich dla ogrodnictwa, ciesielstwa, stolarstwa, mularstwa, dáwania tynków i drugih

rzemióść; inni na miejscu pracują w fabrykach, inisi zaś budują barki, nájmują się do krám kupieckich i furmanią.

Ludność dochodzi do 800,400 dusz.

Herb iarostawski wyróża na tarczy srebrnéj niedźwiedzia, stojącego i trzymającego w lewéj łapie siekiérę złotą s takąż rękoięścią.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 10 powiatów, w których miasta są:

1) *Iarostaw* bogaté i ozdobné miasto guberskié na prawym brzegu Wołgi przy uściu Kotorosty: má Gimnazyum demidowskié nauk wyższych. Kupiectwo tuteyszé prowadzi znakomity handel kraiovémi i zagranicznými towarami, tak, że ony w tém mieście wynosi więcéy niż na milion rub. Co do fabryk, są tu dwie płóciénne, które z jłości i dobroci swoiéy náležą do rzędu główniejszych rossyyskiégo państwa, oraz 3 galonowé, skórowé, kopérwasowé, oleyné, słodownie, blecharnie, cegielnie i inné.

2) *Rostów* nad ieziorém Nerém czyli rostowskiém. Obywatele tuteysi handlują náywięcéy woskiém, miodém, ojeiém, rybą soloną i skórami. Jest tu

fabryka jedna płócienną, robienia świec łoiowych i cegieł.

3) *Uhlicz* nad Wołgą. W tém mieście iest wyborną fabryka papiérową, 3 płócienné, wiele skórowych i robienia świec łoiowych.

4) *Myszkín* także nad Wołgą rzeką niżej Uhlicza. Wielé stąd tutejszych obywateli dla handlu i rzémiósl oddalá sié do stołecznych i innych miast.

5) *Rybińsk* nad Wołgą i Czerémką w niż Myszkina: má fabrykę płócienną i kilka skórowych, słodownie, cegielnie i do przędzenia.

6) *Mołoha* nad rzékami Wołgą i Mołohą.

7) *Poszechonié* nad rzékami Sohożą i Sohą.

8) *Lubimów* nad rzékami Obnorą i Uczą ku gubernii Kostromskiéy leżący, má fabrykę płócienną i robienia kapeluszków.

9) *Daniłów* nad rzeką Peléndą także ku granicy gub. Kostromskiéy położony.

10) *Romanów* na lewym brzegu Wołgi: má dwie fabryki płócienné i kilka skórowych.

W téy gubernii náyduią sié miasta

niémające powiatów: 1) *Piotrowsk* nad rzekami Sarą i Pieczorą ku granicy gub. wladzimirskiéy; 2) *Borysöhlebsk* na prawym brzegu Wołgi, którego mieszkańcy kupczą náywięcéy zbożem.

§ 65. 12) Guberniá wladzimirská.

Granice: guberniie moskiewská, twerská, iaroslawská, kostromská, niżegrodzká, tambowská i razańská.

Rzeki: Oka, Kłazma, wielká Nerl, Sudohda, Teza, Kołoksza i Trubież.

Przymiot ziemi i produkta. Guberniá ta, má położenie równe, powierzchniá gruntów częścią piaszczystá i zmieszana s czárná ziemiá, częścią zaś składa się z miesc błocistych. Produkta głównieyszé są: zboże, drzewo, bydło, sadowé owoce: atoli po więk-széký części obywatele bawią się rzé-miészém i handlami.

Ludność, prócz szlachty, duchow-iénstwa, służących i uwolnionych, wynosi do 896,512 głów.

Herb wladzimirski wyobrázá w po-lu czerwóném lwa stojácego na tyl-nych łapach, mającégo na głowie wie-

niec żółty, czyli koronę, i trzymającego w przedniéy łapie krzyż długi srebrny.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 10 powiatów, w których miasta powiatowé są:

Wladimir 1) *Władimirz* miasto guberskie nad rzeką Kłazmą: má trzy fabryki płócienné, skąd się płótna dowożą do Sanktpetersburga, Moskwy i innych miast, kilka skórowych, s których towár náywięcéy posylá się do miast wyżej wyrażonych. Nadto obywatele tu-teysi utrzymują w znaczney ilości sady wiśniowé, s czego prowadzą nié mały handel.

2) *Suzdal* miasto kupieckie nad Kamienką: má fabrykę płócienną i wielé skórowych.

3) *Iurjew Polski* nad rzekami Kólkszą i Snakzą: má wielé fabryk płóciennych, skąd się płótna posylają na sprzedaż do Sanktpetersburga, Moskwy, Rygi i innych miast.

4) *Peresław zaleski* nad rzekami Trubieżem i ieziorém Plesczeiowém; má fabryki płócienné, skórówé i słodownie.

5) *Szuiá* nad rzeką Tezą: má liczne fabryki płócienné, skąd towary od-

wożą na przedaż do Sanktpetersburga, Moskwy i inszych miast.

6) *Wiaźniki* nad rzeką Kłaźmą niżej Włodzimirza: má 9 płóciennych fabryk, płótna zaś po większý części stąd się wywożą do Sanktpetersburga.

7) *Horochowiec* nad rzeką Kłaźmą ze dwiema płóciennými fabrykami.

8) *Murom* nad rzekami Oką i Muromką: má płócienné fabryki i garbarnie.

9) *Melénki* nad rzekami Unzą i Melénką.

10) *Pokrów* nad Kłaźmą wyżej Włodzimirza: má 2 fabryki iedwabné i tyléz półiedwabnych, 3 bicia mosiądzu na cieniuchné listeczki (po ros. *susalnaho zołota*), 1 bawełniana, 2 materyy wełnianych i hutę szklaną.

W téy gubernii są miasta niémające powiatów: 1) *Alexandrów* nad wielkim Kirżaczém; 2) *Kirżacz* nad rzeką tegoż imiénia; 3) *Kowrów* nad Kłaźmą na niz Włodzimirza i 4) *Sudohda* nad rzeką Sudohdą.

§ 66. 15) Guberniiá kałużká.

Granice: guberniie moskiewská, tulská, orłowska i smolénská.

K.

Rzeki: Oka, Zyzdra, Uhra, Protwa i Upa.

Własność ziemi i produkta. Guberniá ta w ogólności má położenie równe, lecz powierchniá gruntu nie wszędy iednaká. Produkta: zboże, wyborne łąki, las, bydło, ruda żelazná.

Ludność dochodzi do 800,000 dusz.

Herb Katuzki wyobraża w polu błękitném poziomo położoną balkę srebrną, która oznaczá rzekę Okę, w górnym zaś przedziale imperatorską złotą koronę lub wieniec.

Podział gubernii. Guberniá ta dzieli się na 10 powiatów, w których są miasta powiatowé:

1) *Katuga* miasto guberskie nad Oką. Kupcy tameczni prowadzą handel miodem, woskiem, zbożem, łoiem, mięsém soloném, oleiém konopnym, płótném i innémi towarami w Moskwie, Sanktpetersburgu i po drugich miastach.

2) *Medyń* nad rzeką Medyńką, wpádaiącą za pomocą innych wód do Uhry.

3) *Małoiarostawiec* nad rzeką Łużą, do Protwy wpádaiącą.

4) *Borowsk* nad rzeką Protwą.

5) *Tarusa* nad rzeką tegoż imienia.

6) *Przemysł* nad rzeką Oką wyżej Kaługi.

7) *Lichwin* nad rzekami Oką i Lichwinką. Obywatele obudwu tych ostatnich miast, jeżdżą do miast ukraińskich dla skupowania bydła rogatego, którego większą część przedają w Moskwie: kupując także zboże i piénkę, posyłają do Gżaci i innych miésc.

8) *Kozielsk* nad rzeką Zyzdrą i Drakhunką.

9) *Zyzdra*, nad rzekami Zyzdrą i Brédnią.

10) *Mesczowsk* leży po obu stronach rzeki Turei.

W téy gubernii jest miasto dawniejszego powiatowe *Serpeysk* nad rzeką *Serpeyką*.

§ 67. 14) Guberniá tulská.

Granice: gubernie moskiewská, rязánská, tambowská, orłowská i kałużská.

Rzeki: Oka, Don, Upa, Oster, Meca i Zusza.

Własność ziemi i produkta. Powierzchnią gruntów téy gubernii chociaż jest rozmaita, atoli do uprawy roli sposobná i przynosi podczas urodzaju taką

żyźność zboża, że się wywozi za granicę nawet gubernii. Co do innych produktów sławniejsze są: piénka, miejscami las, bydło i pszczoły.

Ludność wszystkich stanów liczy się do 904,075 dusz.

Herb tulski wyobraża w czerwonym polu, czyli purpurowym, poziomo położoną na dwu główniach szpady, nakształt krzyża w orderze S. Andrzeja będącego ułożonych, końcami na dół, srebrną rurę strzelbową, z obu zaś końców. t. i. w górze i w dole po iednym złotym młocie.

Podział gubernii. Ona się dzieli na 12 powiatów, w których miasta powiatowe są:

1) *Tula* guberskie miasto nad Upą. Ze wszystkich osobliwości, które się tu znajdują, na szczególniejszą zasługę uwagę fabryka broni. Kupcy tutajsi handlują po wszystkich znaczniejszych miastach kupieckich państwa rosyjskiego, a to różnemi towarami, nąwcięcý zaś piénką, żelazém, iuchtami, łoiém i woskiém. Má fabryki: iedwabną, robiénia kapelusów, lin, statków do gotowania herbaty, łózek żelaznych, robiénia cukru, są słodownie,

piwowarnie, blecharnie woskowe, garbarnie, miejsca robienia kachel, rozpuszczania loiu i inne.

2) *Odoiew* na lewym brzegu rzeki Upy. Mieszkańcy tuteysi kupczą bydłem, skupując na Ukrainie i posyłając na sprzedaż do Moskwy i Sanktpetersburga.

3) *Kropiwna* na lewym brzegu Pławy, do Upy wpadaiący. Mieszkańcy tuteysi náywięcący handlują piénką, loiem i skórami.

4) *Bielew* na lewym brzegu Upy. Obywatele tuteysi posyłają w znaczney ilości piénkę, skóry, łóy, oléy konopty, wosk i miód do Sanktpetersburga.

5) *Czérń* po obu stronach rzeczki Czérni.

6) *Nowosil* na prawym brzegu rzeki Zuszy, do Oki wpadaiący. Tuteysi obywatele náywięcący handlują woskiem, miodem, loiem i skórami.

7) *Efremów* nad rzeką krasiwą Meczą czyli piékną, do Donu wpadaiącą.

8) *Bogarodzick* nad rzeczką Upertą.

9) *Iepichwań* czyli *Epifań* na lewym brzegu rzeki Donu.

10) *Wenew* nie daleko rzeki Osietra na wysokiém miejscu między rzecz-

kami Wenewką i Morżówką. Głównym handlém tutejszych mieszkańców iest bydło rogaté i owce.

11) *Kaszyra* na prawym brzegu Oki. Większą część kupiectwa tutejszego handluie drzewém i zbożém.

12) *Alexin* nad Oką wyżej Kaszyry. Kupcy głównie handluia, zbożém i drzewém.

§ 68. 15) Guberniia razańska.

Granice: guberniie moskiewská, władzimirská, tambowská i tulská.

Rzeki: Oka, Cna, Don, Osietr i Pronia.

Własność ziemi i produkta. Guberniia ta, má położenie po większey części płaskié, ku północy zaś lasami i błotami napelnioná, nadto około rzék Donu, Proni i Osietra miejscami górzystá i kamiénistá; ale powierzchnia gruntów w ogólnosci iest s czárnéy ziemi, a przeto zbożé tu rodzi obficie. Inné produkta są: piénka, wyborné łąki, owoce sadowé, bydło i pszoły, tudzież rudy żelazné.

Ludność dochodzi do 882,475 głów,

pomiędzy którymi do 4000 náyduie się Tatarów.

Herb razański wyróża w polu złotém stojącego xiażęcia i trzymającego w prawey ręce miecz, w lewey pochwy: na nim płaszcz szarłatny, szata i czapka zieloné, sobolami bramowané.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 12 powiatów, w których té są miasta powiatowé:

1) *Razań* podług innych *Rezań* miasto guberskie nad potokiém rzeki Oki, Trubieżém nazwanym i nad rzeczką Lebiodą. Kupiectwo tuteysze prowadzi znaczny handel. Má fabrykę płócienną, skąd posyłaia się płótna dla przedaży do Moskwy.

2) *Zaraysk* nad rzeką Osietrém, do Oki wpádaiącą. Obywatele tuteysi kupczą po większey części bydłem rogatém.

3) *Kasimów* nad rzekami Oką, Babinką i Siewerką. Tu prócz Rossyian mieszkaią Tatarowie. Má fabrykę robieniá kopérwasu i farb zwanych mummią.

4) *Iehorjewsk* lub *Ierzewsk* nad rzeką Huślinką, wpádaiącą do Oki. W tym powiecie są dwie fabryki sukienné.

5) *Spassk* nad rzeką Oką. W powiecie tym są dwie fabryki sukienne.

6) *Sapożok* nad rzeczką Maszką, do Oki wpadająca.

7) *Michajłow* nad rzeką Pronią.

8) *Prońsk* także nad rzeką Pronią. W powiecie tym są 4 fabryki sukienne, 2 żelazne i 2 iglane, gdzie się co-rocennie wyrabia do 120 milionów igieł.

9) *Riażsk* nad rzeką Chuptą, do Woroneża wpadająca. W tym powiecie jest założona fabryka sukien.

10) *Raninburg* czyli *Oraniienburg* nad rzeczkami Riazą i Iagodną.

11) *Donkow* nad Donem.

12) *Skopin* nad rzeką Werdą.

§ 69. 16) Guberniá tambowská.

Granice: gubernie woroniezka, orłowska, tulská, razańska, wladzimirska, nizegrodzka, penzeńská i saratowska.

Rzeki: Oka, Don, Moksza, Cna, Woronieź, Usmań, Bitiuh i Choper.

Własność ziemi i produkta. Większą część téy gubernii skłádá się s płaskich równin, pokrytych czárną ziemią, a za-tém względem żyzności swoiéy należy do rzędu náypierwszych guberniy: prócz

zboża, produkta główniejsze téy gubernii są: wyborne pastwiska i łąki, bydło, náyosobliwiey wiele owiec, które dają dobrą wełnę, pszczoły i ruda żelazná.

Ludność dochodzi do 1,027,352 dusz.

Herb tambowski wyrązá w polu modrém czyli lazurówém ul, stojący na ziemi, nad nim trzy złoté pszczoły.

Podziół gubernii. Ona dzieli się na 12 powiatów, w których są miasta powiatowé:

1) *Tambów* guberskié miasto nad rzeką Cną. W tém mieście i okolicach onego są fabryki żágłowé i sukienne.

2) *Morszańsk* czyli *Morsza* miasto sportém nad rzeką Cną, skąd się posyła wiele zboża do Sanktpetersburga. W powiecie tym iest fabryka hałunu skarbowá.

3) *Spassk* nad rzeczką Studéńcém nie daleko gubernii penzeńskiéy.

4) *Kozłów* nad leśnym Woroniežém.

5) *Lebedian* nad Doném, słynie iarmarkiém swoim.

6) *Lipeck* nad Woroniežém. Sławny iest dlá wód mineralnych czyli kruszcowych, uzdráwiających, i má hutę żelazną.

7) *Usmań* nad rzeką *Usmanią*, do *Woronieża* wpadająca.

8) *Borysohlebsk* nad rzekami *Woroną* i *Choprém*.

9) *Kirsanów* nad rzekami *Pursowką* ku granicy gub. saratow.

10) *Szatsk* lub *Szack* nad rzeką *Szata*.

11) *Temników* nad rzeką *Mokszą*.

12) *Ielatma* nad *Oką*.

§ 70. 17) Guberniá orłowska.

Granice: gubernie smoleńská, kałużká, tulská, tambowska, woroniezská, kurská i czernihowska.

Rzeki: *Don*, *Oká*, *Desna*, *Zusza* i *Sosna*.

Własność ziemi i produkta. Położenie miejsca téy gubernii wszędy prawie równe, powierzchni zaś gruntów składá się s czárnéy ziemi. Produkta są: zboże różné, lén, piénka, drzewo, bydło, pszoły, a miejscami znáyduje się ruda żelazná i torf.

Ludność dochodzi do 996,720 dusz.

Herb orłowski wyráża w siném polu miasto białé, nad którego bramami bydz powinién orzeł czárny o iednéy głowie, ze złotą na niéy koroną.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 12 powiatów, w których miasta powiatowe są;

1) *Orzeł* (po ros. *Oreł* czyli *Oriol*) guberskie miasto nad rzekami Orłem i Oką. Prowadzi wielki handel zbożem i pięką; ten towar posyła się wodą do Moskwy, lub ładem do Gżaci, stamtąd zaś wodą do Sanktpetersburga. Są tu fabryki rozpuszczania łoju, przedzienia, słodownie, robienia kachel, a w powiecie náyduią się 3 fabryki sukienne i 1 płócienna.

2) *Karaczew* nad Snieżatą, do Desny wpádaiąca.

3) *Brańsk* nad rzekami Desną i Obolową. Tu założoną jest fabryka odléwiania dział czyli ludwisarnia, i robienia lin.

4) *Trubczewsk* nad rzekami Desną i Nerusą. Tu jest fabryka gryszpanu dystyllowanego (*weniceyskoy iary*) a w powiecie náyduią się dwie takież fabryki, skąd towar rozwozi się na przedaż náywięcéy do Moskwy.

5) *Siewsk* nad Siewą. Obywatele tuteysi kupczą zbożem i pięką, posyłaąc oné do Sanktpetersburga i Rygi.

6) *Dmitrowsk* nad rzeką *Nerusa*.
W tym powiecie jest sukienna fabryka.

7) *Kromy* wyżej *Orła* blisko *Oki*.

8) *Małoarchanielsk* nad rzeką *Sosną*.

9) *Liwny* nad rzekami *Sosną* i *Liwenką*.

10) *Ielec* także nad rzeką *Sosną*.
W tém mieście są liczne fabryki rozpuszczania łoju.

11) *Mcéńsk* nad rzeką *Zuszą*, do *Oki* wpadająca.

12) *Bołchow* nad rzeczką *Bołchowką*, gdzie náyduie się do 100 fabryk skórnych.

§ 71. 18) Guberniia kurská.

Granice: guberniie orłowska, woroniezka, słobodzko-ukraińska i czernihowska.

Rzeki; *Seym*, *Psoł*, *Doniec*, *Oskoł*, *Tym* i *Swopa*.

Własność ziemi i produkta. Guberniia ta składa się powszechnie z równin, powleczonych po większey części czarną ziemią. Produkta tuteysze są: ze zbytkiem zbożé, lén, piénka, miescami

tytuń i drzewo, różne owoce sadowe i iarczyny, bydło i pszczoły.

Ludność dochodzi do 1,155,454 dusz. W téj liczbie samych iednodworców iest 224,000.

Herb Kurski wyrązá w polu srebrném siną strefę (po ros. *połosu*), a na niéy trzy lecące kuropatwy.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 15 powiatów, w których miasta powiatowe są té:

1) *Kursk wielkié* i dobrze pobudowane miasto nad rzeczką *Seymém*, *Kurą* i *Tuskorém*. Kupcy tuteysi handlują do różnych rossyyskich portów, i po większych iarmarkach. S fabryk są tu: rozpuszczaniá łoiu, skórowé, piwowarnie, mydłownie, blecharnie na wosk, cegielnie, robiéniá kachel i oleyné.

2) *Fateż* nad rzeką *Usozą* i *Fateżém*.

3) *Dmitrew* nad *Swopą* rzeką, do *Seymu* wpádaiącą.

4) *Lgów* nad rzeką *Seymém* niżej *Kurska*. W tym powiecie są fabryki sukiénne i płóciénne.

5) *Rylsk* nad rzekami *Seymém* i *Rylém*: má mydłownie, garbarnie, i robiéniá świec. W powiecie tym znáyduie się wielká fabryka sukiénná.

6) *Putywl* nad rzekami *Seymém* i *Putywlém*.

7) *Sudża* nad rzeczkami *Sudżą* i *Oleszną*.

8) *Oboian* nad rzekami *Psołém* i *Oboianką*: má fabryki blechowania wosku i rozpuszczania łoiu.

9) *Chotmyszk* nad rzeką *Worskłą*. W tym powiecie znáyduia się fabryki sukiénna i płóciénna.

10) *Bielgoród* między rzekami *Dońcém* pólnocnym i *Wezelką*: má mydłownie, fabryki rozpuszczania łoiu, bielénia wosku i robiénia kachel.

11) *Nowy Oskól* nad rzeką *Oskolém*.

12) *Korocza* nad rzeczką *Koroczą*, do *Psołu* wpádaiący. W tym powiecie są dwie sukiénne fabryki i saetrzané.

13) *Stary Oskól* nad rzeką *Oskolém*: Tu się náyduia liczné fabryki rozpuszczania łoiu.

14) *Tym* nad rzeką *Tymém*, do *Sony* wpádaiąca.

15) *Sczyhry* nad małą rzeczką tegoż imiénia do *Tymu* wpádaiąca.

§ 72. 19) Guberniia woroniezka.

Granice: gubernie slobodzko-ukrain-

ská, kurská, orłowská, tambowská, saratowská i krây Kozaków dońskich.

Rzeki: Don, Woronieź, Usmań, Bittiuh, Sereda, Bohuczar, Sosna, Oskoł i Derkuł.

Własność ziemi i produkta. Grunt w téy gubernii po większéy części różny, mający czarną ziemię: produkta zaś tuteysze są: zbożé, lén, piénka, drzewo, owoce, kawony, melony, bydło, pszczoły i ryba.

Ludność dochodzi do 956,944 dusz, wliczając w to niemieckich nawet kolonistów.

Herb woronieźki wyrządza tarczę na dwoie podzieloną: w pierwszym górnym podziale w polu złotém powinién być czarny orzeł o dwu głowach: w drugim zaś dolnym w polu czerwonym naczynie wywróconé na górze pochylé, s którego wypływa rzeka Woronieź.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 13 powiatów, w których są miasta powiatowe:

1) *Woronieź* miasto guberskie nad rzeką Woronieżém. Kupcy tuteysi handlują w portach morza azowskiego i czarného, posyłając nadto w znaczny

liczbie łóy do portu Sanktpetersbur-
skiego. Są tu fabryki sukiénne, my-
dłownie, garbarnie i topiěníá łoiu.

2) *Zemlańsk* nad rzeką *Zemlanką*,
do *Dońca* s prawéy strony wpádaiącą.

3) *Niżnedziewick* nad rzeczką *Dzie-
wicą*, do *Donu* wpádaiącą.

4) *Zadońsk* nad rzeką *Doném* na
gr nicy gub. orłowskiéy.

5) *Bobrów* nad rzeką *Bitiuhém*.

6) *Ostrohozk* nad rzeką *Sosną*. O pięć
wierst od miasta tego są osadzeni ko-
loniści niemieccy.

7) *Korotoiak* nad rzekami *Doném* i
Korotoiakim.

8) *Biriucz* nad rzeką *Sosną*.

9) *Pawłowsk* nad rzekami *Doném* i
Userdziém.

10) *Wałuyki* nad rzeką *Oskołem*.

11) *Bohuczar* nad rzeką *Bohuczarém*.

12) *Chopersk* czyli *Nowochopersk* na
krętym brzegu rzeki *Chopru*.

13) *Starobielsk* ku granicy gub. sło-
bodzko-ukraiń. nad rzeką *Aydarą*.

§ 73. 20) *Guberniiá slobodzko-ukra-
ińská*.

Granice: guberniie kurská, woronie-
zská, iekaterynosławská i połtawská.

Rzeki: Doniec, Worskła, Psoł i Oskoł.

Przymiot ziemi i produktu. Grunt w téy gubernii po większey części równy, płazki i powleczoney czarną ziemią, przeto do rólництва bardzo sposobny. Produkta tuteysze są: zbożé, lén, piénka, tytuń, sadowé owoce, miesciami las, winogron, morwy, bydło rogaté, konie i owce.

Ludność dochodzi do 835,500 dusz.

Herb słobodzko-ukraiński wyrážá w polu zieloném ułożoné na krzyż, róg obfitości z będącemi w nim owocami i kwiatami, i laskę Merkuryusza czyli Kaduceą.

Podział gubernii. Ona dzieli się na 10 powiatów, w których są miasta powiatowé:

1) *Charków* miasto guberskie nad rzeczkami Charkowém i Łopaném; do rzeki Udy wpádaiącemi, a ta ostatniá do Dońca: má Uniwersytet założony r. 1803. Tu się nájdniá fabryki wazrzenia mydła; skórowé i robiénia świec łoiowych. W bliskości miasta tego są zasadzoné w niemałéy liczbie morwy. W tym powiecie leży miasto niegdys powiatowé *Zoloczew*.

2) *Zmiiew* poblizu Dońca ku gub. woronezkłéy. W tym powiecie iest położoné przedtém powiatowé miasto *Czuhuiew*, i utrzymuią się liczné stada koni i owiec.

3) *Watki* ku gub. iekaterynosławskiéy. W tém mieście i powiecie doń należącym są zasadzoné morwy.

4) *Izium* nad Dońcém i *Iziumcém*. Do tego powiatu przynależy miasto niegdys powiatowé *Sławiénsk*, przyłączone od gubernii iekaterynosławskiéy.

5) *Kupiańsk* nad rzeką Oskolém.

6) *Bohoduchów* nad rzeczką *Merlém* do *Worskły* wpádaiącą. W powiecie tym iest miasto dáwniéy powiatowé *Krasnokuck*, leżące nad *Merlém*, gdzie się náyduiá sady morwowé.

7) *Wolczańsk* nad rzeką *Wilczą* (po ros. *Wołczą*), do Dońca wpádaiącą. W tym powiecie iest fabryka sukiénná.

8) *Sumy* nad rzekami *Psolém* i *Sumą*. Tu są mydlównie, i fabryka robiénia świec łoiowych. Do tego powiatu należy miasto byłé powiatowé *Biłopolé*.

9) *Lebiedzin* nad rzeczką *Olszaną*, do *Psoła* wpádaiącą. W tym powiecie

má położenie swoje miasto niegdy powiatowe *Niedryhayłów*.

10) *Achtyrka* nad rzekami *Achtyrką* i *Moszeńką*: má mydlownię. Ag

§ 74. 21) Guberniá iekaterynowska.

Granice: gubernie taurycká, chersońská, połtawská, słobodzko-ukraińská i woroniezka, kraina dońskich Kozaków i morze azowskie.

Rzeki: Dniepr, Samara, Don, Doniec, Kałmiius i Miius.

Własność ziemi i produkta. Powierzchniá gruntów w północnej stronie gubernii jest z wybornéj czárnej ziemi: przeciwnie zaś południowá, osobliwie około morza azowskiego, suchá, miejscami podniesioná i pełná rozmaitych brył opoczystych. Produkta są: zboże, owoce sadowe, miejscami las, morwy, winnice, bydło rogaté, konie, a nade wszystko w wielkiej liczbie owce, jeziora solné i źrózła, węgiel kamienny. //

Ludność wszystkich stanów dochodzi do 541,052 dusz. Prócz rodowitych mieszkańców, są tu Grecy, Or

mianie, Żydzi, koloniści niemieccy, Kałmucy i Nogaycy.

Herb iekaterynosławski wyraża w polu niebieskiem krzyż srebrny o czterech rogach, po końcach którego idą złote promienie.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 6 powiatów, w których té są miasta powiatowé:

1) *Iekaterynosław* czyli *Katarzynosław* miasto guberskie na prawym brzegu Dniepra: má fabrykę sukienną i pończoch iedwabnych. W tym powiecie osadzono ośm niemieckich koloniy.

2) *Nowomoskowsk* na prawym brzegu Samary. W powiecie tym we dwóch koloniiach są osadzeni Niemcy.

3) *Pawłogród* nad rzeką Wołczą, do Samary wpádaiącą.

4) *Bachmut* po obu stronach rzeki Bachmuta, wpádaiący do Dońca. W tym powiecie naleziono węgle kamienné nad rzeczką Biłą, Dońcém i Łuhaném, które pożytecznie bywaią używane zamiast drów po gorzalniach, do chędożenia statków i na inné potrzeby gospodarskié.

5) *Maryiupol* nad morzém azowskiém, gdzie wpádá rzeka Kałmiius.

W powiecie tym są osadzeni we wsiach 19 Grecy, którzy wyszli s Krymu, mieszkańi oraz pod namiotami Tatarowie nogajscy i Kałmucy.

6) *Rostów*, niegdyś zwany twierdzą ś. Dymitra rostowsk., leży na prawym brzegu Donu, od uścia iego we 40 wierstach na miejscu wysokiem. W tym powiecie są: 1) *Nachczywan* miasto ormiańskie, położone na lewym brzegu Donu; 2) *Azów*, twierdza także na lewym brzegu Donu; 3) *Taganróg*, twierdza nad brzegiem północnym morza azowskiego. Z handlu, który prowadzi na morzu azowskiem, jest to miasto dobrze kwitnące.

§. 75. 22) Guberniia chersońska.

Granice: gubernie taurycká, iekaterynosławská, kiiowska i podolská, potem państwo tureckie i morzé czárne.

Rzeki głównieyszé: Dniepr, Dniestr, Bug, Inhulec i Inhul.

Własność ziemi i produkta. Ta guberniia, wyjąwszy niektóre miejsca wysokie, má położenie równé, gdzie powierzchni gruntów jest rozliczná. Kraie przyległe do guberniy podolskiéy,

kiiowskiéy i iekaterynosławskiéy zawię-
raią wyborną do uprawy przestrzeń:
w dół zaś ponad Bugiem, Inhulém,
Inhulcém, Dnieprém, osobliwie nad brze-
gami morza czárnego aż do Dniestru,
cała ta okolica w ogólności składa się
s suchych i piaszczystych stepów. Prócz
zboża, które się obficie rodzi po po-
wiatach północnych téy gubernii, gło-
wniejszém jest bogactwém mieszkań-
ców, indziéy zaś iedyném, wychów
bydła, t. i. bydło wielkie rogaté, konie
i mnóstwo owiec: rosną miejscami mor-
wy i winnice: a postepach Chersonu
płodzą się konie dzikié.

Ludność oboiéy płci wynosi do
300,000 dusz. Oprócz Rossyián, tę liczbę
składają Żydzi, Ormianie i koloni-
ści niemieccy.

Herb chersoński wyróża w połu złotém
orła czárnego o dwu głowach uko-
ronowanych, trzymającego w szponie
prawéy gałąź laurową t. i. z wawrzynu,
w lewéy płomién: na piérsiach tego or-
ła, na tarczy mały błękitny, złoty krzyż
ze czwórma w górnéy onégo części pro-
mieniami: w dolnéy zaś malénką balkę.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 4
powiaty, w których są miasta powiatowé:

1) *Cherson* miasto guberskie na prawym brzegu Dniepra niedaleko odnogi (*Limana*) s twierdzą. Tu budują się okręta dla obu flót i ustanowioną jest pograniczna celna komora.

2) *Ielisawetgrad* albo *Elżbietogród* nad rzeką *Inhulém*.

3) *Olwiiopól* na lewym brzegu *Bugu* przy uściu *Siniuchy*.

4) *Tyraspól* na lewym brzegu *Dniestra* naprzeciw uściu rzeczki *Botny*. W tém mieście znaczną część mieszkańców składają *Ormianie*.

Prócz wymienionych miast powiatowych, guberniá ta má 9 innych, do siebie należnych, iakiemi są:

1) *Mikołaiew* na prawym brzegu odnogi rzeki *Bugu* przy uściu *Inhula*. Tu dla wielkiej głębokości odnogi i bezpiecznego dla statków stanowiska, stoi czarnomorska wiosłowa flotyla.

2) *Oczaków*, niegdys znakomitá turecká twierdza na brzegu północnym morza czarnego przy uściu odnogi rzeki *Dniepra* przeciwko wyśpie *Berezani*.

3) *Berysław* na prawym brzegu *Dniepra*.

4) *Nowomirgoród* nad rzeką *Wisém*

i jeziorém Longo. W tém miéście mieszka Biskup noworossyyski i dniewprowski, i iest założoné duchowné Seminarium.

5) *Odessa* na brzegu północnym morza czárnego s twiárdzą. To miasto dla portu wygodného i bliskości do Romanii, pomimo niedáwné swoje założeníé, liczy się wrzędzie náylepszych w téy okolicy kupieckich miást.

6) *Owidyiopól* s twiárdzą nad uściém Dniepra przko twiárdzy tureckiéy *Akermania*. Tu mieszkają Moldawianie i Grecy.

7) *Hryhoryiopól* nad Dniestrém, dobrze zabudowané miasto r. 1795 przez Ormianów, którzy wyszli z wielkiéy Arménii. Prowadzi wielki handel.

8) *Nowé Dubossary* także nad Dniestrém wyžéy Hryhoryiopola. Tu są ustanowioné: karantyn, komora pograniczná celná i kantora pograniczná pocztowá.

9) *Alexandryiá* nad Inhulcém.

§ 76. 25) Guberniiá taurycká.

Granice: guberniie chersonská, iekaterynoslawská, kaukazká, a potém mo-

rzę czarne i drugie azowskie. Zawiera w sobie całą Tartaryą małą i wyspę Fanagoryą, tudzież wszystkę rozległość od miedzymorza małej Tartaryi pomiędzy Dnieprém i morzém azowskiém aż do końskich wód, do Dniepra wpadających i aż do Berdy, wpadaiący do morza azowskiego.

Rzeki: Alma, Kacza, Kabarta, Salgir, wielki i mały Karasu i niższe brzegi Kubani.

Własność ziemi i produkta: Północną część téy gubernii od Dniepra aż do Salgira, składa się z równin wysokich, gdzie powierzchnią ziemi gliniastą: od Salgira odmiemá się na położenie miesca górzysté, i zaczynaiące się pod Karassu-Bazarem góry, ciągną się przez szrodek półwyspu do północnego brzegu morza czarnego, gdzie kończą się przyładkami czyli górami nadmorskimi. Między górami wiele jest równin, różniących się przyjemnością miejsc, urodzaiem, a osobliwie wybor-nými sadami. Produkta główniejsze są tu: zbożé, winnica, morele, brzoskwinie, wiśnie, śliwy, trześnie, migdał, drzewa granatowé, winné jagody, orzechy greckie i wołoskie, melony, kawoz

ny, rozmaite bydło, owce, miejscami wielbłądy i osły, tudzież nie mało iewziór słonych.

Ludność oboiędzy płci wynosi blisko 207,000 dusz. Tu prócz Rosyjan, są Grecy, Ormianie i częścią Żydzi: atoli większą liczbę obywatelów stanowią Tatarowie.

Herb taurycki wyróża w polu złotém orła o dwu głowach, na którego piersi náyduje się krzyż z ośmią rogami.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 6 powiatów, w których té są miasta:

1) *Symferopól*, niegdys *Achmeczet*, miasto guberskie nad rzeką Salgirem na wdzięcznych równinach.

2) *Eupatoryiá* czyli *Kozłów* miasto s portém w stronie zachodniéy półwyspu nad czárném morzém.

3) *Perekop* na międzymorzu półwyspu krymskiego.

4) *Teodozyiá*, przedtém *Kefa* w stronie wschodniéy półwyspu przy znacznie podniesionym i s przykra stoczystym brzegu morza czárnego.

5) *Dnieprowsk* na lewym brzegu Dniepra.

6) *Militopól* nad rzeką zwaną mlecznymi wodami.

W téy gubernii są inné należné do niéy miasta :

1) *Sewastopól*, dawniéy *Achtyiar* náyznakomitszé na półwyspie miasto portowé, przy brzegu zachodnim morza czárnégó między dwoma portami.

2) *Balakława* miasto portowé w téyże stronie półwyspu nie daleko Sewastopola.

3) *Bakczysaray* niegdys stolica chanów krymskich, leży między dwiema wysokiémi górąmi w równinie, okrażony wspaniałémi sadami.

4) *Karassu-Bazar* leży we śródku półwyspu nad rzeczką *Biuk-karassu*.

5) *Stary Krym* iest położony nie daleko od poprzedzaiącego miasta między górąmi na śliczném równinie, sadami opasaném.

6) *Sudak* niewielkié miasto na górze wysokiéy, niedaleko brzegu południowégó morskiégó. Tu robi się náylepsze wino.

7) *Kercz* z małą drewnianą twierdzą na brzegu zachodnim cieśniny tauryckiéy.

8) *Ienikol* albo *Wospor* na brzegu tymże przesmyku lub cieśniny tauryckiéy przeciw wyspie *Tamana*.

Do téj gubernii należy kraina kozaków czarnomorskich, ciągnąca się od brzegów południowych morza azowskiego, prawym brzegiem Kubani do uścia wpadaiący do nięj rzeczki Łaby, do czego wliczą się i wyspa Taman. Miasto stołeczne téj krainy iest *Jekaterynodar*.

§ 77. 24) Guberniia kaukazká.

Granice: guberniie astrachańska, saratowská, kráy kozaków dońskich, guberniia taurycká, Gruzjiá, Persyiá i morzé kaspijskié.

Rzeki: Terek, Kuma, wyższe brzegi Manycza i Kubani.

Własność ziemi i produkta. Część téj gubernii, leżącá u spodu gór kaukazkich, má grunta żyzné: ku północy pódług ciągną się stepy suché, pełné ziemi słonéj, do rolnictwa niesposobné. Produkta tuteysze są: zbożé, owocowé drzewa właściwé klimatowi ciepłému, winnica, morwy, bydło rogaté, konie, owce, sól ieziorná i wody mineralné ciepłe, tudzież źróźdła kleiu białégo ognistého i niewygasistého lub nefty.

Ludność dochodzi do 100,000 osób.

Tu prócz Rosyjań, tę liczbę składają Ormianie, Gruzińcy, Osietyńcy, Czerkasi, Nogaycy, Truchméńcy i Abazińcy.

Herb kaukazki ieszcze nieustanowiony.

Podziół gubernii. Dzieli się ona na 5 powiatów, w których té są miasta:

1) *Heorhiiewsk* miasto guberskie s twiárdzą nad brzegiem małej Kумы. W tym powiecie rolnictwo iest dosyć zyskowné.

2) *Alexandrów* s twiárdzą nad rzeką Kalausém.

3) *Stawropól* miasto i twiárdza nad rzeką Aszlą. W tym powiecie uprawa roli udaie się bardzo dobrze.

4) *Mozdok* s twiárdzą nad Terekiem. Tuteysi obywatele zasádzają winnice.

5) *Kizlar* przy odnodze rzeki Tereku o wierst 60 od uścia onéy. Stąd prowadzi się handel s Persyją i różnemi narodami kaukazkiemi. Oywatele tuteysi zasádzają pomyślnie winnice i bawią się wychowém iedwabników: mają wielé na wódkę browarów i fabryk skórowych, tudzież fabrykę bawelnianą, gdzie się sporządzą materyjá różną.

§ 78. 25) Guberniá astrachańska.

Granice: guberniie orénburská, saratowská, kráy dońskich kozaków, guberniá kaukazká i morzé kaspijskié.

Rzeki: Wołga i Sarpa.

Włásność ziemi i produkta. Guberniá ta skłádá się z miesc równych, gdzie grunt iest piaszczystogliniasty i bardzo suchy, wszedy słonawy i má wielé iezior słonych. Produkta tuteyszé są: nieco zboża, osobliwie proso i pszenica, winnica, przednie melony i kawony, różne owocowé drzewa, lukreeyiá, sól ieziorná, bydło, i podobnie statkiem ryby.

Ludność dochodzi do 62,000 dusz. Prócz Rossyian, są tam różnych pokoleń narody, iakiemi są: Tatarowie bucharscy, kundarawscy, Nogaycy, Ormianie, Persyianie i Kałmucy.

Herb astrachański wyrázá w polu niebieskiém leżący poziomo goły srebrny miecz, a nad nim koronę złotą.

Podziół gubernii. Skłádá się ona ze 4 powiatów, w których miasta są:

1) *Astrachań* miasto guberskié portowé przy niższym brzegu Wołgi. Tu się nájdúią liczné fabryki iedwabné,

półiedwabné i bawełniané, łoiowé, skór-
rowé, gdzie prócz zwyczajnych skór,
robią się czerwóné i żólte safiany o-
sobliwszý dobroci i różnych kolorów
szagreny. Obywatele tuteysi utrzymują
obszérné winnice lub sady zasadzoné
winnicami, i stąd prowadzi się handel
przez morzé kaspijskié do Persyi, In-
dyi, Chiwy i Bucharji futrém, baweł-
ną, iedwabiém, materyiami iedwabné-
mi i bawełnianými, statkami żelaznými
skórami i inszými towarami.

2) *Krasny Iar* leży przy wscho-
dniéy odnodze Wołgi, którógó mieszkań-
cy zatrudniają się łowiéniém ryb.

3) *Ienotaiewsk* na prawym brzegu
Wołgi wyżéy Astrachania. Obywatele
tuteysi głównieyszą odnoszą korzyść
z łowiéniá ryb.

4) *Czárny Iar* nad Wołgą na prawym
iéy brzegu, gdzie mieszkańcy podobnie
bawią się łowieniém ryb.

§ 79. 26) Guberniá saratowská.

Granice: gubernie woroniezka, tam-
bowska, pénzénská, symbirská, orén-
burská, astrachańská i kraina dońskich
Kozaków.

Rzeki: Wołga, Sura, Choper, Niedźwiedzica, Irgis, Uruslan i Sarpa: z jezior zaś najsławniejsze jezioro eltonskie solne.

Przymiot ziemi i produkta. Część téj gubernii leżąca na prawym brzegu Wołgi, má powierchnią gruntów żyzną; przeciwnie zaś na stronie lewéy téj rzeki będąca część, pełna wielu gorzkich i słonych jezior, rzeczek i topieli lub trzęsawisk. Produkta główne tu są: zboże, piénka, wyborne łąki, piękne bydło, ryba, sól jeziorná, miejscami las: nadto zasadzone są morwy, sieie się tytuń i náyduią się wody kruszcowe.

Ludność wynosi do 717,124 głów: Oprócz Rossyian, są tu niemieccy koloniści, Tatarowie, nieco Mordwy, Czuwaszów i Polaków.

Herb saratowski wyráża w polu błękitném trzy sterledy, dwie dyaagonalnie z wiérzchnich węglów we śródku tarczy, trzeciá zaś prostopadle, głowami do siebie obrócone.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 8 powiatów, w których powiatowe miasta są:

i) *Saratów* miasto guberskie na prawym brzegu Wołgi. Náywiększy han-

del tuteysi obywatele prowadzą rybą. Má warstаты robiénia lin i cegielnie. W bliskości miasta tego zasádzaią morwy.

2) *Chwałyńsk* na prawym brzegu rzeki Wołgi.

3) *Wolsk* także na prawej stronie Wołgi.

4) *Kuznieck* przy Truiewie ku gubernii sibirskiéy. Má fabryki skórówé: a w powiecie iest 1 sukiénna i 2 płóciénne.

5) *Piotrowsk* lub *Petrowsk* nad rzeką Niedźwiedzicą.

6) *Serdob* nad rzeką Serdobą, do Chopru wpádaiącą.

7) *Kamyszyn* nad rzekami Wołgą i Kamyszénką.

8) *Carycyn* nad rzekami Wołgą i Carycą. Obywatele tuteysi utrzymuią po większey części bydło, łowią ryby i zasádzaią kawony i winnice. W tym powiecie leży wieś ludu bractwa morawskiégo, zowiácá się *Sareptą* i *achtubińská* iedwabná fabryka przy odnodze Wołgi, zwaney *Achtubą*.

Do téy gubernii náleżą miasta dawniéy powiatowé: 1) *Atkarsk* nad rzekami Atkarą i Niedźwiedzicą: 2) *Bata-szew* nad rzeką Choprém.

§ 80. 27) Guberniia symbirská.

Granice: guberniie kazańska, orénburská, saratowská, pénzéńska i niżegrodzká.

Rzeki sławniejsze: Wołga, Sura, Swiiaha, Ałatyr, Piianá, Czeremszan, Sok i Samara.

Własność ziemi i produkta. Powierzchniá gruntów téy guberniie jest po większý części s czárný ziemi złożóná, a gdzie niegdzie z jłu, piasku i gliny s kamiéniém wapiénnym zmiészáný; a zatém grunt tén przy należytym nawozie dosýc żyzny. Produkta główniejsze są: zbożé, ryba, bydło, pastwiska lub łąki, las, pszoły, gips i rudy żelazné.

Ludności, krom szlachty i duchowieństwa, liczy się dusz 825,722. Tu, oprócz Rossyian, są Tatarowie, Czuwasze, Czeremisowie, Mordwanie i Kałmucy.

Herb symbirski wyobraża w polu sińém na biáłym słupie koronę złotą.

Podziát guberniie. Ona dzieli się na 10 powiatów, w których té są miasta powiatowé:

1) *Symbirsk* miasto guberskié na pra-

wym brzegu Wołgi. Miészkańcy tu-
teysi, prócz handlu, mają znaczny zysk
z żeglowaniá po Woldze. W tém mie-
ście są mydłownie, fabryki robiéniá
świeć łoiovych i skórowé, oraz sło-
downie.

2) *Senhiley* albo *Senhileiew* na pra-
wym brzegu Wołgi przeciw uściu Cze-
rémszana. Má garbarnie: w powiecie
zaś iest przedniá fabryka sukiénná.

3) *Stawropól* na brzegu lewym Woł-
gi przy odnodze iéy kuniá Wołoszka.
W tém mieście iest ustanowioná woy-
skowá Kałmuków kancellaryiá i szkoła,
w którój się uczą dzieci Kałmuków ro-
dowitégo swégo ięzyka. Są tu gar-
barnie.

4) *Samara* na lewym brzegu Woł-
gi przy uściu Samary.

5) *Syzrań* na prawym brzegu Woł-
gi przeciw uściu Syzrani. Obywatele tu-
teysi náywięcéy kupczą zbożém. W po-
wiece tym iest fabryka robiéniá ko-
pérwasu.

6) *Karsuń* nad rzékami Baryszém i
Karsunká. W powiecie tym iest wy-
śmiénitá fabryka bawełnianá.

7) *Alatyr* nad rzékami Surá i Ala-

tyrém. W tym powiecie iest fabryka płócienná.

8) *Ardatów nad Ałatyrém* przy rzéce Ałatyrze.

9) *Kurmysz nad Sura i Kurmyszká.*

10) *Buińsk nad rzeká Karlém.*

§ 81. 28) Guberniá pénzénská.

Granice: gubernie niżegrodzká, symbirská, saratowská i tambowská.

Rzeki znacznieyszé: Sura i Moksza.

Własność ziemi i produkta. Guberniá ta, má położenie miesca po więkshéy części równé, i powierzhniá iéy składá się ogólnie s tłustéy czárnéy ziemi. Produkta są: zbożé, którégó ilość nie małą zbywaiącą od wewnętrznéy potrzeby, posylá się do inszych miast rossyyskich, śliczné łąki, bydło, pszczoły, ryba, náyosobliwiéy w rzéce Surze, las, kamién młyński lub do żarn i ruda żelazná.

Ludność dochodzi do 700,000 głów. Tu, kromia Rossyián, mieszkaią Mor-dwanie.

Herb pénzénski wyrázá w polu zieloném trzy snopy: pszéniczny, ieczmiénny i prosiany.

Podział gubernii. Ona dzieli się na 10 powiatów, w których są miasta powiatowé:

1) *Pénza* miasto guberskié nad Surą i przy uściu rzeczki Pénzy. Obywatele tuteysi handlują náywięcéy zbożém.

2) *Horodyszczé* nad rzekami Iułowém i Kiczkieleyką ku gubernióm symbirskiéy i saratowskiéy.

3) *Mokszan* nad rzeką Mokszą.

4) *Insara* nad rzekami Insarą, Issą i Łapszayką.

5) *Sarańsk* nad rzekami Insarą i Saranwą ku gubernióm niżegrodzkiéy i symbirskiéy.

6) *Krasnosłobodzk* nad rzeką Mokszą.

7) *Narowczat* nad rzekami Szeldaysą i Łopyżewką.

8) *Keréńsk* nad rzekami Keréndą i Wadém.

9) *Niższy Łomów* przy rzéce Łomowie.

10) *Czénbar* lub *Czémbar* nad rzeką Czénbarém.

W téy gubernii są miasta niegdy powiatowé: 1) *Troick* nad rzekami Mokszą i Sezémką; 2) *Wyższy Łomów* nad rzeką Łomowém; 3) *Szeszkieiów* nad rzekami Szeszkieiówką i Kalma.

§ 82. 29) Guberniá niżegrodzká,

Granice: gubernie kostromská, wiat-ská, kazańská, symbirská, pénzéńská, tambowská i władzimirská.

Rzeki: Wołga, Oka, Wetłaha, Su-ra, Tesza, Piianá, Ałatyr.

Własność ziemi i produkta. Powiérzchniá gruntów po większey części równá i pokrytá czárná ziemiá, przeto rodzi obficie wszelakié zbożé. Inné produkta sławnieyszé są: owoce drzew, osobliwie jabłka, dąb i inné drzewa, bydło, pszczoły, ryba, kamiénie wapiéné i gips.

Ludność wynosi dusz do 846,142. Prócz Rossyán, są tu Czuwasze, Czeremisi, Mordwanie i Tatarowie.

Herb niżegrodzki wyobráża w polu białém ielénia czérwoného, mającégo rogi i kopyta czárné.

Podziół gubernii. Dzieli się ona na 10 powiatów, w których powiatowé miasta są:

1) *Niższy Nowogród* lub po ros. *Niżny Nowgorod* nad rzekami Wołgá i Oká: má znaczną fabrykę płociénną, skąd się płótna posyłaiają dlá przedaży náywięcéy do Sanktpetersburga, i war-

staty do przedzenia; w powiecie zaś jest drótowną fabryka.

2) *Balachna* nad rzekami Wołgą i Uzołą. Má fabrykę płócienną i warzenia soli.

3) *Semenów* nad rzeką Sachtanką ku granicy gub. kostromskiéy. W tym powiecie jest fabryka drócianną.

4) *Wasil* nad rzekami Wołgą i Surą.

5) *Kniahinin* nad rzekami Kniahininką i Imzą. W tym powiecie jest fabryka sukienną.

6) *Horbatów* nad rzeką Oką; má stalową fabrykę. W powiecie tym leży wieś Pawłowo sławną rzemięstlém słóarskiém.

7) *Ardatów* nad rzeką Lemeszą, do Teszy wpádaiącą. W tym powiecie są rudnie żelazné i wielé fabryk olejnych.

8) *Arzamas* nad rzekami Teszą i Szalką; má wielé garbarzów i zamešników.

9) *Sergacz* nad rzeką Sergaczém.

10) *Łukoianów* nad rzeką Teszą.

W gubernii téy náyduią się miasta, które przedtém były powiatowé:

1) *Poczynki* nad rzeczką Rudnią, do Ałatyru wpádaiącą; 2) *Perewoz* nad rzeką Piianą i 3) *Makarew* nad Wołgą,

wslawiony swym iarmarkiem, na który s towarami różnemi zjeżdżają się w wielkiéy liczbie kupcy s całego państwa.

§ 83. 50) Guberniá kazańská.

Granice: gubernie wiatská, orénburská, s ymbirská i niżegrodzská.

Rzeki: Wolga, Kama, Sura, Koksza-ha, Swiiaha, Czerémszan i Cywil.

Własność ziemi i produkta. Ta guberniá miejscami wydatná, lecz w ogólnosci má położenie równe, pokryté po większéy części czarną ziemią. Produkta onéy są: wszelakié zboże, piénka, las, w którym iest wiele dębów do budowy okrętów sposobnych, bydło, pszczoły, ryba, alabastr.

Ludność dochodzi do 843,850 dusz. Tu, prócz Rossyian, są Tatarowie, Czeremisi, Czuwasze, Mordwanie i Wotiacy.

Herb kazański wyráza w polu biá-
łym smoka czárnego s czerwónemi skrzy-
dłami pod złotą kazańską koroną.

Podziál gubernii. Dzieli się ona na 12 powiatów, w których miasta są powiatowe:

1) *Kazań* znakomite miasto gubernskie z Uniwersytetem na lewym brzegu Kazanki, do Wołgi wpadaiący. Kupcy tuteysi prowadzą handel ze wszystkiemi lepszemi handlowemi w Rosyi miastami. Má sławną fabrykę sukienną, skarbową robienią pomp, wiele liczy garbarzów, którzy robią iuchty i przednie safiany albo kurdwany, są mydlownie, fabryki oleyné, dwie ludwisarnie gdzie dzwony leią i wiele innych manufaktur. W powiecie tym jest położone miasto dawniéy byłé powiatowe *Arsk*.

2) *Mamadysz* na brzegu prawym rzeki Wiatki, gdzie wpadá rzeczka Oszma: má garbarzów, a w powiecie tym są dwie fabryki pławieniá miedzi.

3) *Czystopól* nad rzeką Kamą i do niéy wpadaiącą rzeczką Berniaszką.

4) *Łaiszew* na prawym brzegu Kamy przy rzeczkach Brysie i Zatonie. W tym powiecie są fabryki: sukienná, płócienná i robieniá lin.

5) *Spassk* na lewym brzegu rzeczki Bezdny, do Wołgi wpadaiący. O kilka wiersst od tego miasta nad rzeczką Melénką leży wieś *Uspiéńská* czyli *Brachimów*, na gruzach albo rozwalinach

stolicy Bulgarów Briachimów zwanéy zbudowaná.

6) *Tetiuszy* nad rzeká Wołgá.

7) *Swiażsk* na lewym brzegu Swia-
iahi.

8) *Cywilsk* nad rzékami wielką i
małą Cywilami.

9) *Iadryn* nad rzeká Surá i iezio-
rém serhińewskiém.

10) *Kozmodemjańsk* na prawym brze-
gu Wołgi, którego obywatele kupczą
náywięcéy drzewém.

11) *Czeboksary* nad rzékami Woł-
gá i Czeboksarká; má mydlównie,
garbarnie, słodownie i 2 ludwisarnie do
odlewaniá dzwonów.

12) *Carewokoszaysk* nad rzeká Kok-
szaba, do Wołgi wpádaiącą.

§ 84. 51) Guberniá wiatská.

Granice: gubernie wołogodzka, perm-
ská, orénburská, kazańská, niżegrodzka
i kostromská.

Rzeki: Kama, Wiatka, Wetłuha,
Czepca i inné.

Własność ziemi i produkta. Położé-
nie miesca téy gubernii więcéy górz-
sté i błotnisté, powiérzchnia zaś grun-

tów w ogólności gliniastą, wyiawszy okolice nadolne ponad brzegiem Kamy, gdzie jest czarna ziemia. Produkta główne są: zboże, miód, воск, лён, iuchty i lóy: łoiu stąd się posyła na wielką sumę do portu archanielskiego: są rudy miedziane i żelazne.

Ludność dochodzi do 908,708 dusz. Tę liczbę czynią, prócz Rosyjan, Tatarowie, Wotiacy, Czeremisi i Teptorowie.

Herb wiatski wyobraża w poiu złotém z obłoków wychodzącą rękę, trzymającą napięty łuk ze strzałą, nad tą zaś ręką w części górnej tarczy krzyż czerwony.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 10 powiatów, w których miasta powiatowe są:

1) *Wiatka* przedtém *Chłynów*, miasto guberskie nad rzeką Wiatką. Stąd handlują aż do Archanielska, Sanktetersburga, Astrachania i innych kupieckich miast. Przedniejsze towary są: zboże, skóry rozmaicie wyprawione, лён, olej lniany, воск i miód.

2) *Ortów* nad rzekami Wiatką, Worobichą i Plestychą: má sławne rozpuszczania łoiu fabryki.

5) *Słobodzk* po ros. *Słobodskoy* nad rzeką Wiatką niżej miasta Wiatki. Obywatele tuteysi kupczą zbożem z miastem Archanielskiem: są fabryki skórowe i rozpuszczania łoju.

4) *Hłazów* przy wyższym brzegu Czepcy, do Wiatki wpadaiący.

3) *Kotelnicz* nad Wiatką niżej Orłowa: má fabryki łoiewe i mydlownie.

6) *Iarańsk* nad rzeką Iaraném, do Pyżmy wpadaiąca.

7) *Nolińsk* nad rzekami Woią i Dubrowką.

8) *Urżum* nad rzeką Urżumém.

9) *Ielabuha* na prawym brzegu Kamy.

10) *Sarapul* także na prawym brzegu Kamy: má mydlownie, garbarnie i cegielnie.

W téy gubernii są miasta niémające powiatów: 1) *Kay* przy szycie rzeki Kamy; 2) *Małmysz* blisko rzeki Wiatki, i 3) *Carewosanczursk* nad rzeczkami Koksahą i Starzycą.

§ 85. 32) Guberniia permská.

Granice: gubernie wołogodzka, tobołská, orénburská i wiatská.

Rzeki: Kama, Wyszera, Tura, Czursowá, Kołwa, Sylwa, Pyszma i Ufa.

Własność ziemi i produkta. Tu się rozciągają wysokie góry zwané uralskimi, które stanowią przyrodzoną granicę między północną Azją i Europą, a grunt po powierzchni skalistey i wysokiéy w powszechności mało do rolnictwa przydatny. Główniejsze produkty są: las, dzikie zwierzęta, bydło domowé, ryba, kamienie różné, iakoto: ametysty, chryzolity, górne kryształy, szmaragdy, szafiry, topazy, chalcedony, opale, agaty, iaspisy i niektóre inne drogich kamieni gatunki, także osoblwsze huty solné; atoli náybardziéy ta guberniá obfituje w rozmaite kruszce, szczególniéy zaś w miédz i żelazo, stąd się bierze do kilka pudów szczerégo nawet złota. Tu zbudowano do 70 rudén czyli fabryk żelaznych, a do 30 miédzianych, słowém górniczé rzémieślo iedyną i główną jest zabawą obywateli.

Ludność dochodzi do 903,576 dusz. Prócz Rossyian, mieszkają tu Tatarowie, Baszkirowie, Zyranie, Czeremisi i Wogulicze.

Herb permski wyróża w polu czernym

woném niedźwiedzia srebrného, na nim postawioną w złotéy oprawie Ewangelii, a nad Ewanielią krzyż srebrny.

Podział gubernii. Ona dzieli się na 12 powiatów, w których są miasta powiatowé :

1) *Perm* miasto guberskie na brzegu lewym Kamy. Do r. 1781 to miasto było wsią, w roku tym dla wyborného położenia miejsca zostało naznaczone na główne swéy gubernii, dopiero zaś jest ono bardzo rozległe i piękne. Perm dla tego nazwane, że tutejszą guberniá zajmuje wielką część dawnéy Permii, od czego téż i sama guberniá Permską zowie się.

2) *Kunhur* nad rzeką Syłwą i Iréną. Obywatele tuteysi mają do 90 skórowych fabryk, utrzymują liczne mydlownie, i kupczą zbożem.

3) *Krasnoufimsk* przy szczybie lub wierzchołku Ufy.

4) *Ossa* albo *Osińsk* na brzegu lewym Kamy nad rzeczką Osinką.

5) *Ochańsk* na prawym brzegu Kamy.

6) *Salikamsk* nad rzeką Usołką. Kupcy tuteysi handlują futrém po różnych miastach rossyjskich.

7) *Czerdyń*, niegdyś stołeczne miasto Permi wielkiéy, leży nad Kołwą, do Wyszery wpádaiącą.

8) *Iekaterynburg*, założony w r. 1725, leży nad Isetém. Tu się nájdaią: mienica, fabryki żelazné i 1 szlifiarniá, wielé skórowych i rozpuszczaniá łoiu.

9) *Szadryńsk* nad Isetém niżéy Iekaterynburga.

10) *Kamyszłów* nad rzeką Pyszma.

11) *Werchoturje* nad rzeką Turą. Tu teysi obywatele kupczą bydłem rogatém, końmi i utrzymuią znaczne fabryki skórowé.

12) *Irbít* nad rzeką Irbítém i Nica. To miasto wsláwioné iest iarmarkiém, który się tu zaczyna piérwszych dni Lutého i ciągle trwa prawie do Marca. Na iarmark tén przywożą się z Archanielska i Moskwy, różne zagraniczne towary, iakoto: cukier, kawa, materyie iedwabné, sukna, wina, i t. p.; z Orénburga szlafroki szyté, ... (*), ryż,

---

*

(*) W tém miejscu iest po rossyysku słowo *biazis* niewiedząc co to znaczy, wolálem dáć punkcieki. N. T.

smusiki, bawełna pospolitá i przedziona; s Kiachty towary chińskie, s Syberyi zaś futro.

§ 86. 55) Guberniá orénburská.

Granice: gubernie tobolská, permská, wiatská, kazańská, symbirská, saratowská, astrachańská i stepy Kirgiskaysackié.

Rzeki: Ural, Kama, Tobol, Biálá, Sákmara, Ufa, Uy, Samara, Sok i Czeremszan.

Własność ziemi i produkta. Guberniá ta należy do rzędu guberniy górzystych. Ona zawiera w sobie część znaczną gór uralskich, które bardziéj szerzą się między szczytém rzék Urala i biáléj. Té góry przerznawszy Ural wychodzą pomiędzy wierzchołkami rzék Ory i Lemby w stepy kirgiskie, pod imiéndem gór huberlińskich. Tu bierze początek odnoga gór uralskich, zwana powszechnym syrtém, i aż do Wołgi ciągnie się. Pomimo wszakże górzystość, zbożé tu rodzi się ze zbytkiém. Inszé produkta są: las, wyborné łąki, bydło domowé, między którém są wielbłądy, pszczoły, náyosobliwiéj wielé ru-

dy miedzianéy i żelaznéy, dla czego i założono tu wazné huty żelazné i miedziané.

Ludność dochodzi do 639,426 dusz. Prócz Rosyjan, są tu właściwie zwani Tatarowie, Baszkirowie, Mesczeracy, Czeremisi, Czuwasze, Mordwanie i Tepterowie.

Herb orénburski wyobraża polé zloté podzieloné niebieską stréfą, która tu oznaczá biég rzeki Urala: w części wyższéy tarczy wychodzi do połowy dwóygłowy orzeł imperatorski, ukoronowany trzéma zwyczajnymi koronami zlotými; w niższéy zaś błękitny krzyż taki, jaki jest w orderze św. Andrzeia.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 12 powiatów, w których té są miasta powiatowé:

1) *Ufa* miasto guberskié nad rzekami Biłą, Ufą i Sutolokiém. W tym powiecie są rudnie żelazné.

2) *Birsk* nad rzeką Biłą.

3) *Ménzelińsk* nad rzeką Ménzelém.

4) *Buhulma* nad rzeką Buhulmą.

5) *Buhurustańsk* nad rzeką Kinelem, do Samary wpadająca.

6) *Bielebińsk* nad rzeką Bielebińskiem.

7) *Sterlitamack* nad rzeką Biłą i Ster-
lą.

8) *Czelabińsk* albo *Czelaba* nad rzé-
ką Miiasém.

9) *Orénburg* na prawym brzegu U-
rala. Tu iest komora pograniczná cel-
ná i założony bank dla handlu z Bu-
charcami, Chiwińcami i Kirgizcami za
miastém, w którym przemieniaią pié-
niądze.

10) *Buzuluk* nad rzekami Samarą i
Domasznią.

11) *Werchouralsk* nad szczytém Urala.

12) *Troick* nad rzeką Uiem. Tu iest
komora celná pograniczná i dóm ban-
kowy dla przemiany piéniędzy i han-
dlu z Bucharczykami, Kirgizcami śrze-
dniey Ordy i Chiwińcami. W tym po-
wiece są rudnie żelazné.

W gubernii téy iest miasto przed-
tém powiatowé *Sergiiewsk*, i krom te-
go drugie stołeczne Kozaków uralskich
Uralsk, położone nad rzeką Uralém,
wyżey uściá Czahana. To miasto nader
iest rozleglé i ludné. Woyska Kozaków
uralskich regularného w służbie liczy się
pólków 10. W téyże gubernii nad rzé-
kami Uralém i Uiem náyduią się twier-

dze dla ochrony od ludów pasterskich, niemających stałych swych siedlisk.

§ 87. 34) Guberniá tobolská.

Granice: gubernie archanielská, wołogodzka, permská i orénburská, stepy kirgiskie, guberniá tomská, tudzież morzé lodowaté.

Rzeki: Ob, Irtysz, Soswa, Om, Tara, Demianka, Iszym, Wahay, Tobol, Konda, Iset, Tura i Tawda.

Własność ziemi i produkta. Miesca rozległe, położone wewnątrz koła biegunowého, są pełné błót i mchu, gdzie roście karłowaté iwowé drzewo nizkie; od koła zaś biegunowého do 58 stopnia szerokości, guberniá ta iest napełnioná gęstými lasami i wielą błotami: stepy barabińskie mają grunt żyzny: nad rzekami Iszymém i Wałahą leżą po większý części albo stepy piaszczyste albo słone; przeciwnie zaś ponad niższą częścią Tobola, Isetu, Tury aż do Tawdy rozciągają się równiny urodzajné. Produkta tuteysze są: zboże, las, zwierzęta dobrého futra, bydło, ryba, zwierzyná i sól ieziorná.

Ludność dochodzi do 447,000 głów.

Prócz Rosyjań, żyją tam różne tatarskie narody, Ostiacy i Samoiedzi.

Herb tobolski wyróża w polu siném piramidę złotą z armaturą woyskową, bębnami i alabartami lub bardyszami obosiecznemi.

Podział gubernii. Ona dzieli się na 9 powiatów, w których są miasta powiatowé:

1) *Tobolsk* miasto guberskie na prawym brzegu Irtyszu przeciw uściu Tobola. Kupcy tuteysi handlują po lepszych iarmarkach rossyyskich, aż do Moskwy i Kiachty. Iest fabryka znaczna płócienná, są skórowé, topieniá łoju i warzeniá mydła.

2) *Tiumén* po obu stronach Tury. Tu mieszkaia Tatarowie i Bucharczykowie. Má fabrykę odléwaniá dzwonów i iest sławny fabrykami skórowémi.

3) *Turyńsk* także nad rzeką Turą wyżey Tiuménia: má fabryki warzeniá mydła i skórowé.

4) *Iatutorowsk* na lewym brzegu Tobola, niżey uściá Isetu.

5) *Kurhan* na brzegu lewym Tobola.

6) *Iszym* nad rzeką Iszymém.

7) *Tara* na lewym brzegu Irtyszu.

Miasto sławne jest fabrykami skórowymi.

8) *Omsk* s twierdzą nad rzekami Irtyszem i Omią.

9) *Berezów* nad rzeką Soswą, do Ob wpádaiącą. Mieszkańcy tuteysi po większy części żywią się łowieniem ryb i biciem zwierza.

W téy gubernii są twierdze dla ochrony granic od stepów Kirgiskaysackich, które czynią linią iszymską, ta się zaczyna od linii uyskiéy przy Tobolu i ciągnie aż do Omska więcéy niż na 500 wierst.

§ 88. 35) Guberniá tomská.

Granice: morzé lodowaté, guberniá tobolská, stepy kirgiskaysackié, Ziungoryiá, Mogoliá i guberniá irkútská.

Rzeki: Ieniséy, trzy rzeki Tunguski, Abakan, Iełohuy, Turuchan, Czumysz, Tom, Czulým, Ket, Irtysz, Buchtorma i Ułba.

Własność ziemi i produkta. Północná część téy gubernii má położenie w ogólnosci równe, i składa się z błot: ku południowi rozciągają się miejsca wysokie, które zamieniają się około gra-

nie południowych w góry wyniosłe, pasmém ciągnące się. Tu leżą náyżyzniejszė równiny, gdzie tylė się rodzi zboża, że wystarczǎ nawet obywatelóm pólnocnych strón tėj gubernii. Prócz zboża sǎ innė produkta: las, bydło, zwierzęta wybornėgo futra, ryba, pszoły, melony, kawony, lén, tytuń, złoto, srebro, żelazo, olów i róźné kamienie.

Ludność dochodzi do 352,500 dusz. Tu prócz Rossyján, sǎ Polǎcy, Samoiedzi, Ostiacy, Iakutowie, Tungusowie, Kaczyńcy, Sohaycy, Teleuci, Bėltyrowie, Kałmucy i Koybale.

Herb tomski wyrǎżǎ w polu zieloném konia w prawǎ stronę bieżǎcego.

Podziół gubernii. Dzieli się ona na 8 powiatów, w których sǎ miasta powiatowė:

1) *Tomsk* miasto guberskiė na brzegu prawym Tomu. Kupcy tuteysi handlujǎ po náylepszych rossyyskich iarmarkach i w Kiachcie. W tэм mieście sǎ fabryki przedniė skórowė i warzėniǎ mydła.

2) *Ieniseysk* na lewym brzegu Ieniseiu. Tu bywǎ w Sierpniu wielki iarmark.

3) *Turuchańsk*, przedtém *Mangazeia*

nad rzekami Ieniseiém i Turuchaném. W tém mieście prowadzi się znaczny handel futrém.

4) *Narym* przy uściu rzeki Keti lub Kéci i nad rzeczką Narymką. Mieszkańcy tuteysi główniejszą mają żywność z łowięcia ryb.

5) *Kaińsk* nad rzeczką Kayką, do Om wpadająca.

6) *Krasnoiarsk* na lewym brzegu Ieniseiu, gdzie wpada doń Kacza. Kupcy tuteysi handlują futrém, osobliwie sobolami,

7) *Kuznieck* nad rzeką Tomém. Obywatele tameczni kupczą futrém i bydłem.

8) *Biysk* przy złączeniu się rzeki Bii s Katuną.

W téy gubernii są górnicze fabryki: *Barnaulská* najsławniejszą huta srebrną na brzegu lewym Oby przy uściu rzeczki Barnaula; *Pawłowská* nad rzeczkami Kasmałą i Funtowką; *Suzuńská* przy rzeczce Suzunie, do Oby wpadający, gdzie się téż náyduje mińca; *Łokciowská* lub po ros. *Łoktiewská* przy rzeczce Aleie; *Hawryłowská* nad rzeczką Talmową; *Zmieiewská* nad rzeczką Korboliczą; *Tomská* przy rzeczce Tom - Czułymie. Wszystkie

té fabryki, wyiawszy ostatnią, są założone dla topienia srebra; na tomskiej zaś rozpuszczają żelazną rudę. Krom tych fabryk iest ieszcze szlifiarnia czyli gdzie kamienie rzezą, zwaną *Koływańską*. W gubernii téy znaydują się nad rzeką Irtyszém dla bezpieczeństwa od wtargnięcia narodów niemających stałego swého pomieszkania, twierdze, które czynią *linią irtyską*.

§ 89. 56) Guberniá irkutská.

Granice: guberniá tomská, ocean północny i wschodni, Mongolia chińska i Dauryiá.

Rzeki: Lena, Kirénga, Witim, Olekma, Aldan, Wiluy, Angara, Iana, Indyhirka, Alazeia, Kołyma, Anadyr, Kamczatka, Ochota, Szyłka, Arhunia i wiele innych wielkich rzék: z jezior zaś náywiększe Baykal.

Własność ziemi i produkta. Większą część téy gubernii má położenie górzyste, kamiéniste lub skaliste i do uprawy roli niesposobné. Lepsze do rolnictwa grunta leżą na zachód i południe jeziora Baykala: także na wschód południe tego jeziora po dolinach gór i po nizinach rzék są miejscami grun-

ta oromé. Co do produktów przyrodzenia, oprócz zboża, sławniejsze są: las, bydło, zwierzęta przedniego futra, osobliwie sobole, liśy, wiewiórki, ryba, rudy ołowiane i srebrne, niektóre kamienie przezroczyste, jeziora solne i źródła.

Ludność dochodzi do 407,753 dusz. Prócz Rossyjan, mieszkają tu Polacy, Mongolanie, Buriatowie, Tungusowie, Jakutowie, Jakagirowie, Koriacy, Czukcze, Kamczadale i Karagasi.

Herb irkucki wyróża w polu srebrnym na zielonéy trawie bieżącego w lewo bobra i trzymającego w paszczęce sobola.

Podział gubernii. Ona dzieli się na 15 powiatów, w których są miasta powiatowe:

Irkuck (Irkutsk) na prawym brzegu rzeki Angary przeciw uściu rzeczki Irkuta. Kupcy tuteysi handlują do Kiachty i po znaczniejszych rossyjskich iarmarkach. Má sukienną skarbową fabrykę, płocienną i robienia kapelusów, tudzież hutę szklaną, robienia świec olejowych, skórowé i mydlownię.

2) *Werchnaudińsk* nad rzekami Udą i Selengą. Obywatele tameczni náywię-

céy się bawią rolnictwém, utrzymywaniem bydła, połowém ryb. W tym powiecie znáyduią się: *Selénhińsk* na brzegu prawym Selénhi, w okolicach którego zbiera się náylepsze rabarbarum; twiérdza *Piotra i Pawła* (po ros. *Petropawłowskaia*) także nad rzeką Selénhą; *Troickosawská* twiérdza nad rzeczką *Kiachtą*; *Kiachta* pograniczne i kupieckie miasteczko (po ros. *słoboda*) nad rzeczką *Kiachtą*. Tu się odprawuje bardzo wáżny handel s Chińczykami przez zamianę towarów.

3) *Niżneudińsk* nad rzeką *Udą*, wpádaiącą z lewéy strony do wyższéy *Tunguski*.

4) *Kiréńsk* nad rzekami *Lena* i *Kiréngą*.

5) *Nerczyńsk* nad rzeką *Nerczą*, ze strony lewéy do rzeki *Szyłki* wpádaiącą. W tym powiecie są miasta niegdys powiatowé: *Strietońsk* i *Doronińsk*, oraz fabryki górniczé, iakoto: *nerczyńská*, *duczarská*, *kutomarowská*, *iekaterynińská*, *alexandrowská*, *hazimurská*, *szylkińská* i *pietrowská*: piérwsze siedm założono dlá topieniá rud srébrzysto-ólowianych, ostatniá zaś dlá rozpuszczaniá żelaza.

6) *Barhuzińsk* nad rzeką *Barhuziném*, do *Baykala* wpádaiącą.

7) *Olekmińsk* nad rzekami *Lena* i *Olekma*.

8) *Iakuck* nad rzeką *Lena*. Obywatele tuteysi znaczny prowadzą handel futrém.

9) *Oleńsk* nad rzeką *Oléńskiém*.

10) *Zyhańsk* nad rzeką *Lena* przy samém kole biegunowém.

11) *Zaszywersk* nad *Indyhirką* we śródku koła biegunowého.

12) *Aklańsk* nad rzeką *Aklaném*.

13) *Inżyhińsk* przy uściu *Inżyhiny*.

14) *Ochock* przy uściu rzeki *Ochoty* sportém i miescém sposobném do budowania i naprawy okrętów.

15) *Niżnekamczack* na półwyspie *Kamczatki* nad rzeką *Kamczatką*. W tym powiecie sławne są miejsca: więziénie *tygilskie* (po ros. *Tygilskoy ostroh*), *bolszerzeckie*, *werchnekamczackie* i port morski *Piotra i Pawła* lub *petropawłowskaia hawań* przy odnodze *awaczyńskiey*.

II. *Guberniie* ná osobnych prawach zastawioné, są:

§ 90. 37) Guberniá Kiiowska.

Granice: gubernie czernihowska, połtawska, chersońska, podolska, wołyńska i mińska.

Rzeki: Dniepr, Irpeń, Stuhna, Roś.

Własność ziemi i produkta. Guberniá ta, składa się z miejsc równych, pokrytych czarną ziemią, a przeto należy do rzędu żyznych guberniy. Ona obfituje w zboże, drzewa owocowe osobliwszý dobroci, posilné łąki i pastwiska, konie i wielkié bydło rogate: miejscami sieiá tytuń i znáyduiá się morwy: inné zaś produkta są: lén, piénka, miód i wosk.

Ludność, króm szlachty i duchowieństwa, wynosi do 1,066,198 dusz. Tę liczbę składaią prócz Rosyian, Polácy, Żydzi, Cyganie i Menonici.

Herb kiiowski wyráza w błękitném polu Michała archaniola w sukni srebrnéj.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 12 powiatów, w których té są miasta:

1) *Kiiów* miasto guberskié nad rzeką Dnieprém. Założoné w r. 450 po n. Chr. składa się ze trzech części: s *pieczarskiéj*, własného *Kiiowa* albo staré-

go Kiiowa, zwanego także *miastem so-
fiyskiem* i *Podola*. Tu rezyduje Metro-
polita wyznania grekorossyyskiego, i jest
wiele pięknych, ogromnych i bogatych
kościółów (cerkwi), duchowna Akade-
miiá i guberskie Gimnazyum. Z oso-
bliwości, które się w tém mieście náy-
dują, na szczególniejszą zasługuje uwagę
kláštor pieczarski, zowiący się po ros.
Kiiwopeczerskoiu Ławroiu. W starym
Kiiowie kościół pod tytułem Zofii z o-
gromności i ozdób wspaniałych jest słá-
wny. Má fabryki skórówé, świec lo-
iowych i cegielnie.

2) *Wasilków* o 35 wierst na połú-
dnie-zachód Kiiowa.

3) *Bohusław* nad rzeką Rosią.

4) *Skwira* także nad rzeką Rosią.

5) *Czerkasy* nad Dnieprém niżej Ki-
iowa.

6) *Czehryn* lub *Czyhiryn* przy úsciu
rzeczki Irkleyca, do Dniepra wpádaią-
céy za pomocą Tiaśminy.

7) *Lipowiec* nad sczytém rzeki Sobu,
na lewym iéy brzegu.

8) *Umań* na lewym brzegu Umań-
ki, wpádaiącáy do Siniuchy przy po-
mocy rzeki Ietranu.

9) *Machnowka* leży od Skwiry na

zachód, nad małą rzeczką, do Teterewa wpadająca. W powiecie tym jest sukienńa i iedwabnych robienia pończoch fabryka: osiadło tu do 100 osób Menonitów.

10) *Zwinogród* na prawym brzegu rzeki gniłego Tykicza, do Siniuchy wpadającej przy pomocy (po ros.) horskaho Tykicza.

11) *Radomyśl* na brzegu lewym rzeki Teterewa.

12) *Tarasza* między Skwirą i Bohusławem nad małą rzeczką do Rosi wpadającą.

§ 91 38) Guberniia czernihowska.

Granice: guberniie mohilewska, smoleńska, orłowska, kurska, połtawska, kiiowska i mińska.

Rzeki głównejsze: Dniepr, Desna, Oster, Berezyna, Iput. *Report of Japut*

Własność ziemi i produkta. Guberniia ta, ma powierzcchnią ziemi równą i do uprawy roli wcale sposobną, a zatem rolnictwo tu jest nader korzystné: inne przyrodzone produkta są: piénka, lén, tytoń, las, owoce drzew ogrodo-

wych, bydło, osobliwie rogaté, ryba ruda żelazná.

Ludność, prócz szlachty i duchowieństwa, dochodzi do 1,014,558 dusz. Tu mieszkają między niemi Grecy, Zydzzi, i Koloniści niemieccy.

Herb czernihowski wyrąża w polu srebrném o iedný głowie orła czárnego, ukoronowaného koroną złotą i trzymającego w szponie lewéy krzyż pozłocony.

Podziół gubernii. Guberniá ta dzieli się na 12 powiatów, w których miasta są:

1) *Czernihów* miasto guberskié na brzegu prawym Desny. W tym powiecie są rudnie żelazné i luty szklané.

2) *Kozielec* nad rzeką Osterém. W powiecie tym są fabryki sukiénna i płóciénna.

3) *Nieżyn* nad rzeką Osterém, miasto zaludnione Grekami. To miasto prowadzi handel z obcemi krajami, osobliwie s Turcyą. Na iarmarki tuteyszé przypędzają się wiele koni i bydła rogatego od Kozaków dońskich.

4) *Borzna* nad rzeką Borzną.

5) *Głuchów* nad rzeką Iesmaném ku gub. kurskiéy. W powiecie tym znają

duie się fabryka skarbowá robiénia prochu i dobywá się glina porcelanowá.

6) *Konotop* nad rzeką Iezuczą. W powiecie tym iest fabryka sukiénná.

7) *Sosnica* nad Desną, Szymém i Ubedém.

8) *Nowogród - Siewierski* na prawym brzegu Desny.

9) *Starodub* nad rzeczką Babińcém, má fabrykę odléwania spiżu i skórowé.

10) *Mglin* nad rzeczkami Sudynką i Mołotkowém do Iputu wpádaiącými.

11) *Horodnia* lub *Horodnick* nad rzeką Horodnią.

12) *Nowémiasto* nad rzeką Iputém.

W téy gubernii náyduią się miasta niémające powiatów: 1) *Berezna* nad rzeką Berezą; 2) *Oster* nad rzeką Osterém; 3) *Korop* nad rzeką Koropém; 4) *Królewiec* nad rzeką dobrą wodą zwaną; 5) *Pohar* nad rzeczką Sudostém; 6) *Suraz* nad rzeką Iputém.

§ 92. 59) Guberniá połtawská.

Granice: guberniie kiiowská, czerni-howská, slobodzko-ukraińská i iekaterynosławská.

Rzeki: Dniepr; Zolotonosza, Sula; Psol; Worskla.

Przymiot ziemi i produkta. Guberniá ta, skłádá sié z równin, pokrytych powszechnie czárná ziemiá, więc do uprawy roli nader sposobná. Produkta sá tu: zbozé, owoce sadowe przednie, tytoń, bydło rogate, konie, owce, pó niektórych zaś miescach náyduie sié torf czyli darn suszony, do pálenia przydatny.

Ludność wynosi dusz około 1,517,782.

Herb téy gubernii wyobrazá tarczę podzieloná na krzyż, na cztery czésci, s których w wierzchniéy, w polu czerwóném, także na krzyż ułożone sá dwie szpady złoté; końcami ostrémi do góry; w spodniéy zaś w polu błękitném bydz powinna piramida złotá i na niéy smok w kółko zwiniony: a w drugich dwu czésciach, w polu srebrném, na ziemi postawioná s prawéy strony chorągiew czerwóná, na niéy orzeł czárny o dwu głowach, koronami ozdobiony; u którego na piérsi w węzeł ułożone iest imié Imperatora Imci s. p. Piotra I, w szponach berło i iabłko cesarskie; po lewéy zaś stronie drzewo palmowé, na ziemi także postawioné.

Podział gubernii. Guberniia ta dzieli się na 12 powiatów, w których są miasta powiatowe:

1) *Poltawa* miasto guberskie nad rzekami Worskłą i Poltawką. To miasto jest nader wslawione w historii rosyjskiej i pamiętne zwycięstwem, otrzymanem w r. 1709 przez Piotra I nad Karolem XII królem szwedzkim.

2) *Konstantynogród* nie daleko rzeki Orła do Dniepru wpadającej. W tym powiecie są wynalezione i odkryte wody kruszcowe czyli mineralne.

3) *Krzemięczuk* na lewym brzegu Dniepru. W powiecie tym wiele się znajduje fabryk salétrzanych.

4) *Choról* nad rzeką Chorolém. W tym powiecie są fabryki salétrowe.

5) *Zołotonosza* nad rzeką tegoż imienia.

6) *Łubny* nad Sułą, do Dniepru wpadającą.

7) *Pereiasław* nad Trubeżem i Altą.

8) *Pyriatin* nad rzeką Udaiem, do Suły wpadającą.

9) *Przyłuki* nad tąż rzeką. W tym powiecie jest przednia fabryka sukienna.

10) *Romen* na prawym brzegu Suły.

11) *Hadiacz* nad rzeką Psolą.

12) *Mirgród* lub po ros. *Mirhorod* nad rzeką *Chorolém*.

§ 93. 40) Guberniá finlandzká:

Granice: guberniie ołoniecká i sankt-petersburská, odnoga finlandzká i Finlandyá przedtém szwedzká, dziś iuż do Rossyi wcielóná.

Rzeki stáwnieyszé: Kiuméń i Woksa: z jezior zaś: ładozkie albo Lado-ga, Sayme i Utrus.

Własność ziemi i produkta. Tu iest grunt górzysty, skalisty, błotny i napełniony wielą ieziorami, a zatém do uprawy róli mało przygodny: lecz obfituié w lasy, zwierzynę, rybę: także mieszkańcy mają sobie wielką korzyść z wychowu stád bydła, które tu są piękne s przyczyny buynych pastwisk. W bliskości Serdobola i przy Ruskole łamią różného koloru marmur.

Ludność. Wszystkich mieszkańców liczy się do 185,242 dusz. Króm Rosyian, żyją tu Szwedzi, Niémcy i Finowie albo Finlandczykowie: ci ostatni są dawni obywatele téy krainy.

Herb finlandzki wyrážá w polu czerwóném dwie mitry xiążęcé, iedną nad

drugą, a pod niemi dwie zgięte ręce w zbroiach złotych z mieczami; obróconemi do boków tarczy.

Podział gubernii. Guberniá finlandzká skládá się ze 6^{ciu} powiatów, w których są miasta:

1) *Wyborg*, miasto guberskie, s portém i twierdzą przy odnodze finlandzkiey. Tu przychodzi corok do 100 okrętów: wywożą się stąd towary: berwiona, deski, smoła i potasz. Má guberskie gimnazyum i komorę celną.

2) *Frydrychsham* miasto s twierdzą i portém. Tu się znáyduie komora celná.

3) *Wilmanstrand* nad ieziorém Saymém miasto obronné.

4) *Neyszlot* miasto obronné nad ieziorém Utrusém. Tuteysi obywatele żywią się náywięcéy połowém ryb.

5) *Serdobol* przy ieziorze ładozkiem. Obywatele tameczni prócz małégo handlu, zatrudniaią się korzystném ryb łowieniém.

6) *Kexholm* miasto zwané przedtém *Karelami*, obronné, na wyspie rzeki Woksy przy uściu onéy do ieziora Ladogi.

§ 94. 41) Guberniá estlandzká.

Granice: morzé bałtyckie i część o-
ného odnoga finlandzká, gubernie sankt-
petersburská i inflantská.

Rzeki znaczniejsze: Narowa i Per-
now: z jeziór zaś: czudzkie czyli Pey-
pus.

Własność ziemi i produkta. Tu grunt
po większėj części rowny, nizki i wil-
gotny, wyjąwszy brzegi morskie, gdzie
miescami znáydują się wzgórk: produ-
kta zaś są: rozmaite zbożé, iarzyna, las,
bydło rogaté, konie, ryba i wiele ka-
miénia wapiénnego, s czego mieszkańcy
pálą wapno i dostarczają do miésc są-
siedzkich.

Ludności w téj gubernii liczy się dusz
212,772. Prócz Rossyán, są tu Szwed-
dzi w małej liczbie i Duńczycy, náy-
więcéy zaś iest Niémców i Estów.

Herb estlandzki wyobrázá w polu zło-
tém trzy leżące błękitné lwy.

Podział gubernii. Ta guberniá dzie-
li się na 4 powiaty, które są:

1) *Powiat harryiński*, w którym iest
Rewel miasto guberskie i powiatowé,
kupieckie, s portém i twierdzą nad od-
nogą finlandzką. Tu corocznie przychoz

dzi okrętów kupieckich do 150, wysy-
łaiące się za morzé towary są: zbożé,
lén, piénka, nasiénie konopné i oléy, płó-
tno żáglowé, skóry i t. p. Má fabryki
tabaczną, robiénia pudru i świec. Do
tego powiatu náleży *baltycki Port*, mia-
sto przy morzu baltyckim z bezpiecz-
nym portém dlá okrętów kupieckich.

2) Powiat *wirlandzki*, gdzie miasto
powiatowé *Wezenberg*, zwané w dáwnych
dzieiach rossyyskich *Rakoborem*.

3) Powiat *erwéński*, w którym mia-
sto powiatowé *Weisenszteyn*, zwané nie-
gdys po rossyysku *Paidoiu*.

4) Powiat *Wikski*, gdzie miasto po-
wiatowé *Habsal* s komorą celną i por-
tém, sposobnym dlá małych statków.
Tu przynáleżą wyspy: *Dago* i *Worms*,
które leżą na morzu baltyckim. Pier-
wszą z nich dosyc ludną, má fabrykę
robiénia kapelusów, a na zachodnim o-
néy przyládku znáyduje się laternia mor-
ská (po ros. maiak).

§ 95. 42) Guberniá inflantská.

Granice: ze strony zachodniéy zato-
ka ryzká, z jnych zaś stron gubernie

kurlandzká, witebská, pskowská i estlandzká, tudzież iezioro czudzkié.

Rzeki: Dźwina zachodniá, Aa, Felin, Embach, Pernow i Ewest.

Własność ziemi i produkta. Przyrodzoná dobroć gruntów w téy gubernii powszechnie iest taká, iak w gubernii estlandzkiéy: a produkta są: zbożé, lén, piénka, las, konie, bydło rogaté: także łowiénié ryb w morzu bałtyckiém, ieziorach i rzékach dosyć iest korzystné.

Ludność ta guberniá má dusz 579,291. Są tu, prócz Rossyán, Łatysze, Liwowie, Estowie iako dáwni obywatele kraiu tego, i Niémcy, którzy osiedli w wieku 12.

Herb inflantski wyráża w polu czerwóném gryfa, w prawá tarczy obróconégo i trzymaiącego w łapie prawéy miecz, w lewéy zaś tarczę złotá.

Podział gubernii. Ona skłádá się s pięciu powiatów, które są:

1) Powiat *ryzki*, w którym *Ryga* miasto guberskié i powiatowé wyžéy uściá Dźwiny zachodniéy s portém i twiérdzą: má różné fabryki i rękodzieła. Tu corok przychodzi do 1,000 okrętów kupieckich, na tych wywożą się towary: zbożé, lén, piénka, skóry, płó-

tno żąglowé, potasz, oléy konopny i inne rzeczy: przywożą się zaś náywięcéy: cukier, kawa, wina i inne produkta służące do zbytku. Do tego powiatu należy miasto *Wolmar* nad rzeką *Aą*, gdzie obywatele náywięcéy się żywią z rzemiośl różnych.

2) Powiat *wéndéński*, w którym miasto powiatowé *Wéndén* nad rzeką *Aą*. W powiecie tym leży miasto *Walk*.

3) Powiat *derptski*, w którym powiatowé miasto *Derpt* czyli *Dorpat* nad *Embachém*. Má Uniwersytet i fabrykę, gdzie się robią i polerują zwierciadła. W tym powiecie jest miasto *Werro*.

4) Powiat *Pernowski*, w którym miasto powiatowé *Pernow* czyli *Pernau* przy uściu rzeki tegoż imienia stwierdzą i portém, przydatnym dla małych okrętów kupieckich. Tu jest fabryka chustek i wstąg. Do powiatu tego należy miasto *Fellin*.

5) Powiat *Arénsburski*, albo wyspa *Ezel*. Ta wyspa jest iedna z náywiększych wysp, do gub. inflant. należących. Grunt na niéy acz kamiénisty, ale dosyc żyzny. Większą część mieszkańców żyje z łowieniá ryb i korzystného chowania bydła: po wielu mie-

ścach łamią wapienny kamień. Tu leży miasto *Arénsburg*, skąd prowadzi się handel. Do tego powiatu należą wyspy: *Mon*, *Runo* i inne.

§ 96. 43) Guberniá witebská.

Granice: gubernie inflantská, pskowska, smoleńska, mohilewská, mińska i kurlandzká.

Rzeki: Dźwina zachodniá, Meża, Kaspla, Toropa, Łować i Wielká (Wielikaia).

Własność ziemi i produkta. Guberniá ta powszechnie má położenie swoje równe powierzchniá gruntów po większý części gliniastá, iłowatá i piaszczystá: produkta zaś są: zboże, drzewo, lén, piénka, bydło rogaté, konie, pszczoły a miejscami náyduią się rudy żelazné.

Ludność dochodzi do 672,000 dusz. Mieszkaia tu prócz *Rossyian*, *Polácy*, *Litwini* i *Zydzi*.

Herb téy gubernii wyráżá tarczę na dwoie przedzieloną: w części górnéy jest połowa herbu Państwa rossyyskiego; w dolnéy zaś dáwny herb połocki, czyli iezdziec w polu srebrném na koniu.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 12 powiatów, w których są miasta:

1) *Witebsk* znakomite guberskie miasto nad rzeką Dźwiną, gdzie do niej wpada Witpa. Prowadzi wielki handel, do którego nąwwięcący wchodzą Żydzi; są tu fabryki skórówé.

2) *Połock* przy uściu Połoty, do Dźwiny wpadaiący. Prowadzi znaczny handel zbożem, miodem, woskiem, bydlém rogatém, skórami i innémi produktami do Rygi.

3) *Dryza* i 4) *Duneburg* obadwa miasta nad Dźwiną niżej Połocka.

5) *Rzeżyca* nad rzeczką Rzeżycą do jeziora Łubań wpadaiąca.

6) *Lucyn* nad rzeczką Lucią, do Rzeżycy wpadaiąca.

7) *Siëbież* przy jeziorze siebiezkiém.

8) *Newel* nad małą rzeczką do Łowaci wpadaiąca.

9) *Horodek* nad jeziorem Niesczodrem.

10) *Wieliz* po obu stronach Dźwiny.

11) *Suraż* leży nad rzekami Dźwiną zachodnią i Kasplą. Obywatele tutaj kupczą zbożem, piénką, lném, ło-

iem i oleiém, posyłając té produkta do Rygi.

12) *Lepel* nad uściém Essy, wpadający do białego jeziora ku granicy gubernii mińskiéy.

§ 97. 44) Guberniá Mohilewská.

Granice: gubernie witebská, smoleńska, czernihowska i mińska.

Rzeki sławnieyszé: Dzwina zachodnią, Dniepr, Druć, Soż, Łuczosa.

Przymiot ziemi i produkta. Położenie téy gub. po większey części równé, powierchniá gruntów łąwatá, w innych zaś miescach piaszczystá i gliniastá. Głównieyszé produkta są: zbożé, piénka, lén, miód, wosk, bydło rogaté, drzewo, które się do Rygi splawia wodą w znaczney ilości, a Dnieprém dostarczają się ono do portów czarnomorskich: są w téy gubernii łąpne kamienie wapiénne i rudy żelazné.

Ludność dochodzi do 813,000 dusz. Tu, prócz Rossyán, żyją Polácy, Litwini i Zydzi.

Herb mohilewski wyróża tarczę na dwoie podzieloną: w części wierzchniéy má bydz połowa herbu Państwa ros-

syyskiego; w spodniéy zaś mohilewski herb, t i. rycérz na koniu w polu czerwóném.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 12 powiatów, w których miasta powiatowé są:

1) *Mohilew* miasto guberskié na prawym brzegu Dniepra. Miastó to prowadzi nié mały handel do Rygi, Memla, Królewca i Gdańska, dokąd posylá bydło rogaté, drzewo, zbożé, piéńkę, lén, oléy konopny, miód, wosk, potasz, skóry i lóy.

2) *Kopyś* nad Dnieprém wyżéy Mohilewa.

3) *Orsza* także nad Dnieprém wyżéy Kopysia.

4) *Siénno* przy ieziorze siénném i rzéczce Krzywinié.

5) *Babinowicze* nad rzéką Łuczosa, do Dzwiny zachodniéy wpádaiącą.

6) *Mścistaw* nad rzéką Wechrą.

7) *Czausy* nad rzéczką Basią.

8) *Klimowicze* nad rzéczkami Tapką i Ostrém, s których ostatniá wpádá do Soża.

9) *Czerykow* nad rzéką Sożém.

10) *Stary Bychów* nad Dnieprém.

11) *Rohaczew* nad Dnieprém i Drucią.

12) *Bielica* nad rzeczką *Bielicą*.

§ 98. 45) Guberniá kurlandzká.

Granice: morzé bałtyckie, gubernie wiléńská, witebská i inflantská.

Rzeki główne: Dźwina zachodniá, Windawa i Aa.

Własność ziemi i produkta. Powierzchniá gruntów nizká i po wielu miejscach błocistá: rodzi: zbożé, lén, piéńkę, wyborné pastwiska, las, bydło rogaté, konie, różną zwierzynę, pszczoły i obfituie w rybę.

Ludność. Mieszkańców liczy się do 415,500 dusz. Są tu, oprócz Rosyjan, Niemcy, którzy składają większą część szlachty i miészczan, Łatysze, mieszkający po wsiach i Inflantczykowie (Liwoncy) naród liczny, którzy osiedli część gubernii kurlandzkiej między morzém i odnogą ryzką, tudzież nieco Żydów.

Herb kurlandzki wyróża tarczę na cztery części podzieloną, s których w piérwszey i czwártey w polu srebrném są lwý czerwóné; w drugiéy i trzeciéy w polu błękitném dają się widziéć do połowy z boków tarczy wychodzące ielénie srebrné.

Podział gubernii. Guberniia ta skląda się s 5 powiatów (oberhauptmaństw) i oprócz miast powiatowych z jnnych 7 do nich należnych.

1) Powiat *mitawski*, w którym *Mitawa* miasto guberskie i powiatowe nad rzeką Aą: dosyć obszérné i pięknie zabudowane: má Gimnazyum Akademickié z obserwatoryjum i bibliioteką. Do tego powiatu należy miasto *Bausk*.

2) Powiat *zelburski*, w którym miasto powiatowe *Zelburg* przy Dźwinie zachodniéy. Do tego powiatu należą dwa miasta: 1) *Iakóbsztad* i 2) *Frydrychsztad*.

3) Powiat *tukumski*, gdzie miasto powiatowe *Tukum*, leżące na północ-zachód Mitawy.

4) Powiat *goldyngiéhski*, w którym miasto powiatowe *Goldynga* nad rzeką *Windawą*, w tém miejscu na rzéce zaczy-
niają się wielkie progi czyli katarakta. Do tego powiatu należą miasta: 1) *Windawa* przy morzu bałtyckiem i przy uściu rzeki *Windawy* s portém, skąd wysyła się bardzo znaczna ilość towarów. 2) *Lipawa* (*Libawa*) także przy morzu bałtyckiem s portém. To miasto prowa-

dzi wielki handel w gubernii kurlandzkiej. 3) *Grobin*.

5) Powiat *piltyński*, gdzie miasto powiatowe *Piltyn* nad Windawą w dół Goldyngi. Do tego powiatu należy miasto *Hazénpot*.

§ 99. 46) Guberniia litewsko-wilénská.

Granice: gubernie kurlandzká, mińska, litewsko-grodziéńská, xięstwo warszawskie, od którego oddziela się w znacznej części Niemném, Prussyiá, i nakoniec morzé bałtyckie.

Rzeki główne: Niemén, Wiliia, Niewiaza, Aa i Windawa.

Przymiot ziemi i produkta. Powierzchnia gruntów równá, miejscami błotná i má wiele jezior: produkta zaś przednieysze są: zboże, drzewo, lén, piénka, łąki wyborné, bydło, osobliwie owce, pszczoły i ryba.

Ludność. Wszystkich mieszkańców liczy się dusz 961,345. Prócz Rossyián; są Polacy, Litwini, Zydzi, po niektórych zaś powiatach Tatarowie.

Herb litewsko-wilénski wyobraża tarzę w polu czerwonym, na której maż

zbroyny, bieżący na białym koniu w prawą tarczy, w ręce jego prawey miecz w górę wzniesiony, na lewéy zaś srebrną tarcza s krzyżem czerwonym o ośmiu rogach.

Podział gubernii. Guberniia ta dzieli się na 11 powiatów, w których są miasta:

1) *Wilno* miasto guberskie nad rzeką Wilią, dokąd wpada rzeka Wilénka: má 20,000 mieszkańców, między którymi jest do 5,000 Żydów. Tu się znajdują: Uniwersytet; duchowné katolickie Seminarium i guberskie Gimnazyum. Prowadzi się stąd handel do Królewca i do innych miast.

2) *Kowno* piękne handlowne miasto przy uściu Wilii do Niemna.

3) *Rossienie* przy uściu rzeki Dubicy, po której chodzą statki.

4) *Telsza* czyli *Telsze* nad rzeką Kummelą, do Windawy wpadaiącą.

5) *Szawla* lub *Szawle*. To miasto leży ku gubernii kurlandzkiej.

6) *Poniewież* miasto powiatu Upitskiego nad rzeką Niewiażą, do Niemna wpadaiącą.

7) *Troki* na ieziorze z Wilią łączące się:

8) *Oszmiana* na południé Wilna, nad małą rzeczką, do Wilii wpádaiącą.

9) *Swinciany* miasto powiatu zawi-
leyskiego, leży ono od północy na wschód
Wilna.

10) *Widze* miasto powiatu brasław-
skiego, ku granicy gub. mińskiej, nie da-
leko rzeki Dzisny.

11) *Wilkomirz* leży na zachód Widz.

§ 100. 47) Guberniá litewsko-gro-
dziéńská.

Granice: gubernie litewsko-wiléńská,
mińská, wołyńská, na zachód zaś Galli-
cyá, prowincyiá biálostocká i xięstwo
warszawskie.

Rzeki: Niemén, Szara, Bug zacho-
dni, Muchawica, Pina i inné niektóre.

Własność ziemi i produkta. Guber-
niá ta, má powierzchnią ziemi równą
i do uprawy roli sposobną, a przeto głó-
wnieyszé onéy produkta są: zbożé, lén,
piénka, bydło i las.

Ludność dochodzi do 608,182 dusz.
Mieści w sobie té samé narody, co i
w litewsko-wiléńskiéy gubernii.

Herb litewsko-grodziéński: w podzia-
le górnym tarczy, maiącym polé czér-
P.

woné, wyróża rycérza zbroynégo, bie-
żącego na koniu biáłym w prawá tar-
czy, u którego w ręce prawéy pałasz
wzniesiony iakby do cięcia, a na lewym
ręku srebrná tarcza s krzyżém ósmio-
bocznym czérwonym; w dolnym zaś po-
dziale żubra.

Podziół gubernii. Składá się ona z 8
powiatów, w których miasta té są:

1) *Grodno* miasto znakomité guber-
skie nad rzeká Niemném: má wielé go-
rzalni i cegielni, oraz iedną fabrykę su-
kiénną.

2) *Lida* nad rzéczką Dzilá, do Nie-
mna wpádaiącą.

3) *Nowogródek* niedaleko Niemna ku
granicy gubernii wilénskiéy.

4) *Słonim* na lewym brzegu Szary.
Má fabryki robiénia kapelusów i skór-
rowé.

5) *Prużany* nad rzeká Muchawicá.

6) *Kobryn* nad tąż rzeká w dół;
gdzie się znáydują cegielnie.

7) *Brześć* nad Bugiem zachodnim,
gdzie wpádá Muchawica.

8) *Wólkowysk* na zachód Słonima,
nad rzéczką do Niemna wpádaiącą.

§ 101. 48) Guberniá mińska.

Granice: gubernie witebská, mohilewská, czernihowska, kiiowska, wołyńska, grodzieńska i wileńska.

Rzeki stáwnieyszé: Berezyna, Prypec, Dniepr, Iacolda, górné części Szary, Niemna i Wilii, tudzież Uła.

Przymiot ziemi i produkta. Ziemia má położenie równe, miejscami wszakże błocisté: produkta głównejszé są: zboże, które, co nad potrzebę wewnętrzną i od pędzenia gorzałek zostaje, posyłane bywá w niemałej ilości za granicę; drzewo, które wodą spuszcza się do Krzemieńczuka i do portów chersońskiego, ryzkiego i królewieckiego, bydło rogaté, konie i pszoły.

Ludność dochodzi do 976,756 dusz. Są tu, prócz Rossyán, Polácy, Litwini i Zydzi.

Herb miński: na tarczy, mającéy pole złoté, iest dwóygłowy orzeł, na piersi tego orła, na małej tarczy, mającéy pole błękitné, Najświętszá Panna w jasności, okrażoną sześciami aniołami.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 10 powiatów, w których miasta powiatowe są:

1) *Mińsk* miasto guberskie nad rzeką Swisłoczą, do Berezyny wpadająca. Má fabryki robienia kapeluszuw i sukienne.

2) *Wileyka* nie opodal rzeki Wili.

5) *Dzisna* przy uściu rzeki Ułły. Odtąd zaczynaia się po Dźwinie progi, składaiące się z wielkich skał podwodnych i z wody wygladaiących.

4) *Borysów* nad rzeką Berezyną s portem.

5) *Ihumén* na południe Borysowa.

6) *Bobruysk* nad rzeką Berezyną.

7) *Mozyr* nad rzeką Prypecią.

8) *Rzeczyca* nie daleko Dniepru na wschód Mozyra.

9) *Stuck* nad rzeką Sluczą. Má fabrykę iedwabną robienia pasów (kuszaków).

10) *Pińsk* nad rzeką Piną, po której chodzą statki, do Prypeci wpadaiąca. Má garbarnie czyli fabryki skórówé.

§ 102. 49) Guberniia wołyńska.

Granice: guberniie grodzieńska, mińska, kiiowska, podolská, od zachodu zaś Gallicyia.

Rzeki: Strumień, Stryra, Porona, Słucz, Teterewa.

Własność ziemi i produkta. Guberniá ta, má położenie równe i składa się s powierzchni náyżyźniejszý, a przeto obfituje w zboże, las, piéńkę, lén, drzewa owocowé, stada bydła, pszczoły, żwiérzynę i miejscami są rudy żelazné.

Ludność wynosi do 1,064,710 dusz. Są tu, prócz Rosyjan, Polácy, Litwini, Żydzi, Cyganie i nie wielká liczba Tatarów.

Herb wołyński wyráża w polu złotém czárnego o dwu głowach ukoronowanego orła, na którego piérsi bydz powinién krzyż czerwony ze czteréma końcami.

Podziál gubernii. Dzieli się ona na 12 powiatów, w których miasta są:

1) *Zytomirz* miasto guberskie nad rzeką Teterewą. Má fabryki skórowé i robiénia kapeluszków. W powiecie tym iest 19 hut żelaznych i leży miasteczko *Berdyczew*, sławné pięcią swoiemi iarmarkami, dokąd przypędzają na przedáz do 10,000 koni i 18,000 bydła rogatego.

2) *Owrucz* na północ Zytomirza w stronie leśnéy, a zatém obywatele tuteysi

kupczą smołą i dziegciem. W tym powiecie jest 92 małych żelaznych hut czyli rudén i 30 bud potaszowych.

3) *Nowogród - wołyńsk* na północ-zachód od Zytomirza odległe na 84 wiersty. W miasteczku *Korcu*, leżącym w tym powiecie, jest fabryka porcelanowa (farferowaia).

4) *Starokonstantynów* na południe Nowogród-wołyńska. W tém mieście bywá corok dziesięć iarmarków.

5) *Zasław* nad rzeką *Horyném*.

6) *Ostrog* miasto piękne nad *Horyném* w dół *Zasławia*.

7) *Rowno* na północ-zachód *Ostrogu*. Mieszkańcy tuteysi bawią się handlém i różnemi kunsztami czyli rzemiestém. W mieście tém bywá corocznie 19 iarmarków.

8) *Władzimirz* nad rzeką *Bugiém*. W tym powiecie są trzy fabryki bawełniané, 1 bagazyi albo kartunu indyjskiego i 1 płocienná.

9) *Kowel* lub *Kowla* nad rzeką *Struméníem*, gdzie bywá 10 corocznych iarmarków.

10) *Łuck* nad rzeką *Styrą*.

11) *Dubno* nad rzeką *Styrą*. Oby-

watele tuteysi prowadzą handel do Austryi, Prussyi, Saxonii i Turcyi.

12) *Krzemieniec* na południe Dubna, gdzie bywają 11 corocznych iarmarków. Do tego powiatu należy miasteczko *Radziwiłłowo*, wslawione pograniczną komorą celną.

§ 103. 50) Guberniia podolska:

Granice: guberniie wołyńska, kiiowska i chersońska, Mołdawią lub Mułtany i Gallicyją.

Rzeki: Dniestr, Podorzé, Uszyca i Bug.

Przymiot ziemi i produkta. Guberniia ta, wyjąwszy małe wzgórki, ma położenie równe i do uprawy roli wielce sposobne. Produkta tuteysze są: zboże, owoce ogrodowe, kawony, melony, morwy i bydło.

Ludność dochodzi do 1,152,690 dusz. Są tu prócz Rosyjan, Polacy, Cyganie, Żydzi i po części Niemcy.

Herb podolski wyróża na tarczy, mającý pole błękitné, słońcé świećacé o 16 promieniach, nad niém krzyż czteroróżny, u spodu zaś dwóygłowého, przez

połowę wychodzącego, czarného, koronowanego orła.

Podział gubernii. Dzieli się ona na 12 powiatów, w których miasta powiatowe są:

1) *Kamieniec-podolski* miasto gubernijskie i twierdza nad Dniestrém.

2) *Proskurów* na lewym brzegu Bugu.

3) *Latyczow* czyli *Lesczyn* na prawym brzegu Derażny, do Bugu wpadający.

4) *Uszyca* nad uściem rzeki *Uszycy*, wpadający do Dniestru. W powiecie tym są dwie fabryki sukiénne.

5) *Braclaw* nad rzeką *Bugiem* ze skarbowa fabryką saletrzaną.

6) *Lityn* nad małą rzeczką, do Bugu wpadającą.

7) *Haycyn* lub *Haysyn* na lewym brzegu rzeki *Soby*, wpadający do Bugu.

8) *Winnicy* albo *Winnica* na prawym brzegu Bugu niżej *Lityna*.

9) *Mohylew* nad rzeką *Dniestrém*. Má fabryki skórowe i rozpuszczania łoju.

10) *Olhopol* na brzegu lewym rzeki *Sawranki*, do Bugu wpadający.

11) *Balta* nad rzeczką *Kodymą*, do Bugu wpadającą.

12) *Cekinówka*, miasto powiatu iampolskiego nad Dniestrém.

III. *Prowincyje, które nie składają guberniy.*

§ 104. 1) *Gruzyiá.*

Granice: Persyiá, Turcyiá, Imerecyiá i guberniá kaukaská.

Rzeki: Kur czyli Kura, Liahwi, Debeda, Ałazań i inné.

Własność ziemi i produkta. Gruzyiá. po większý części górzystá: lecz powszechnie kráy tén przyiemny i żyzny. Produkta tuteyszé są: wszelaki las, drzewa owocowé, winnica, bawełna, morwy, zbożé, lén, piénka, bydło, dzikié zwierzęta, ryba, srebro, złoto, miedz, żelazo, rozliczné kamienie, sól laxująca i wody uzdráwiające.

Ludność wynosi do 500,000 dusz. Prócz Rossyián, są tu Gruzinowie, Ormianie, Osietyńcy i Zydzi.

Herb gruziński ieszcze nie jest potwierdzony.

Podział Gruzyi. Ona dzieli się na 5 powiatów, w których miasta powiatowé są:

1) *Tyflis* główne lub stołeczne i dobrze zaludnione miasto nad rzeką Kurą.

2) *Hory* przy uściu rzeki Medźudy, do Kury wpadaiący.

3) *Ananur* nad rzeką Arahwą, wpadaiącą do Kury.

4) *Tetaw* leży w Gruzji wschodniéy.

5) *Syhuah* na południe Tetawa.

§ 105. 2) Kráy Kozaków dońskich.

Granice: gubernije iekaterynosławska, woroniezka, saratowska, kaukazka i taurycka (kraina Kozaków czarnomorskich) i część morza azowskiego.

Rzeki: Don, Doniec, Choper, Niedźwiedzica (Medwiedica), Hawla, Sał i Manycz.

Własność ziemi i produkta. W ogólności powierzchnia gruntów má tu położenie równe i składa się z czarney ziemi, na której roście zboże wszelakie ze zbytkiem: inné produkta są: drzewa zwyczajné owocowe, także brzoskwinie, morele, migdałowe drzewa, winnica, morwy, bydło, osobliwie wiele owiec, ryba i sól ieziorna.

Ludność dochodzi do 255,000 dusz,

miedzy którymi Kozaków w służbie nąy-
dujących się liczy się więcéy 55,000 głów.

Podział kraiu. Kráy ten dzieli się
na 7 sądowych iuryzdykcy, lub powia-
tów albo cyrkułów (sysknych naczałstw,
ili okruhów), a té na 119 osad (sta-
nic). Sądownictwa są:

1) *Oxayskié*, w którym miasto głó-
wné *Czerkask* na wyspie Donu. Około
miasta tego wiele jest sadów winnicami
napelnionych. To sądownictwo má o-
sád 21.

2) *Piérwsze dońskie* nad Doném i
Salém. Ono zawiera osád 21.

3) *Drugié dońskie* także ponad rzé-
ką Doném wyžéy piérwszego ze 20stą
osadami.

4) *Ust-niedźwiedzickié* (medwiedic-
koie) nad Doném i Niedźwiedzicą ze
21 osadami.

5) *Choperskié* ponad Choprém ze
30stą osadami.

6) *Donieckié* ponad Dońcém ze 6cią
osadami.

7) *Miiuskié* nad rzéką Miusa, któ-
rá wpadá do morza azowskiego. Tu
nie masz osád kozackich (stanic), ale
mieszkaia po miasteczkach (słobodach)
i wioskach (chutorach) Małorossyianie,

których ludność oboiędzy płci wynosi
dusz 33,350.

Uwaga. Oprócz tego wszystkiego,
co się wyżej wyraziło, należą do Ros-
syi wyspy, leżące na oceanie wscho-
dnim, i posiada ona osady amerykań-
skie.

§ 106. 1. Wyspy na oceanie wscho- dnim,

a. Wyspy kurylskie.

Wyspy, ciągnące się od części po-
łudniowey Kamczatki do południá-za-
chodu aż do Japonii, zowią się wyspa-
mi kurylskiemi. Liczba tych wysp, do
Rossyi należących, pewnie nie okréślo-
ná: zwyczajnie rachuią większych 21,
mniejszych zaś bardzo wiele. Na nich
rosną náybardziéy: modrzew, dęby, brzo-
zy, lebiodka (sładkaia trawa), liliá za-
woiek (sarana), czérnice, pospolité mir-
towe iagody (holubika), i inné niektó-
ré krzewy iagodné.

S królestwa zwierzęcego płodzą się:
niedźwiedzie, lisy czérwoné, lisy bielé,
dzikié owce, wilki, morskié bobry, tri-
chechus rosmarus, foki, wieloryby,
phoca leonina, różne morskié ptáki i

ryba. Na wyspach niektórych są góry ogniń buchające, czyli tak zwane wulkaniczne. Większe wyspy prawie wszystkie są zaludnione, mniejsze zaś niemal zupełnie puste: słowem, mieszkańców na tych wyspach mało. Wyspy znakomitsze są następujące:

1) *Suumszu* lub *Soumszu* wyspa jest zaludniona, oddziela się od Kamczatki cieśniną wszérz około wierst 15.

2) *Poromuszyr* albo *Paramuszyr* także wyspa zaludniona, oddzielona od piérwszój cieśniną na 2 wiersty. Tu są góry wulkaniczne.

3) *Onekotan* czyli *Anakutan*, oddzielająca się od drugiej wyspy cieśniną około wierst 50 wszérz. Na tej wyspie góry wulkaniczne znáydują się, té przedtém ogniń buchały. Má obywatelów.

4) *Szyszkotan* albo *Szyiaszkotan* wyspa zaludniona, od poprzedzającej leży na południé. W stronie północnej tej wyspy jest góra niegdys ogniń wyrzucająca, w południowej zaś góra wulkaniczna.

5) *Raszaua*, a przedtém *Rossahu* wyspą mającą piękne lasy brzożowe i olszowe. Ta wyspa jest zaludniona.

6) *Szyuszyr* lub *Szamaszyr* leży daléy na południé, iest iedna z náywięk-
szych wysp tego łańcucha. Między gó-
rami náyduie się wulkaniczná, która w dá-
wné czasy ogień buchała.

7) *Urup* czyli *Alexander*, wyspa cią-
gnąca się wdłuż na 200, a wszérz na
20 wierst, leży od poprzedzaiący na
południé-zachód. Na téy wyspie ro-
stą różné wysokie drzewa, buyné tra-
wy, i niektóre służące do potraw ko-
rzénie: względém zaś zwierząt dzikich,
plodzą się lisy, wilki i morskie besty-
ie. Tu założono osadę rossyyską *Kury-
ło-Rossyia*.

8) *Etarpu* leży o wierst 30 od *Uru-
pa*, nie mała iest wyspa. Tu miescami
rosta lasy wielkie i podostatkiem náy-
duie się wszelakich roślin służących
na pokárm. Wyśpiarze mieszkaią wsia-
mi wielkiemi.

9) *Kunaszary* leży od *Etarpu* wy-
spy o wierst 40. Na niéy podobnie
rosta piękne lasy i obywatele mieszkaią
gromadnie.

10) *Czykota* albo *Szyhodyn* známie-
nicie zaludnioná wyspa, iest położoná
o 20 wierst od poprzedzaiący i obfi-
tuie w lasy.

11) *Matmay* lub *Mackay* wyspa odłączająca się od japońskiej wyspy Nifona ciąsniną sangarską. Rostą na niej wielkie lasy i płodzą się jelenie, dzikie kozy, zające i lisy. Má wiele ludności, a obywatele mieszkają po osadach wielkich.

b. Wyspy aleutskie.

Wyspy aleutskie leżą na oceanie wschodnim, na wschód Kamczatki. Oné w ogólności są kamiénisté i górzyste. Na niektórych nájdnią się rzeczki bystré, jeziora, góry ognié buchające i cieplice. Produkta s królestwa roślinného są: lebiodka, lilińá zawoiek, maliny, czérnice, pospolité mirtowé iagody, żurowiny, brusznice: na nájbliższych zaś Ameryki wyspach, rostą po dolinach bardzo wysokie drzewa: lecz są wáżniejsze po tych wyspach produkta s królestwa zwierzęcego. Tu płodzą się: lisy biále, czárne i czárno-czérwoné, kuny, wilki, niedźwiedzie, bobry, wydry, a nad brzegami konie morskie (*trichechus rosmarus*), phoca leonina, foki, kóty morskie (*koczkodany*), krowy morskie (*trichechus manatus*), ptáki morskie i wiele ryb. Wyspy té, iedné mają ludność z mieszkań-

ców stałych, inné na czas tylko zaludnione bydz się zdaią, a inné całkiem pusté, słowém, obywatelów na nich mało. Sławniejsze wyspy są té:

1) *Berynga* i 2) *wyspa miédzianá* (miednoy ostrow), które leżą o 200 blisko wiersz od uścia rzeki Kamczatki: nie należą one do wysp aleutskich. Są skalisté i nie mają mieszkańców. Za temi wyspami ciągną się té, które u żeglarzów rossyjskich są wiadomé pod ogólném nazwiskiem *aleutskich*. Takoto:

1) *Atta* leży od wyspy miédzianéy na południé-wschód odleglá na wiersz 200. Má ludność.

2) *Agatta* wyspa górzystá, położoná od poprzedzaiący na południé-wschód.

3) *Kyska* wyspa wielká górzystá.

4) *Amczytka* także wyspa rozleglá: má położenie po większék części górzysté.

5) *Tanaha* i 6) *Kanaha* wyspy bardzo wielkie. Tu nájdnią rodzimá siarkę i są cieplice albo źródła ciepłe. Obie mają mieszkańców.

7) *Adach* lub *Aiach* leży na północ-wschód Kanahi. Má obywateli.

8) *Achta* wyspa wielká, leży od

poprzedzaiący na wschód. Jest zaludnioną.

g) *Amla* lub *Amlak*, co do wielkości prawie takąż iak wyspa ósmą. Są tam mieszkańcy.

Wszystkie té wyspy aleutskie zowią się *wyspami andrzeianowskiemi*: inné zaś niżéy opisané słyńą pod tytułem *wysp lisich*. Z nich sławniejsze są:

1) *Umnak*, wyspa niemała, leży od poprzedzaiących na wschód. Między górami tutejszemi jest ogniń buchaiącą, okrytą nigdy nietopniejącym śniegiem, w samym onéy spodzie wytryskuia cieplice. Má mieszkańców.

2) *Unalaszka* jest náywiększą z wysp lisich. Składá się z gór wysokich, między którymi jest ogniń buchaiącą. Nadolné téy wyspy okolice wydaia wysoką i buyną trawę, a po pochyłościach gór rosta: jagody mirtowé pospolité, maliny; *lonicera xylosteum* albo wiciokrzew (żymolost) wisiénka i niektóre korzenie używané do potráw. Ze zwierząt płodzą się tu: lisy, bobry morskie, koty morskie i foki. Obywatele tuteysi mieszkaią po wsiach, których teráz liczy się 14. Na wyspie téy w porcie Kapitana, náyduie się osada ros-

syyská, która zależy od kompanii amerykańskiéy, gdzie dla rozsądzénia spraw iest osobny rządca.

3) *Akutan* leży od Unalaszki na północ-wschód. Na téy wyspie iest pięć wsi czyli osad Aleutów.

4) *Akun* odłączony od Akutana ciążniną na wierst 3. Tu iest 7 osad Aleutów.

5) *Unimak* wyspa wielká, oddziela się od brzegu Ameryki Alaski ciążniną *isznocką*. Má położénie górzysté: tam płodzą się wilcy, dziki, niedźwiedzie, ielénie i inné niektóre zwierzęta. Obywatele tuteysi mieszkają we 3 osadach.

6) *Kadjak* wyspa leży dalej ku wschodowi i oddziela się od Ameryki ciążniną *kinayską*. Wdłuż ciągnie się nájmniey na wierst 200, a wszérz na 30. Má góry, té się kończą indziéy u brzegów skałami przykro na dół idącemi, i rzeczki czystéy wody słodkiéy. Po dolinach rosną nader wielkie iasiony i topole, mędrzew, dęby, brzozy i niektóre iagody dzikié. Ze zwierząt morskich płodzą się tu: bobry, foki, wieloryby, z ziemnych zaś czyli lądowych: liśy, wilki, niedźwiedzie, rosomachy, wydry, kuny, i w wielkiéy liczbie psy. Ludność téy

wyspy jest bardzo wielką, i chociaż mieszkańca z Aleutami, od nich iednak różnią się urodą, obliczém i ięzykiem. Tu na wyspie téy obywatel znamiénity Szelechow r. 1784 zbudował twiárdzë i osadę założył, gdzie mieszkańca kupcy i rzemiéslnicy rossyyscy pod stérém urzędników, będących na żołdzie kompanii amerykańskiéy.

§ 107. 2. Osady amerykańskié:

W Ameryce są té osady rossyyskié:

1) *Woskresiéńsk* port z miescém sposobném do budowy okrętów i innych statków morskich: leży w zatoce czugackiéy. Tu się sporządzają statki morskié, potrzebne dlá kraiu tameczného.

2) *Alexandra* twiárdza (Aleksandrowskaia kriépest) i *woskresiéńská* reduta na przylądku kinayskim.

3) *Noworossyysk* twiárdza i osada w odnodze Berynga.

4) *Siemionowská* twiárdza u przylądka ś. Eliiasza.

Ludność we wszystkich tych osadach dochodzi do 400 dusz, które zależą od iuryzdykcyi (kantory) kadjackiéy, kompanii amerykańskiéy.

Dodatek. Nad powyżéy opisané tu kraie, má ieszcze Rossyia nowo zdobyte, i po wydaniu téy Ieografii w jezyku rossyyskim, do swoiégo Państwa przyłączone, toiest:

1) Prowincyia biiałostocka, oddana Traktatém tylżańskim roku 1807 d. 9 Czerwca, zawieraiącą w obrębie swoim mil kwadr. 210.

2) Finlandyia dawniéy Szwedzka, lub w. x. fínskié, postąpioné Traktatém w Frydrychshamie r. 1809 d. $\frac{5}{17}$ Września nastalym, rozleglé na mil kwadr. 4,688.

3) Kráy w Gallicy i wschodniéy przedtém austryiackiéy, ustąpiony mocą Traktatu wiedeńskiego r. 1809 d. 14 Października.

§ 108. 1) Prowincyia biiałostocka.

Granice: guberniia litewsko-grodziéńska i księstwo warszawskie.

Rzeki: Bug, Narew, Nurzec i inné.

Obfitość: Obfitnie w pastwiska wyborne, las i zbozé wszelakié.

Ludność dochodzi do 200,000 dusz. Są tu Polacy, Litwini i Zydzi.

Podział téy prowincyi. Ona dzieli się na 3 powiaty, których

Biáłystok miasto jest stołeczne, dobrze zbudowane, nad rzeczką Biłą. Má 5,000 mieszkańców.

§ 109. 2) Finlandyá,

Granice: gubernie archanielská, ołoniecká i finlandzká, odnogi fińská i botnická, tudzież Szwecyá i Norwegiá.

Rzeki: Ulea, Kimene, Kumo, Torneo, Muonio i inné: z jezior zaś znaczniejsze są: Peiana i Saima.

Ludność wynosi do 898,463 dusz. Są tu Szwedzi, Karelowie i Finnowie, ci ostatni dawni obywatele téy krainy.

Podział Finlandyi. Dzieli się ona na 8 guberniy, których té są miasta:

1) *Abo* (po fińsku *Turku*) miasto główne całej Finlandyi, obronne s portem i twierdzą przy uściu rzeki Auroioki. Liczy ludności 11,000. Tu mieszka Biskup wyznania ewanielickiego, i odbywają się obrady stanów téy prowincyi, na mocy Przywileiu IEGO IMPERATORSKIEY MOSCI. Má Uniwersytet, Towarzystwo uczonych, fa-

bryki sukiénne, płóciénne, robiénia cukru, tabaki i inné.

2) *Nilland* i *Tawasthus* nie daleko twiárdzy *Kroneborg*.

3) *Kimenegrad* (*Heinola*) z miastém drugim portowém *Lowiza*.

4) *Sawolax* z miastém w *Karelii Kuopio*.

5) *Waza* s twiárdzą.

6) *Uleåborg* nad zatoką lub odnogą botnicką.

7) W części *Botnii* zachodniéy aż do rzeki *Torneo*, iakié jest miasto stoleczné niewiadomo.

8) Wysp alandzkich także miasto główne nie jest wiadomé.

§ 110. 5) Kráy w Gallicyi wschodniéy.

Tén kráy, ponieważ nie jest dotąd oznaczony, i granicy onégo ieszcze nie określono, a zatém o rzékach, jeziorach, przymiocie ziemi i produktach, tudziéż o podziale i miastach, nie czyni się tu żadnéy wzmianki. To pewno, że má byđz oddzielony niżéy miasta Brodów, nie zajmując w to samégo miasta, i że má zawierać w sobie ludności dusz 400,000.

R E I E S T R.

Rozdział 1wszy.

			kar.	
§ 1.	Granice państwa	-	-	1
2.	Wielkość państwa	-	-	1
3.	Morza	-	-	2
4.	Ieziora	-	-	4
5.	Rzeki	-	-	5
6.	Wodną komunikacyią	-	-	13
7.	W ogólności o przymiocie ziemi państwa	-	-	14
8.	Góry	-	-	14
9.	Równiny	-	-	18
10.	Suche i mokré miesca	-	-	19
11.	Urodzayné kraie	-	-	19
12.	Nieurodzayné kraie	-	-	20
13.	Klimat	-	-	21
14.	Rodzaje ziem i kamiéni	-	-	24
15.	Sole	-	-	26
16.	Pálné materyie	-	-	28
17.	Metalle	-	-	29
18.	Skamiéniałości	-	-	32
19.	Wody mineralné	-	-	33
20.	Rośliny służące do życia, czyli zboże	-	-	34
21.	Drzewa stanowiącé lasy	-	-	36
22.	Drzewa owocowé i krzewy	-	-	38
23.	Rośliny użyteczné w fabrykach i rękodzielnach	-	-	39

	<i>kar.</i>
§ 24. Rośliny farbierskie	- 40
25. Rośliny lékarskie	- 41
26. Rośliny kuchénne	- 42
27. Zwierzęta domowé	- 43
28. Zwierzęta dzikie, będącé célém łowiectwa i polowania	- 48
29. Foki, <i>Trichechus rosmarus</i> i inné zwierzęta morskie z rzędu ssących	- 54
30. Ptaki	- 55
31. Rybołowstwo	- 56
32. Owady	- 60

Rozdział drugi.

33. Ludność	- 62
34. Pokolénia mieszkańców	- 62
<i>A. Dáwni mieszkańcy.</i>	
35. Narody pokolénia sławiań- skiego	- 63
36. Narody pokolénia łotewskiego	63
37. Narody pokolénia niemieckiego	63
38. Narody pokolénia fińskiego	64
39. Narody pokolénia tatarskiego	68
40. Narody kaukazkie	- 74
41. Narody samoiedzkiego plé- miénia	- 75
42. Narody plémiénia mongolskie- go czyli mungalskiego	- 77

§ 43.	Narody mandżurskiego pokolenia	- - -	79
44.	Narody Syberyi wschodniéy		80
	B. <i>Nowi mieszkańcy.</i>		
45.	Niemcy i inné narody	-	85
46.	Ięzyki	- - -	89
47.	Wiara	- - -	90
48.	Nauki i sztuki przyiémné		92
49.	Rękodzieła i fabryki	-	95
50.	Handel	- - -	97

Rozdział 3ci.

51.	Herb państwa	- - -	107
52.	Kształt rządu	- - -	107
53.	Podział państwa na części		108
	I. <i>Gubernie podług ustów narodowych urządzoné:</i>		
54.	1) Guberniá sanktpetersburská	- - -	113
55.	2) — moskiewská	-	118
56.	3) — smoleńská	-	123
57.	4) — twerská	- -	125
58.	5) — pskowská (pleskowská)		128
59.	6) — nowgorodzka	-	129
60.	7) — ołoniecká	- -	131
61.	8) — archanielská	-	133
62.	9) — wołogodzka	-	135
63.	10) — kostromská	-	137
64.	11) — iaroslawska	-	140

kar.

§ 65.	12)	Guberniia władzimirská	143
66.	13)	— kałużká	145
67.	14)	— tulská	147
68.	15)	— razańska	150
69.	16)	— tambowská	152
70.	17)	— orłowská	154
71.	18)	— kurská	156
72.	19)	— woroniezská	158
73.	20)	— słobodzko-ukraińska	160
74.	21)	— iekaterynosławská	163
75.	22)	— chersonská	165
76.	23)	— tauryczá	168
77.	24)	— kaukazská	172
78.	25)	— astrachańska	174
79.	26)	— saratowská	175
80.	27)	— symbirská	178
81.	28)	— penzeńská	180
82.	29)	— niżegrodzská	182
83.	30)	— kazańska	184
84.	31)	— wiatská	186
85.	32)	— permská	188
86.	33)	— orénburská	192
87.	34)	— tobolská	195
88.	35)	— tomská	197
89.	36)	— irkutská	200

II. Guberniie, na osobnych prawach zostawioné:

90.	37)	— kiiowska	204
91.	38)	— czernihowska	206

	<i>kar.</i>
§ 92. 39) Guberniá połtawská -	208
93. 40) — finlandzká - -	211
94. 41) — estlandzká - -	213
95. 42) — inflantská - -	214
96. 43) — witebská - -	217
97. 44) — mohilewská -	219
98. 45) — kurlandzká -	221
99. 46) — litewsko-wileńská	223
100. 47) — litewsko-grodzińská	225
101. 48) — mińská - -	227
102. 49) — wołyńská - -	228
103. 50) — podolská - -	231

III. Prowincyje:

104. 1) Gruzjiá - - -	233
105. 2) Kráy Kozaków dońskich	234
106. 1. Wyspy na oceanie wscho- dnim - - - -	236
107. 2. Osady amerykańskie -	243

Dodatek.

108. 1) Prowincyiá biáłostocká	244
109. 2) Finlandyiá dáwniey szwedzká - - -	245
110. 3) Kráy w Gallicyi wscho- dniéy - - - -	246

Omyłki w druku.

Karta. Wiersz. Wydrukowano. Popraw.

16 5 bielgorodzka wołogodzka
131 26 § 67. 6) § 60. 7)

